

RIBNICA – BREG – ORTNEK

Gradovi na Ribniškem

med včeraj, danes in jutri

RIBNICA – BREG – ORTNEK

Gradovi na Ribniškem

med včeraj, danes in jutri

UREDIL IGOR SAPAČ

Ribnica – Breg – Ortnek

Gradovi na Ribniškem med včeraj, danes in jutri

Avtor besedila in urednik znanstvene monografije

dr. Igor Sapač

Risbe in fotografije dr. Igor Sapač, Nuša Bagari, Dejan Bogovič, Daria Borko, Ajša Cigüt, Valentina Čurin, Nejc Gonza, Manja Grabrovec, Tjaša Hazenmali, Žana Jamnik, Urška Jordan, Alma Karahmet, Aleksandra Korpič, Monika Kuhar, Aneja Lah, Maja Lešnik, Maša Marinič, Dražen Mlinarič, Karlo Modrovčič, Nejc Novak, Filip Novoselec, Nejc Ogrizek, Dajana Pejič, Žana Posavec, Lea Sačar, Špela Smonkar, Valentina Sovič, Rok Špandl, Jožef Štern, Laura Šubič, Venio Tomašič, Ožbalt Zevnik, Anja Zgaga, Marina Zupanič

Recenzenti mag. Marina Gradišnik, dr. Metka Sitar, dr. Miha Preinfalk

Oblikovanje in prelom Dušan Pogačar

Izdajatelj Muzej Ribnica

Soizdajatelj Univerza v Mariboru – Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo – Oddelek za arhitekturo

Založil JZ Rokodelski center Ribnica – zavod za rokodelstvo, muzejsko in galerijsko dejavnost, zanj Polona Rigler Grm

Tisk in vezava LUART d.o.o.

Naklada 300 izvodov

Izid publikacije so omogočili

Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije

Občina Ribnica

Palača Urbanc d.o.o., ki jo zastopata Jorg Kosler in Hubert Kosler

Ugar d.o.o., ki ga zastopa Jurij Rudež

Ribnica, 2019

Ta publikacija je avtorsko delo. Vse pravice so pridržane. Brez predhodnega pisnega soglasja izdajatelja in soizdajatelja nobenega dela te publikacije ni dovoljeno reproducirati, distribuirati, shranjevati v sistemih za arhiviranje podatkov ali pošiljati v kakršni koli obliki ali na kakršen koli način, elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem, snemanjem ali kako drugače.

CIP – Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

728.81(497.4)Ribnica)

SAPAČ, Igor

Gradovi na Ribniškem med včeraj, danes in jutri : Ribnica – Breg – Ortnek / Igor Sapač ; [risbe in fotografije Igor Sapač ... et al.]. – Ribnica : JZ Rokodelski center – zavod za rokodelstvo, muzejsko in galerijsko dejavnost, 2019

ISBN 978-961-94418-6-2

COBISS.SI-ID 302721792

Predgovor

Pričujoča znanstvena monografija je posvečena grajskim stavbam na območju občine Ribnica. Osvetljuje preteklost kulturnozgodovinsko pomembnih objektov, predstavlja njihovo sedanje stanje in z arhitekturnega zornega kota usmerja pogled v njihovo prihodnost, kar je bila naša želja in tudi vodilo v pogovorih o sodelovanju med Rokodelskim centrom Ribnica oziroma Muzejem Ribnica in Univerzo v Mariboru oziroma Fakulteto za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo.

Predstavljanje zgodovine gradov je hvaležna tema, ki pri ljudeh vzbuja zanimanje in radovednost. Lastniki gradov in uporabniki grajskih prostorov – ti so ponekod celo v ruševinah – pa se pogosto znajdejo pred vprašanjem, kako ali če sploh lahko revitalizirajo prostor in mu vdahnejo novo življenje?

Za ribniški grad so od njegove prenove v letih 1958–1961 do danes nastali številni predlogi, celo konkretni načrti njegove posodobitve, vendar niso bili realizirani. V danem trenutku se po šestdesetih letih še vedno soočamo z istim vprašanjem, kako naprej?! Kakšna je njegova vloga danes? Prav zaradi nenehnih dilem se je oblikoval tudi naslov omenjenega projekta *Gradovi na Ribniškem. Med preteklostjo in prihodnostjo. Je njihova dediščina naša priložnost ali zgolj breme?*

Pri projektu, ki se je odvijal v več fazah in je bil del rednega študijskega programa tretjega letnika prvostopenjskega študijskega programa Arhitektura, je sodelovalo 33 študentk in študentov pod mentorstvom arhitekta in umetnostnega zgodovinarja izr. prof. dr. Igorja Sapača. Na začetku aprila so študentje z mentorjem prišli za tri dni v Ribnico in si ogledali lokacije, kjer so bili gradovi in dvorec ter pripravili analizo obstoječega stanja. V študijo so zajeti gradovi Ribnica, Breg in Ortnek ter dvorec Ortnek v Peklu.

Ribnica je lahko počaščena, saj je izpod rok vodilnega slovenskega kastelologa in njegovih študentov nastala bogata samostojna publikacija, v celoti namenjena ribniški

grajski dediščini. Publikacija, ki je pred nami, ni osameli poskus, temveč nadaljuje že uveljavljeno knjižno serijo Slovenski gradovi in dvorci med včeraj danes in jutri, ki jo je pred dvema desetletjema zasnoval priznani raziskovalec slovenske grajske dediščine prof. dr. Ivan Stopar. Doslej so v tej seriji izšle knjige, ki obravnavajo grad Podsreda, Stari grad Celje in tri nekdanje grajske stavbe na območju Zreč. Vse knjige te serije poleg analize zgodovinskih podatkov in še posebno stavbenega razvoja vsake od obravnavanih grajskih stavb jasno opredeljujejo tudi usmeritve za njihov razvoj v prihodnosti. In nič drugače ni niti tokrat, vse analize, prezentacije in načrti za ponovno oživitev so pripravljeni za vse štiri lokacije omenjenih grajskih stavb.

Zahvala za uspešno izvedeni projekt gre izr. prof. dr. Igorju Sapaču, študentom in Univerzi v Mariboru, ki je bila pripravljena projekt ribniških gradov vključiti v redni študijski program, za finančno podporo pa Občini Ribnica, Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije ter potomcem graščakov na Ribniškem Jorgu Koslerju, Hubertu Koslerju in Juriju Rudežu.

Eden glavnih ciljev, ki mu je sledila raziskava, je bil odgovoriti na vprašanje: Kako korektno ohraniti dragocene grajske ostaline iz že zdavnaj minulih obdobj in jih obenem čim bolj aktivno vpeti v tok sodobnega življenja? Poleg iskanja odgovora na to vprašanje nas vsebina, ki je pred nami, pomembno poučuje o minulih časih in vlogi historičnih stavb ter daje pomembna izhodišča za razvijanje celovite identitete prostora. Ponuja nam nove znanstvene ugotovitve, nudi številne odgovore in poraja nova vprašanja, upam pa, da tudi smelega načrte za prihodnost.

mag. Marina Gradišnik,
kustosinja Muzeja Ribnica

Kazalo

3 PREDGOVOR

6 UVOD

9 Grad Ribnica

32 REKONSTRUKCIJA JEDRA GRADU RIBNICA V OBLIKI IZPRED
DRUGE SVETOVNE VOJNE

34 DOPOLNITEV OSTANKOV GRADU RIBNICA ZA MUZEJSKE NAMENE

36 PONAZORITEV PORUŠENEGA JEDRA GRADU RIBNICA
S PALIČNO KONSTRUKCIJO

38 REVITALIZACIJA OSTANKOV GRADU RIBNICA Z UMESTITVIJO
GALERIJSKE STAVBE NA OBMOČJE GRADU

40 POSTAVITEV NOVEGA LETNEGA ODRA V KOMPLEKSU GRADU RIBNICA

42 UREDITEV ŠIRŠEGA OBMOČJA GRADU RIBNICA IN ZASNOVA
POVEZOVALNE POTI GRADOV NA RIBNIŠKEM

45 Grad Breg

56 REKONSTRUKCIJA GRADU BREG V OBLIKI PRED PROPADOM
V 18. STOLETJU

58 PREZENTACIJA RAZVALIN GRADU BREG V PARKOVNEM OKVIRU

60 REVITALIZACIJA RAZVALIN GRADU BREG S POSTAVITVIJO ZASEBNE
STANOVANJSKE STAVBE NA OBMOČJU GRAJSKEGA JEDRA

62 REVITALIZACIJA RAZVALIN GRADU BREG Z UMESTITVIJO HOTELSKE
STAVBE NA OBMOČJE GRADU

65 **Grad Ortnek**
////////////////////

104 REKONSTRUKCIJA GRADU ORTNEK V OBLIKI PRED
PROPADOM V 19. STOLETJU

106 PREZENTACIJA RAZVALIN GRADU ORTNEK

108 REVITALIZACIJA RAZVALIN GRADU ORTNEK Z UMESTITVIJO
HOTELSKE STAVBE NA OBMOČJE GRADU

110 UREDITEV OKOLICE GRADU ORTNEK ZA TURISTIČNE NAMENE

113 **Dvorec Ortnek**
////////////////////

122 REVITALIZACIJA DVORCA ORTNEK ZA TURISTIČNE NAMENE

125 VIRI IN LITERATURA

Uvod

Gradovi in dvorci so skozi minulo tisočletje močno zaznamovali podobo slovenskega in evropskega prostora. Čeprav so že davno nazaj izgubili tisto vlogo, za katero so nastali, še vedno močno določajo podobe mest in podeželja ter burijo domišljijo. Prav zato imajo še vedno tudi precejšnjo uporabno vrednost in se vpletajo v vse nemirnejši tok sodobnega življenja. Zdi se, da lahko te starodavne stavbe sodobnemu človeku v obdobju naglih sprememb in vse večje neodgovornosti ponudijo trdno oporo ter možnost za bistrejši pogled nazaj in naprej ter mu kot nadomestilo za virtualno resničnost ponudijo širok pogled na realni prostor. Zato ne preseneča, da jih mnogi ljudje po vsej Evropi z velikimi napori, ljubeznijo, pa tudi vloženim denarjem ohranjajo, obnavljajo in polnijo z novim življenjem.

Ribniško v okviru slovenskega prostora ne uživa slovesa območja s posebno številčno grajsko dediščino, pa vendar se je prav tu ohranilo nekaj ostankov srednjeveških gradov, ki so v okviru slovenske grajske zapuščine zelo posebni, zanimivi in vredni samostojne monografske predstavitve ter razmisleka o njihovi ohranitvi in vključitvi v tokove sodobnega življenja. Ribniški grad, Breg in Ortnek so v prostoru nanizani v virtualni osi, ki spremlja sodobno cestno in železniško hrbtenico, ter opozarjajo na prve začetke sedanje urbanizacije Ribniškega polja v srednjem veku. Ostanki ribniškega gradu z nenavadno nižinsko lego ob reki Bistrici predstavljajo historični epicenter Ribnice. Razvaline manjšega vodnega gradu Breg tvorijo vezni člen med starejšima mogočnejšima gradovima ter obenem med srednjeveško in novoveško grajsko arhitekturo na Slovenskem. Ostaline gradu Ortnek so edini primer srednjeveškega višinskega gradu na ribniškem območju. Vsi trije nekdanji gradovi so obenem priča žalostne usode grajske dediščine na Slovenskem v 19. in 20. stoletju. Pod gradom Ortnek, ki je v 16. stoletju dobil podobo renesančne utrdbe in ki je nekoč slovel kot eden najbolj slikovitih gorskih

gradov dežele Kranjske, se je vsaj kot lupina ohranil slikoviti manjši dvorec Ortnek, ki je nastal v tistem obdobju, ko se je sredi 19. stoletja obdobje gradov in dvorcev s koncem fevdalnega družbenega reda dokončno izteklo.

Ko smo tako sumarno določili glavne značilnosti in razlike grajske dediščine na Ribniškem, naj ne bo odveč zapisati, kaj sploh označujemo z izrazom grad. Po temeljni strokovni definiciji je GRAD srednjeveški utrjen stalno naseljen profani stavbni kompleks na naravno ali umetno zavarovani lokaciji, ki ima funkcijo središča pravno določene fevdalne zemljiške posesti in je prebivališče fevdalnega gospoda ali njegovega namestnika.¹ Poleg gradov si je fevdalna gospoda v srednjem veku postavljala tudi dvore, ki pa za razliko od prvih praviloma niso imeli utrdbenih značilnosti. V novem veku, od okoli leta 1500 do odprave fevdalnega družbenega reda leta 1848, fevdalna gospoda ni več gradila gradov, marveč dvorcev, ki prav tako kakor srednjeveški dvori praviloma niso imeli utrdbenih značilnosti. Na območju Ribnice so v srednjem veku nastali trije gradovi in vsaj en dvor, v novem veku pa en dvorec. Z njimi se je doslej ukvarjalo že več raziskovalcev z različnih strokovnih področij.

V okviru sodelovanja med Muzejem Ribnica in Univerzo v Mariboru se je pokazala prava priložnost za nadaljnje raziskave ribniških gradov. Šlo je narediti korak naprej in pokazati, da je mogoče kakovostne pridobitve iz preteklosti učinkovito povezati s prihodnostjo. Predstavniki Muzeja Ribnica in Oddelka za arhitekturo Fakultete za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo Univerze v Mariboru smo se dogovorili, da v sklopu aktivnosti dodiplomskega študija arhitekture v okviru predmeta Osnove varstva kulturne dediščine v študijskem letu 2018/2019 s študenti tretjega letnika izpeljemo študijski projekt z delovnim naslovom:

¹ Sapač, Kaj je grad?, str. 391–412.

Gradovi na Ribniškem. Med preteklostjo in prihodnostjo. Je njihova dediščina naša priložnost ali zgolj breme? Pokazalo se je, da je smiselno v okviru enega projekta obdelati vse grajske lokacije na Ribniškem skupaj. Takšen pristop so narekemale prostorske navezave na sedanjo mestno naselbino Ribnica in primerljiva problematika štirih zgodovinsko medsebojno tesno povezanih grajskih stavb. Zastavljeni projekt, izpeljan v sodelovanju 33 študentk in študentov arhitekture v 14 skupinah pod mentorstvom izr. prof. dr. Igorja Sapača, naj bi nadgradil in zaokrožil doslej opravljene raziskave, prispeval dovolj celovita izhodišča za načrtovanje revitalizacije grajskih stavb na Ribniškem v prihodnosti ter ustvaril dovolj trden temelj za nadaljnje raziskave ribniške grajske dediščine. V tem sklopu izdelana arhitekturna dokumentacija obsega tekstualno, fotografsko in grafično analizo vseh štirih grajskih lokacij, vključno s kritično znanstveno analizo obstoječe literature ter variantne predloge za ohranitev, prezentacijo in revitalizacijo ostalin vseh treh nekdanjih ribniških gradov. Pri tem gre zlasti za razmišljanje o prezentacijah ostankov brez obsežnejših gradbenih del ter za razmišljanje o mogočih načinih revitalizacije z interpoliranjem novih stavbnih delov v okvir arheološko raziskanih in prezentiranih razvalin. Rezultat dela, javno predstavljen s tematsko razstavo in pričujočo spremno publikacijo, kaže, kako je mogoče z ustrezno revitalizacijo grajskih stavb na prostorsko zanimivih lokacijah ohraniti pomembno kulturno dediščino in s tem obenem zaokrožiti tudi turistično ponudbo širšega območja.

Publikacija, ki je sedaj pred nami, je zasnovana tako, da je vsakemu od treh srednjeveških gradov namenjen samostojni sklop poglavij. V vsakem sklopu je najprej znanstveno korektno opredeljena posamezna in stavbna zgodovina posamezne grajske stavbe, ki ji nato sledijo variantni predlogi za ohranitev, prezentacijo in revitalizacijo grajskih ostalin. Na koncu je posebej obravnavan še dvorec Ortnek. Tako zasnovana publikacija opozarja

na pomemben, a doslej vse preveč prezrt segment naše skupne kulturne dediščine, in želi argumentirano spodbuditi nadaljnje kastelološke, zgodovinske, arheološke, umetnostnozgodovinske in arhitekturne raziskave. Opozoriti želi, da je kulturna dediščina priložnost in ne breme ter da je smiselno in potrebno ostaline štirih grajskih stavb na Ribniškem v prihodnje primerno zaščititi, znanstveno do kraja raziskati in jih znova vključiti v aktivni tok življenja.

Za plodno in prijetno sodelovanje pri zastavljeni nalogi se zahvaljujem Rokodelskemu centru Ribnica in Muzeju Ribnica ter še posebno kustodini mag. Marini Gradišnik in direktorici Poloni Rigler Grm, Občini Ribnica in še posebno županu Samu Pogorelcu, župniku v Ribnici mag. Antonu Berčanu, Turistični kmetiji Oblak na Riglju pri Ortneku, Oddelku za arhitekturo Fakultete za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo Univerze v Mariboru in še posebno predstojnici njene Katedre za arhitekturo izr. prof. dr. Metki Sitar, študentkam in študentom tretjega letnika arhitekture v študijskem letu 2018/2019: Nuši Bagari, Dejanu Bogoviču, Dariji Borko, Ajši Cigüt, Valentini Čurin, Nejcu Gonzi, Manji Grabrovec, Tjaši Hazenmali, Žani Jamnik, Urški Jordan, Almi Karahmet, Aleksandri Korpič, Moniki Kuhar, Aneji Lah, Maji Lešnik, Maši Marinič, Draženu Mlinariču, Karlu Modrovčiču, Nejcu Novaku, Filipu Novoselcu, Nejcu Ogrizku, Dajani Pejič, Žani Posavec, Lei Sačar, Špeli Smonkar, Valentini Sovič, Roku Špandlu, Jožefu Šternu, Lauri Šubič, Veniu Tomašiču, Ožbaltu Zevniku, Anji Zgaga in Marini Zupanič. Navsezadnje se zahvaljujem tudi Dušanu Pogačarju iz mariborskega podjetja Tribar, ki je poskrbel za oblikovanje monografije, ki je sedaj pred nami.

avgusta 2019, izr. prof. dr. Igor Sapač

Grad Ribnica

Ribniški grad je nastal ob srednjeveški trgovski cesti, ki še sedaj povezuje Ribnico in Ljubljano, na ravnini sredi Ribniške doline, ob ponikalnici Bistrica, morda med njenima dvema rokavoma. Ime je dobil po prvotnem vodnem imenu.² Pred uničenjem v drugi svetovni vojni oziroma v prvih povojnih letih je bil koncentrično zasnovani grajski kompleks sestavljen iz grajskega jedra, zunanega obrambnega obzidja s prislonjenimi različnimi poslopji in visokega vrtnega zidu, ki je obdajal približno ovalno talno površino s premerom približno od 120 do 140 m. Bistrica je tekla na severovzhodnem robu grajskega kompleksa in čez njo so pred glavnim grajskim vhodom postavili kamniti dvoločni most, ki je še sedaj ohranjen. Grajsko jedro je bilo dvonadstropno, v osnovi zasnovano na nepravilni peterokotni talni ploskvi ter sestavljeno iz štirih neenakih traktov, ki so obdajali majhno kvadratno notranje dvorišče z vodnjakom. Fasade grajskega jedra so bile dokaj preprosto oblikovane in v glavnem členjene s pravokotnimi okenskimi okviri. Glavni portal grajskega jedra je bil na jugovzhodni fasadi in nad njim so v drugem nadstropju namestili manjši kamniti konzolni balkon z železno trebušasto ograjo baročnih oblik. Za glavnim portalom jedra je bila majhna veža in ob njej zaprto tesno triramno glavno grajsko stopnišče. Prostori v pritličju in deloma tudi v prvem nadstropju grajskega jedra so imeli banjaste oboke s sosvodnicami. Prostori v drugem nadstropju grajskega jedra so bili do leta 1937 reprezentativno opremljeni in so imeli

ometane ravne lesene stropje. Ob severnem vogalu jedra je bil dvonadstropni prizidek, ki je povezoval jedro in enako visok severni oglati stolp zunanega grajskega obrambnega obzidja. Stolp je na zunanjščini kazal sledove različnih prezidav in je imel v pritličju na treh straneh skoraj 2 m debelo zidovje. Na severovzhodni vogal severnega stolpa se je navezovalo večkrat zalomljeno obzidje, postavljeno ob Bistrici, na katerega je bilo naslonjeno pritlično gospodarsko poslopje in ki se je zaključilo z vhodnim stolpom grajskega kompleksa. Ta je še ohranjen. Je dvonadstropen, zasnovan na pravokotni talni ploskvi in v pritličju predrt z zunanjo grajsko vežo. V nadstropjih je opremljen z renesančno oblikovanimi kamnitimi okenskimi okviri, v pritličju pa ima na glavni fasadi segmentnoločno zaključen glavni grajski portal, ki je nastal po sredini 18. stoletja. Južno od vhodnega stolpa stoji masivni enonadstropni vzhodni grajski obrambni stolp, ki je v obeh etažah opremljen s preprostimi pravokotnimi kamnitimi okenskimi okviri. Na zahodni vogal tega stolpa se je do prenove po drugi svetovni vojni, ko so ga nadomestili z odprto arkadirano galerijo, naslanjal visok kompakten kamnit obrambni zid, ki se je zaključil na severovzhodnem vogalu južnega grajskega obrambnega stolpa. Tudi ta je še ohranjen in vključen v nadstropno poslopje, ki je po drugi svetovni vojni nastalo z adaptacijo ostankov starejšega nadstropnega pomožnega grajskega poslopja. To je bilo prislonjeno na notranjo stran v rahlem zalomu potekajoče jugozahodne stranice zunanega grajskega obrambnega obzidja, sestavljeno iz treh podolžnih zaporedno nanizanih delov in v nadstropju

2 Snój, *Etimološki slovar*, str. 354.

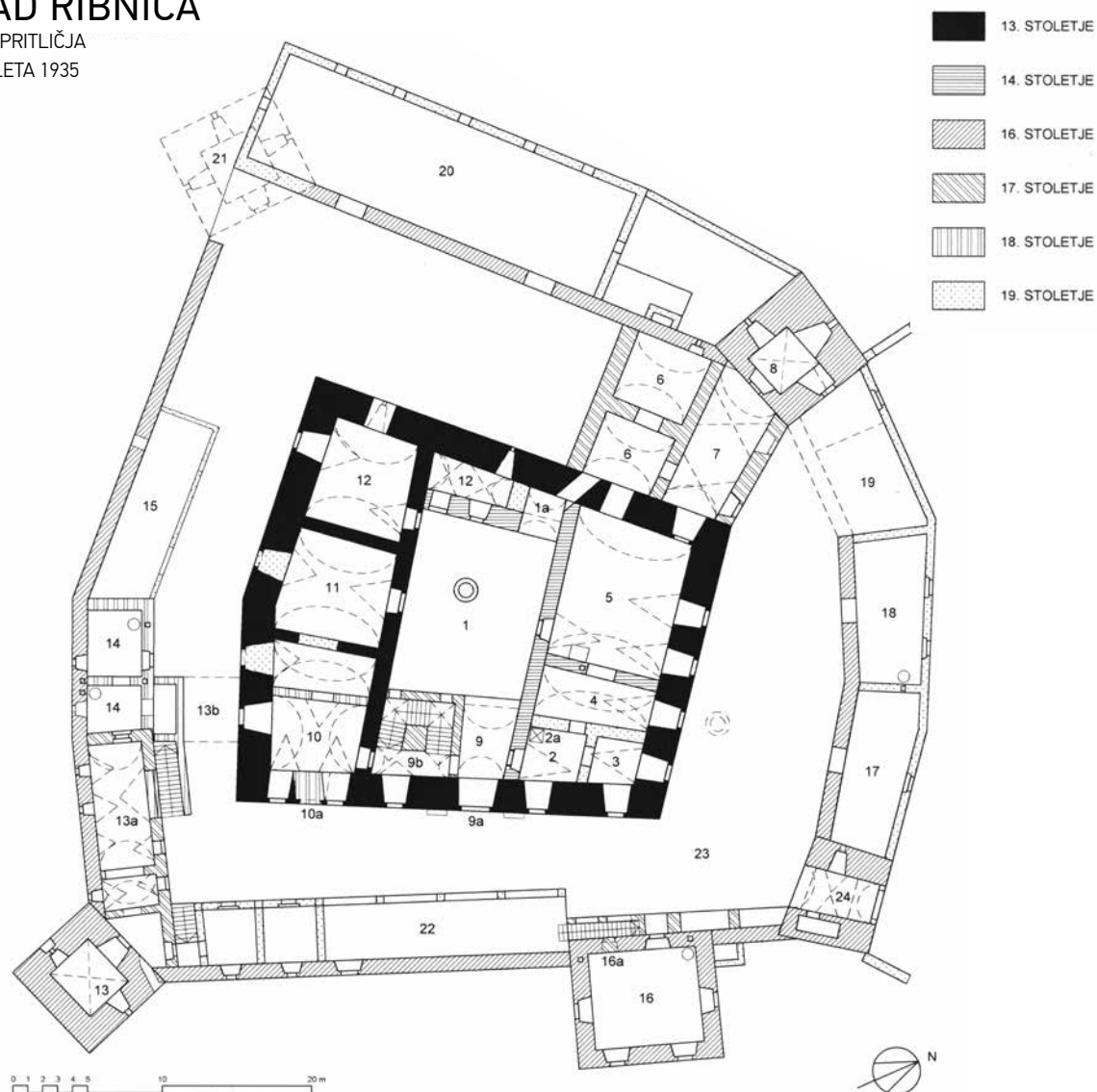
Pogled na središče Ribnice z gradom in župnijsko cerkvijo z jugovzhodne strani iz zraka pred drugo svetovno vojno (INDOK).

Pogled na središče Ribnice z ostanki gradu z jugozahodne strani iz zraka leta 1996 (foto: Marjan Garbajs).

GRAD RIBNICA

TLORIS PRITLIČJA
OKOLI LETA 1935

↑
Tloris pritličja gradu Ribnica okoli leta 1935 z vrisanimi fazami stavbnega razvoja in oštevilčenimi prostori. Poskus rekonstrukcije (risal: Igor Sapač, 2018).

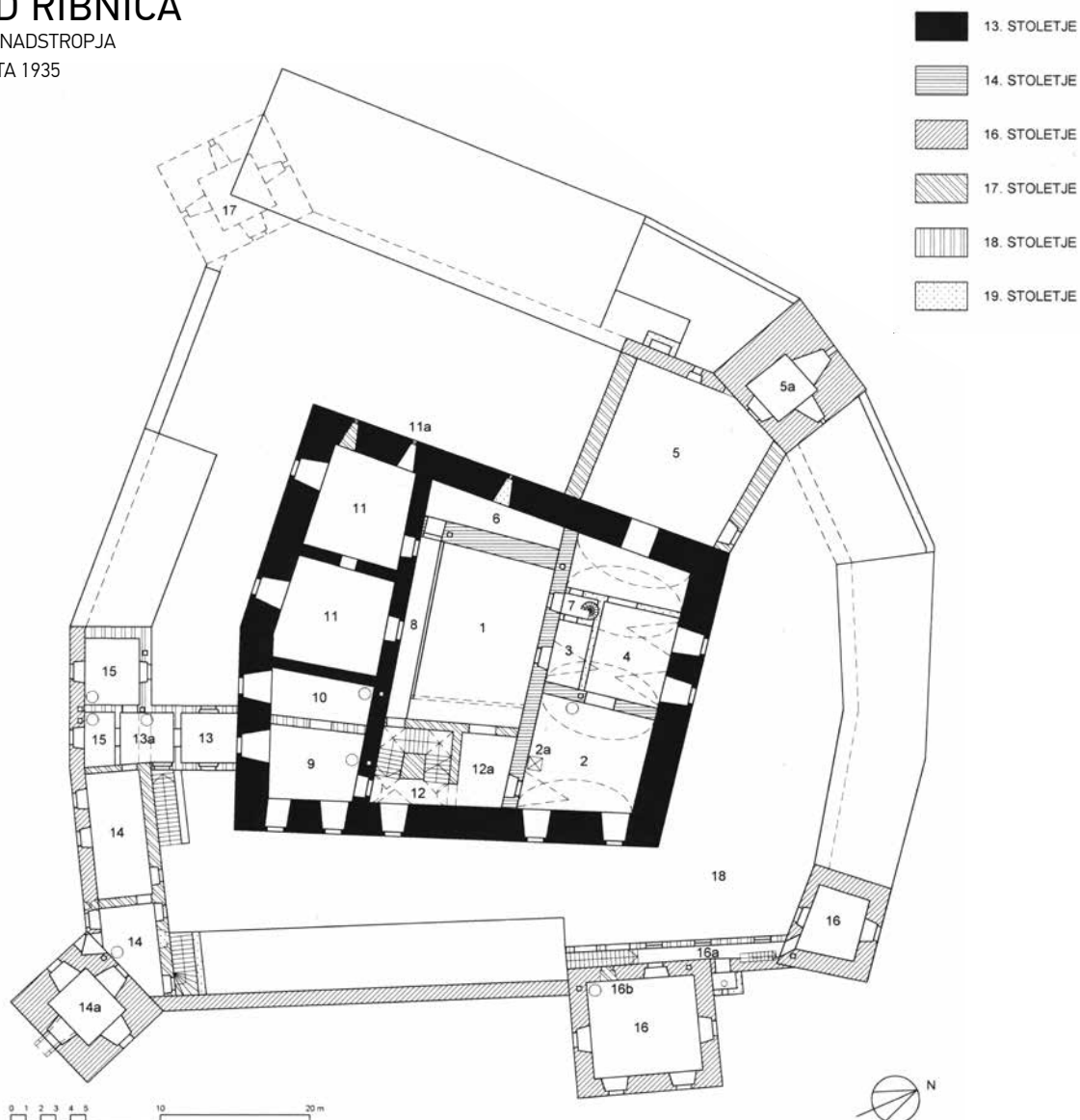
PROSTORI: 1 notranje grajsko dvorišče z vodnjakom, 1a prehod v pritličju veznega severozahodnega trakta, 2 fištrna, 2a dvigalo za hrano, 3 soba za likanje, 4 soba za gospodnijo, 5 kuhinja za gospodo, ohišje (šoferja, kuharico, kočjaža) in posle, 6 shramba, 7 shramba (špajza), 8 shramba v severnem stolpu, 9 veža grajskega jedra, 9a glavni portal grajskega jedra z vklesano letnico 1815, 9b glavno grajsko stopnišče, 10 soba (jedilnica za grajske uslužbenke), 10a zazidani poznogotski portal z vklesano letnico 1537, 11 kolarska delavnica, 12 vinska klet, 13 shramba v južnem stolpu, 13a shramba v jugozahodnem stranskem poslopju, 13b prehod pod obokanim pokritim mostovžem med grajskim jedrom in jugozahodnim stranskim poslopjem, 14 stanovanje šoferja Tončka, 15 remiza (drvarnica), 16 hladilnica v vzhodnem stolpu (pred letom 1848 grajske ječe), 16a zazidano gotsko okence na dvoriščni fasadi vzhodnega stolpa, 17 ledenica, 18 pralnica, 19 drvarnica, 20 hlev za konje, 21 lokacija podrtga zahodnega stolpa, 22 pokriti privezi za konje in remiza, 23 zunanje grajsko dvorišče oziroma medzidje, 24 vhodni stolp z zunanjo grajsko vežo.

➤
Izris jugovzhodne fasade gradu Ribnica pred drugo svetovno vojno. Poskus rekonstrukcije (risal: Igor Sapač, 2003).

GRAD RIBNICA

TLORIS I. NADSTROPJA
OKOLI LETA 1935

↑

Tloris prvega nadstropja gradu Ribnica okoli leta 1935 z vrisanimi fazami stavbnega razvoja in oštevilčenimi prostori. Poskus rekonstrukcije (risal: Igor Sapač, 2018).

PROSTORI: 1 notranje grajsko dvorišče, 2 monge, 2a dvigalo za hrano, 3 kopalnica, 4 depo, 5 kašča, 5a kašča v severnem stolpu, 6 prostor za skrivanje dragocenosti s skrivnim vhodom skozi omaro (šackamra), 7 krožne stopnice, 8 leseni dvoriščni konzolni povezovalni hodnik (gank), 9 knjigovodstvo (pred letom 1848 urad zemljiškega gospodstva), 10 pisarna grajskega gospoda, 11 knjižnica, 11a zgodnjegotsko okence na severozahodni fasadi grajskega jedra, 12 glavno grajsko stopnišče, 12a prostor nad vežo grajskega jedra, 13 pokriti mostovž med grajskim jedrom in jugozahodnim stranskim poslopjem, 13a veža v nadstropju jugozahodnega stranskega poslopja, 14 stanovanje Elizabete Petrovan, roj. Rudež (tete Elze) v jugozahodnem stranskem poslopju, 14a stanovanje Elizabete Petrovan v južnem stolpu, 15 soba za goste, 16 trisobno stanovanje oskrbnika Švajgerja v vhodnem in vzhodnem stolpu, 16a zaprti povezovalni hodnik med vzhodnim in vhodnim stolpom, 16b zazidani gotski portal na dvoriščni fasadi vzhodnega stolpa, 17 lokacija podrtega zahodnega stolpa, 18 zunanje grajsko dvorišče.

➤

Izris jugovzhodne fasade srednjeveškega jedra gradu Ribnica pred drugo svetovno vojno. Poskus rekonstrukcije (risal: Igor Sapač, 2003).

GRAD RIBNICA

TLORIS 2. NADSTROPJA
OKOLI LETA 1935

↑
Tloris drugega nadstropja gradu Ribnica okoli leta 1935 z vrisanimi fazami stavbnega razvoja in oštevilčenimi prostori. Poskus rekonstrukcije (risal: Igor Sapač, 2018).

PROSTORI: 1 notranje grajsko dvorišče, 2 dnevna soba (leta 1701 domnevno zadnja soba pri sobi s štukatur), 3 glavna spalnica (leta 1701 domnevno soba s štukatur), 4 spalnica otrok (leta 1701 domnevno srednja ali tajnikova soba), 5 spalnica (leta 1701 domnevno soba poleg tajnikove sobe), 6 spalnica (leta 1701 domnevno oskrbnikov prostor), 7 krožne stopnice do kopalnice, 8 leseni dvoriščni konzolni povezovalni hodnik (gank), 9 spalnica v severnem stolpu (leta 1701 domnevno soba trobentačev v stolpu), 10 zaprti hodnik ob severovzhodni dvoriščni fasadi grajskega jedra (notranji gank, leta 1701 domnevno velika delovna soba), 11 konzolno stranišče (ajželj), 12 glavno grajsko stopnišče z lovsko predsobo v drugem nadstropju grajskega jedra, 12a vsakodnevna jedilnica (leta 1701 domnevno orožarnica poleg jedilnice), 12b dvigalo za hrano, 13 barokizirana gotska grajska kapela sv. Janeza Krstnika, 13a zazidano šilastoločno okno gotske grajske kapele, 14 reprezentančna velika jedilnica (glavna jedilnica že leta 1701), 15 beli salon z Langusovima portretoma (leta 1701 grofova soba), 16 zeleni salon (leta 1701 soba grofične), 17 zelena soba (leta 1701 mala soba nad

stopnicami ali soba grofične), 17a stopnišče do podstrešnega prostora nad kapelo, 18 konzolni balkon na glavni fasadi grajskega jedra, 19 zaprti vezni hodnik s stopniščem do drugega nadstropja vhodnega stolpa, 20 soba stanovanja oskrbnika Švajgerja v drugem nadstropju vhodnega stolpa, 21 zunanje grajsko dvorišče, 22 lokacija podrtega zahodnega stolpa.

➤
Izris severozahodne fasade jedra gradu Ribnica pred letom 1937. Poskus rekonstrukcije (risal: Igor Sapač, 2003).

Okoli leta 1959 konservatorsko prezentirana talna zasnova srednjeveškega jedra ribniškega gradu z južne strani (foto: Igor Sapač, 2019).

preko obokanega mostovža povezano z rahlo zalomljeno jugozahodno fasado grajskega jedra. Na zahodnem vogalu zunanjšega obrambnega obzidja je nekoč stal diagonalno postavljeni zahodni obrambni stolp, ki ga kaže Valvasorjeva upodobitev, a so ga pozneje nadomestili z dolgim pritličnim in na zunanjo stran severozahodne stranice obrambnega obzidja prislonjenim gospodarskim poslopjem, v katerem je bil hlev za konje. Zunanje obrambno obzidje je bilo na jugovzhodni, jugozahodni in severozahodni strani obdano z urejenim vrtom, tega pa je obdajal visok kamnit vrtni zid, ki je še ohranjen; na zahodni strani je predrt s širokim betonskim portonom iz obdobja poveljne prenove grajskega kompleksa, na jugozahodni strani pa so na njegovo zunanjo stran prislonjene novejša manjša stanovanjske hiše, ki so nadomestile hišice iz časa pred nastankom franciscejskega katastra leta 1823.³

Prvi fevdalni gospodarji Ribnice so bili svobodni gospodje Turjaški oziroma Auerspergi z gradu Turjak.⁴ V pisnih virih se Ribnica prvič pojavi leta 1220 – in sicer kot gospostvo Engelbera II. Auersperga – *in dominio nostro in Reiwenic*.⁵ Ribniški grad je najverjetneje nastal kot nadomestilo za manjši neutrjeni dvor svobodnih gospodov Turjaških. Tisti dvor, ki v srednjeveških listinah sicer ni omenjen, je bil najverjetneje že v 12. stoletju upravno središče obsežnega območja, imenovanega po Ribnici, ki je v listini iz leta 1241 imenovan *contrata Reifenitz*.⁶

3 Prim. KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Ribnica – terenski zapiski, 15. 4. 1945, 23. 4. 1949 in 17. 5. 1949; Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 32; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 119–137; Sapač, *Arhitekturna zgodovina gradu Ribnica*, str. 377–434.

4 Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 467.

5 <https://topografija.zrc-sazu.si/> Prim. Kos, *Gradivo*, št. 310; Pettauer, Imena, str. 14; Otorepec, Doneski, str. 79; Gradišnik, *Ribnica*, str. 16; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 264.

6 Prim. Sapač, *Arhitekturna zgodovina gradu Ribnica*, str. 386–390; Kosi, Turjaški.

Ribniški grad je prvič izpričan v listini iz leta 1263 kot *castra ... Reiuenz*.⁷ Najverjetneje je nastal samo malo prej. S tisto listino je Ribnica prvič izpričana kot ortenburška posest.⁸ Od kdaj je bila ortenburška, ni znano, a najbolj verjetno se zdi, da se je to zgodilo po smrti zadnjega svobodnega Auersperga, Konrada, med letoma 1245 in 1248, oziroma po smrti »plemenitega dečka Auersperga« okoli leta 1249, ko je tudi Čušperk pripadel Konradovemu tastu Hermanu II. grofu Ortenburškemu († 1256).⁹ Vse kaže, da se je večji južni del čušperškega oziroma ribniškega gospostva kmalu po letu 1248 osamosvojil in posledično dobil novo utrjeno središče – ribniški grad. Arhitekturna analiza je pokazala, da je ribniški grad sredi 13. stoletja oziroma malo pred prvo omembo leta 1263 nastal po enotnem konceptu, kot močno utrjeno novo središče zemljiškega gospostva. Starejše arhitekturne prvine iz obdobja pred sredino 13. stoletja v stavbni zasnovi niso dokumentirane.

Grajsko jedro je v 13. stoletju nastalo na peterokotni talni zasnovi in najprej so zgradili ves zunanji obodni zid grajskega jedra do višine tal drugega nadstropja. Vse stranice obodnega obzidja, z izjemo severozahodne, so bile debele 2,2 m. Debelina severozahodne stranice je znašala približno 2,1 m in v dolžino je merila 29,6 m. Severovzhodna stranica je bila dolga 20,4 m in jugovzhodna 29,7 m. Jugozahodni stranici, ki sta se stikali v zelo topem kotu, sta bili dolgi 15,9 m in 13,8 m. Razdalja med zahodnim in južnim vogalom obodnega obzidja je znašala 29,5 m. Debelina dvoriščne stene nekdanjega jugozahodnega trakta je znašala 1,1 m, debelina dvoriščne stene nekdanjega severovzhodnega trakta pa 1 m. Dokumentirane debeline zidovja kažejo, da je ves zunanji obodni zid grajskega jedra (do vrha pritličja) nastal hkrati oziroma v isti stavbni fazi. Različni debelini dvoriščnih sten obeh nekdanjih glavnih grajskih traktov kažeta, da trakta najverjetneje nista nastala sočasno. Glede na večjo debelino dvoriščnega zidu nekdanjega jugozahodnega trakta je mogoče sklepati, da je bil to najstarejši stavbni trakt ribniškega gradu oziroma, da gre za sočasno gradnjo z obodnim obzidjem grajskega jedra. Takšno ugotovitev potrjuje tudi dokumentirano zgodnjegotsko okence v prvem nadstropju severozahodne fasade tega trakta. Okvir okenca oziroma line je bil izdelan iz enega kosa kamna in oblikovan s šilastoločnim zunanjim zaključkom in trilistno sklenjeno svetlobno odprtino s suličastim srednjim listom. Svetlobna odprtina je bila najverjetneje široka samo približno 25 cm. Poleg okenca je bil do miniranja razvalin leta 1950 viden pozneje s prislonitvijo drugega nadstropja veznega severozahodnega trakta obzidani severni vogal drugega nadstropja

7 <https://topografija.zrc-sazu.si/> Prim. Pettauer, Imena, str. 14; Komelj, *Srednjeveška grajska arhitektura*, str. 48; Adam, Donesek, str. 9.

8 Otorepec, Doneski, str. 81.

9 Prim. Skubic, *Zgodovina*, str. 292–293; Smole, *Graščine*, str. 421; Jakič, *Sto gradov*, str. 144–145; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 36; Kos, *Vitez in grad*, str. 117; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 48.

Grad Ribnica okoli leta 1300. Pogled na grajsko stavbo iz zraka z južne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelala Nuša Žohar na podlagi risb Igorja Sapača, 2018).

Grad Ribnica okoli leta 1300. Pogled na grajsko stavbo z zahodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelala Nuša Žohar na podlagi risb Igorja Sapača, 2018).

Grad Ribnica okoli leta 1300. Pogled na severovzhodni del notranjega dvorišča. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelala Nuša Žohar na podlagi risb Igorja Sapača, 2018).

Grad Ribnica okoli leta 1300. Pogled na grajsko stavbo z vzhodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelala Nuša Žohar na podlagi risb Igorja Sapača, 2018).

jugozahodnega trakta; sestavljen je bil iz blokov apnenca in se je vezal na zidavo iz deloma obdelanih apnenčevih lomljenecv.¹⁰ Na podlagi teh opažanj je mogoče ugotoviti, da je imel ribniški grad v drugi polovici 13. stoletja podobo značilnega obodnega gradu, postavljenega v nižino, tik ob ponikalnico Bistrica. Zaradi naravno slabo zavarovane lokacije oziroma izpostavljene ravninske lege gradu so zgradili dokaj debelo obodno zidovje in njegova debelina se najbrž do vrha prvega nadstropja ni spremenila. Na jugozahodni strani je grad hkrati z obodnim obzidjem dobil dvonadstropno bivalno poslopje – palacij.¹¹

Dokumentirana skrbno načrtovana grajska stavbna zasnova kaže, da jo je treba povezati z Ortenburžani ter jo morda obravnavati celo kot prvi načrtni korak k celoviti

10 KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Ribnica – terenski zapiski, 15. 4. 1945 in 17. 5. 1949. Fotografiji iz leta 1947 sta objavljeni v: Komelj, Srednjeveška grajska arhitektura, str. 63; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 127. Prim. Sapač, Arhitekturna zgodovina gradu Ribnica, str. 385–387.

11 Sapač, Arhitekturna zgodovina gradu Ribnica, str. 386.

Zgodnjegotsko okence v prvem nadstropju severovzhodne fasade grajskega jedra leta 1949 (Knjižnica Mirana Jarca, Novo mesto).

kolonizaciji Kočevske. Vsekakor je novi ribniški grad nastal na podlagi arhitekturnega načrta in v novo zasnovo niso vključili starejših delov. Njegov nastanek je bil, enako kakor tudi nastanki drugih gradov na Dolenjskem med 11. in 13. stoletjem, tesno povezan z utrditvijo in rastjo fevdalizma ter bojem za obvladovanje zemljiških gospodstev. Gradovi so nastajali kot utrjena središča upravne, gospodarske in vojaške oblasti. Bili so grajeni simboli njihovih lastnikov ter so odražali plemenitost in privilegiranost, hkrati pa boj za denar in oblast. Prvi gradovi so nastali v pomembnih fevdalnih središčih, na sedežih visokega svetnega in cerkvenega plemstva, pozneje, ko se je fevdalna družba pričela čedalje bolj organizirati, pa so nastajali tudi tam, kjer so prej postavljali samo manjše dvore. Takrat je nastal tudi ribniški grad, ki so ga zasnovali kot pomembno novo ortenburško upravno, gospodarsko in vojaško središče. Gradnje gradu se je najverjetneje lotil že Herman II. grof Ortenburški († 1256) in ne šele njegova sinova Friderik I. in Henrik III., preden sta se okoli leta 1260 sprla ter se zapletla v medsebojno fajdo, ki je trajala do leta 1263, ko se je končala s sporazumno delitvijo dediščine.¹² Leta 1271 je Henrik III. umrl in ribniški grad je skupaj z vsem drugim njegovim imetjem dedoval njegov brat Friderik I. († 1304).¹³

Prvotna zasnova ribniškega gradu je zanimiva in zgovorna tudi z vidika postavitve v prostor. Drugače kakor veliko večino gradov na sedanjem slovenskem ozemlju, so ga zgradili v ravnini, ob potoku sredi doline. Brez ustreznih arheoloških raziskav ni mogoče pojasniti, ali so grad že ob nastanku na vseh straneh obdali z vodnim jarkom. Ta možnost se zdi manj verjetna. Čeprav je treba dopustiti možnost, da je ribniški grad nastal med dvema rokavoma Bistrice oziroma da je bil že pred 15. stoletjem obdan s koncentričnim vodnim jarkom, se zdi bolj verjetno, da je voda sprva varovala samo njegovo severovzhodno stran, medtem ko so naravno najslabše zavarovano jugozahodno stran zavarovali z rahlo navzven izbočenim oziroma zalomljenim obodnim obzidjem in tako oblikovali poligonalno osnovni talno ploskev, kakršna je značilna za številne nižinske srednjeveške gradove. Zdi se, da so masivni obodni zidovi nadomestili vodni jarek. Zaradi ravninske lege grad ni potreboval visokega obrambnega stolpa – bergfrida.

Ribniški grad so za grofe Ortenburške upravljali gradiščani, ki so v pisnih virih do začetka 15. stoletja večinoma anonimni.¹⁴ Vsaj v 14. stoletju, v obdobju kolonizacije Kočevske, je imel za Ortenburžane tudi rezidenčni pomen.¹⁵ Ta pomen je obdržal tudi zatem, ko so Ortenburžani (najbrž Majnhard I. († 1332) in Albert I. († 1335), ki sta bila sinova Friderika I.) pred letom 1336 zgradili

gradove Ortnek, Kostel in Poljane ob Kolpi.¹⁶ S temi novimi mejnimi gradovi, ki so omogočili intenzivno kolonizacijo območja med Ribniško dolino in reko Kolpo, se je drobljenje prvotnega ribniškega pragospstva nadaljevalo, a ribniški grad je ostal središčna in najpomembnejša grajska postojanka na območju med Turjakom in reko Kolpo. Najverjetneje se je že takoj po izgradnji gradu pod Ortenburžani ob njem začela oblikovati vaška oziroma trška naselbina, ki je najpozneje do sredine 14. stoletja dobila obliko značilne kolonizatorske vasi s pravilno razvrščenimi parcelami oziroma domačijami ob ravni dolgi ulici. Ob grajskem kompleksu se je ulica razširila v trg in to kaže, da je načrtno zasnovana naselbina nastala za gradom in ne obratno. Zdi se, da se je naselbina navezala na prvotno srednjeveško grajsko predgradje, ki je bilo najverjetneje severovzhodno od gradu, na levem bregu Bistrice. Čeprav je bila okolica gradu sprva najverjetneje pogosto poplavljena, to ni onemogočilo nastanka in razvoja naselbine, ki je do sredine 14. stoletja dosegla status trga.¹⁷ Hkrati z naselbino se je razvijal tudi grajski kompleks, ki je po letu 1320 oziroma v tridesetih letih 14. stoletja postal lokalna izhodiščna točka za ortenburško kolonizacijo Kočevske.¹⁸ Načrtne kolonizacije se je lotil Oton VI. grof Ortenburški, ki je bil vnuk Friderika I. Leta 1342 se je poročil z Ano grofico Celjsko in med letoma 1357 ter 1360 je bil kranjski deželni glavar. Ortenburške posesti na Dolenjskem je upravljal od leta 1338, ko je v listinah prvič omenjen, do svoje smrti leta 1374. Zaradi kolonizacije je veliko časa prebival v ribniškem gradu in tam tudi umrl.¹⁹ Ribniški grad je bil zaradi nižinske lege ob trgovski poti in trški naselbini v 14. stoletju gotovo udobna in ugledna plemiška rezidenca. Po smrti Otona VI. je ribniški grad z vsem drugim imetjem grofov Ortenburških pripadel njegovemu sinu Frideriku III. grofu Ortenburškemu (1352–1418), ki je bil najverjetneje rojen v Ribnici.²⁰ V listini iz leta 1384 je omenjen dom Friderika Ortenburškega v Ribnici – *in domo habitationis nostre in Reyfnicz*.²¹ Ta omemba se gotovo nanaša na ribniški grad in dokazuje, da je imel ribniški grad v tistem obdobju funkcijo rezidence Friderika III. grofa Ortenburškega.

Z ozirom na rezidenčni pomen in funkcijo središča kolonizacije se zdi verjetno, da je ribniški grad najpozneje

16 Kos, *Vitez in grad*, str. 162, 202.

17 Za trško naselbino prim. Otorepec, Doneski, str. 81; Golec, »Ribenca, narlepši terg na Krajskim«, str. 327–348. Situacijo v Ribnici je mogoče dobro primerjati z gradom in mestom Veselí nad Moravou na jugu Moravske. Tam je okoli leta 1241 ob reki Moravi nastal nižinski oziroma vodni grad s peterokotno talno ploskvijo. Po izgradnji gradu so pred njegovim glavnim vhodom zasnovali obzidano predgradje s pomožnimi grajskimi poslopji, pred pregradjem pa so v drugi polovici 13. stoletja načrtno zgradili urbano naselbino, ki je sprva štela 16 hiš. Naselbina je pozneje prerasla v mesto. Plaček in Dejmal, *Veselí nad Moravou*, 2015.

18 Prim. Otorepec, Doneski, str. 79.

19 Skubic, *Zgodovina*, str. 308–318; Otorepec, Doneski, str. 81; prim. Kos, Ortenburžani, str. 171–173; Hočevár, *Gospodstvo Ortnek*, str. 24–25.

20 Skubic, *Zgodovina*, str. 318–324; Otorepec, Doneski, str. 81; Kosi, Grajska politika, str. 479–480; prim. Kos, Ortenburžani, str. 171–173.

21 Otorepec, Doneski, str. 81; <https://topografija.zrc-sazu.si/>

12 Prim. Skubic, *Zgodovina*, str. 290–292.

13 Skubic, *Zgodovina*, str. 295–296.

14 Kos, *Vitez in grad*, str. 211–212.

15 Prim. Gros, *Gradovi grofov Ortenburških*, str. 108–112.

Območje nekdanjega širokega vodnega jarka pred jugozahodno stranico obrambnega obzidja. Na desni strani je dobro viden okop na zunanjem robu jarka (foto: Igor Sapač, 2018).

Pogled čez Bistrico na nekdanjo jugovzhodno stranico protiturškega obzidja z južnim, vzhodnim in vhodnim stolpom (foto: Igor Sapač, 2018).

v obdobju Otona VI. grofa Ortenburškega ali njegovega sina Friderika III. doživel prvo razširitev. Vsekakor so še pred obdobjem pozne gotike oziroma pred 15. stoletjem prvotno grajsko zasnovo na notranji strani obodnega obzidja dopolnili z novim bivalnim poslopjem – drugim oziroma severovzhodnim palacijem. Z novim palacijem se je razpoložljiva bivalna površina gradu podvojila in stavbni kompleks je dobil zasnovo z dvema približno enakima dvonadstropnima palacijema na nasprotnih straneh dokaj tesnega notranjega dvorišča. Najverjetneje so hkrati z novim palacijem kot povezavo med njim in prvotnim palacijem zgradili ožji in krajši dvonadstropni severozahodni vezni trakt, ki je bil naslonjen na notranjo stran severozahodne stranice obodnega obzidja, dolg približno 9,4 m in v povprečju 5,5 m širok. Prvotne arhitekturne detajle drugega palacija in veznega trakta so poznejše prezidave skoraj v celoti zabrisale. Povojne raziskave so razkrile samo sekundarno zazidano šilastoločno gotsko okno s kamnitim okvirom iz lehnjaka in z močno navznoter zožujočim se ostenjem v drugem nadstropju dvoriščne fasade veznega trakta. Okno je najverjetneje osvetljevalo gotsko oblikovano grajsko kapelo. Dokaj arhaična oblika gotskega okna, ki je z močno zožujočim se ostenjem kazalo še na romansko stavbarsko tradicijo, načeloma dovoljuje pomisliti tudi na možnost, da sta drugi palacij in vezni trakt nastala že v drugi polovici 13. stoletja, v obdobju, ko sta bila ribniška gospodarja brata Henrik III. († 1271) in Friderik I. († 1304) grofa Ortenburška. Vsekakor sta drugi palacij in vezni trakt stala že pred izumrtjem rodovine Ortenburžanov leta 1418.²²

Po smrti Friderika III. grofa Ortenburškega leta 1418 je ribniški grad skupaj z vsem drugim ortenburškim imetjem leta 1420 na osnovi dedne pogodbe iz leta 1377 pripadel grofom Celjskim.²³ Celjski so imeli v tistem obdobju številne gradove in ribniškemu gradu niso posvetili posebne

pozornosti. Po izgradnji Fridrihštajna, najverjetneje kmalu po letu 1422, je ribniški grad izgubil vlogo najpomembnejše oziroma osrednje fevdalne postojanke na širšem kočevskem območju.²⁴ Zdi se, da je bil ribniški grad v tistem obdobju v slabem gradbenem stanju in ga ni bilo mogoče uporabljati kot ugledno plemiško rezidenco. Valvasor v Slavi vojvodine Kranjske navaja, da je leta 1415 v požaru pogorel ves trg Ribnica, leta 1445 pa polovica trga.²⁵ Najverjetneje je bil leta 1415 poškodovan tudi grad in zgolj ugibati moremo, ali so ga popravili še pred smrtjo ostarelega Friderika III. grofa Ortenburškega. Pomisliti je mogoče, da je grad po požaru leta 1415 obnavljal ortenburški stavbni mojster Hans Schwab, ki je v Ribnici izpričan med letoma 1407 in 1414.²⁶ Vsekakor je bil ribniški grad deležen obnove po požaru leta 1445, saj je leta 1454 pičenski škof Martin v grajski kapeli posvetil oltar sv. Janeza Krstnika.²⁷ Stavbnozgodovinska analiza kaže, da v 15. stoletju oziroma pred izumrtjem rodovine grofov Celjskih leta 1456 ribniški grad sicer ni doživel korenitejših gradbenih sprememb. Najverjetneje so po požarih v letih 1415 in 1445 samo nadomestili uničene lesene dele, arhitekturne zasnove iz 13. in 14. stoletja pa pri tem niso spremenili, saj za grofe Celjske ribniški grad ni imel rezidenčnega pomena, marveč zgolj funkcijo upravnega središča zemljiškega gospodstva.

Po smrti zadnjega Celjskega je leta 1457 ribniški grad pripadel Habsburžanom in odtlej so ga kot deželnoknežjo komorno posest do leta 1619 upravljali deželnoknežji oskrbniki. Leta 1457 sta postala oskrbnika brata Jurij (II.) pl. Lamberg (1409–1490) in Andrej (I.) pl. Lamberg († 1473).²⁸ Med letoma 1462 in 1466 je imel Andrej (I.) pl. Lamberg ribniško gospodstvo v zakupu in cesar Friderik III.

²⁴ Prim. Skubic, *Zgodovina*, str. 324–336.

²⁵ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 468.

²⁶ Prim. Vrhovec, *Der schwäbische Chronist*, str. 9; Steska, *Naši stavbarji*, str. 2.

²⁷ Skubic, *Zgodovina*, str. 17, 30; Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 18.

²⁸ Skubic, *Zgodovina*, str. 336–342.

²² Sapač, *Arhitekturna zgodovina gradu Ribnica*, str. 391–393.

²³ Kosi, *Grajska politika*, str. 479–480.

↑
Vhodni stolp protiturškega utrdbenega sistema (foto: Igor Sapač, 2018).

↑
Južni stolp protiturškega utrdbenega sistema (foto: Igor Sapač, 2018).

mu je v tistem obdobju odobril, da sme del denarja porabiti za obnovo ribniškega gradu, ki ga upravlja v cesarjevem imenu.²⁹ Samo ugibati moremo, ali je Andrej (I.) pl. Lamberg odobreni denar resnično porabil za obnovo ribniškega gradu in ali je z njim morda financiral tudi gradnjo svojega novega gradu na Bregu pri Ribnici, ki je po letu 1465 oziroma okoli leta 1470 nastal na lokaciji nekdanjega srednjeveškega dvora oziroma pristave ribniškega gradu. Ko se je gradnja gradu na Bregu zaključila in se je tam izoblikovalo središče novega manjšega zemljiškega gospostva, je leta 1470 zakupni gospod in deželno knežji oskrbnik ribniškega gospostva z gradom po Andreju (I.) pl. Lambergu postal Andrej (st.) pl. Hohenwart(er) († 1503).³⁰ Za njim je Ribnico kot deželno knežje gospostvo po letu 1478 in pred letom 1493 prejel v zakup Žiga pl. Piers (Pyrsch, Pirš, Pusch), ki

29 Otorepec, Doneski, str. 82.

30 Skubic, *Zgodovina*, str. 342; Otorepec, Doneski, str. 82.

↑
Razkriti nekdanji visoki severni obrambni stolp protiturškega utrdbenega sistema na fotografiji Ivana Kovelja iz leta 1949 (Knjižnica Mirana Jarca, Novo mesto).

je bil poročen s hčerjo Andreja (I.) pl. Lamberga.³¹ Njemu je leta 1493 sledil tržaški glavar in gospodar Malega gradu blizu Postojne Gašper pl. Ravbar, ki sta mu leta 1499 kot ribniška zastavna gospoda sledila Žiga (Sigmund) in Volbenk pl. Hodiška (Keutschach). Nato so se kot ribniški grajski oskrbniki oziroma zakupni gospodje naglo zvrstili Erazem pl. Braunbart, Mihael pl. Costa in leta 1515 Moric pl. Purgstall († 1549). Leta 1521 je ribniški gospod postal stotnik Bernardin vitez Ričan (*Ritschan*, *Rečan*), ki je bil kranjski vojni glavar oziroma poveljnik kranjskih čet na hrvaški meji. Ribnico je branil pred Turki in leta 1529 skupaj z drugimi pred Turki ubranil tudi Dunaj. Umrl je po letu 1530. Leta 1543 je ribniško gospostvo z gradom po dedičih Bernardina Ričana dobil ortneški graščak Jožef I. pl. Lamberg (1489–1554). Po njegovi smrti je ribniški grad upravljal Franc Gall pl. Gallenstein († 1604). Leta 1579 je ribniški grad v zastavo prejel Adam pl. Moscon. Po njegovi smrti leta 1618 je cesar leta 1619 gospostvo prodal Janezu Jakobu baronu Khislu (1565–1637).³²

Ribniški grad je v obdobju, ko je bil deželno knežja komorna posest, doživel obsežno širitev in preobrazbo

31 Skubic, *Zgodovina*, str. 342–355; Gestrin, *Reformacija*, str. 97; Smole, *Graščine*, str. 145, 421–422; Žvanut, *Od viteza*, str. 38; Hočevar, *Gospostvo Ortnek*, str. 43.

32 Orožen, *Vojvodina Kranjska*, str. 98–99; Skubic, *Zgodovina*, str. 342–355, 512; Gestrin, *Reformacija*, str. 97; Simoniti, *Vojaška organizacija*, str. 123; Hočevar, *Gospostvo Ortnek*, str. 43; prim. Valvasor, *Die Ehre*, XV, str. 424; Smole, *Graščine*, str. 145, 376, 421–422 (z nekaterimi zmotnimi navedbami).

↑
Grad Ribnica okoli leta 1550. Pogled na grajsko stavbo iz zraka z jugozahodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelal Aljaž Kolarič na podlagi risb Igorja Sapača, 2018).

↑
Grad Ribnica okoli leta 1550. Pogled na grajsko stavbo z jugovzhodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelal Aljaž Kolarič na podlagi risb Igorja Sapača, 2018).

↑
Grad Ribnica okoli leta 1550. Pogled na grajsko stavbo iz zraka z južne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelal Aljaž Kolarič na podlagi risb Igorja Sapača, 2018).

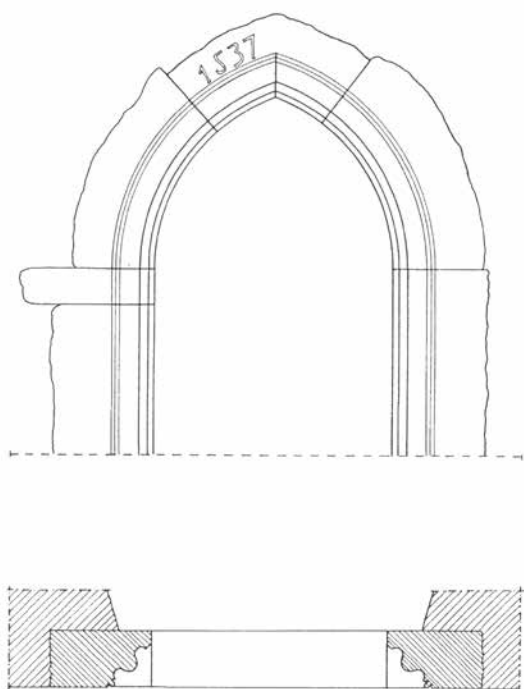
↑
Grad Ribnica okoli leta 1550. Pogled na grajsko stavbo z vzhodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelal Aljaž Kolarič na podlagi risb Igorja Sapača, 2018).

v pomembno protiturško utrdbo, ki je mogla učinkovito zavarovati tudi prebivalce neobzidane ribniške trške naselbine. Dokaj razsežno novo grajsko obzidje, zgrajeno hkrati s protiturškim utrjevanjem številnih drugih pomembnih gradov na Dolenjskem in v Beli krajini, je pomenilo tudi edino pravo zagotovilo za varnost ljudi pred Turki na širšem ribniškem območju. Nekdanjo protiturško utrdbeno zasnovo, ki so jo med 18. in 20. stoletjem s predelavami in rušitvami zelo okrnili, je mogoče dovolj zanesljivo interpretirati na podlagi Valvasorjeve upodobitve, situacije v mapi franciscejskega katastra, tlorisnih načrtov iz prve polovice 19. stoletja in leta 1949 ter fotografij iz obdobja pred letom 1950. Predelavam in rušitvam navkljub je ohranjenih tudi dovolj zidanih struktur, ki omogočajo nazorno predstavo o nekdanji utrdbeni celoti. Nižinsko obodno zasnovo gradu iz 13. stoletja so po enotnem konceptu koncentrično obdali s poligonalnim kamnitim zunanjim obzidjem ter jo zavarovali z novim vodnim jarkom, ki je bil širok do 30 m ter na severozahodnem in severovzhodnem koncu navezan na ponikalnico Bistrica. Novo obzidje je bilo visoko približno 6,5 m, debelo do 1 m in v tlorisnem poteku prilagojeno obliki talne ploskve grajskega jedra iz 13. stoletja. Na najbolj izpostavljenih delih so novo obzidje okrepili s petimi močnimi oglatimi stolpi,

od katerih je imel eden funkcijo vhodnega stolpa v grajski kompleks in bil dopolnjen z lesenim dviznim mostom čez Bistrico. Kombinacija poznogotsko in renesančno oblikovanih stavbnih členov na obzidnih stolpih je kazala, da so jih skupaj z ozidjem zgradili v prvi polovici 16. stoletja. Najbolj verjetno se zdi, da je obzidni sistem začel nastajati po letu 1522, ko so se znova okrepili turški napadi na to območje. Znan je podatek, da so leta 1536 gradova Ribnica in Čušperk utrdili ter ju preskrbeli z municijo.³³ Sklepiti je mogoče, da je bilo ribniško grajsko obzidje dokončano leta 1536. V tistem obdobju je bil gospodar ribniškega gradu stotnik in vojskovodja Bernardin vitez Ričan, za katerega je izpričano, da je Ribnico branil pred Turki in da se je še leta 1530 aktivno udeleževal bojov proti Turkom. Kaže, da mu je pomembna vojaška funkcija omogočila, da je poskrbel za obsežno utrditev ribniškega gradu, ki je do leta 1537 postal ena najpomembnejših protiturških utrdb med reko Kolpo in Ljubljano. Glede na strateški pomen ribniškega gradu je verjetno, da si je Ričan v njem uredil tudi glavno rezidenco in zato primerno moderniziral tudi srednjeveško grajsko jedro.³⁴

33 Skubic, *Zgodovina*, str. 513.

34 Sapač, *Arhitekturna zgodovina gradu Ribnica*, str. 393–400.

↑
Izris dokumentiranega poznogotskega portala na glavni fasadi grajskega jedra. Pogled in tloris. Poskus rekonstrukcije na osnovi fotografije Cirila Velepčiča iz leta 1947 in skice Ivana Komelja iz leta 1949 (risal: Igor Sapač, 2003).

Vse kaže, da so hkrati z gradnjo obsežnega protiturškega obzidja prenovili tudi srednjeveško grajsko jedro. Takrat so glavno fasado jedra na levi tretjini opremili s profiliranim kamnitim gotskim šilastoločnim portalom, ki je imel na sklepem kamnu vklesano letnico 1537. Portal je najverjetneje nastal kot reprezentativni sekundarni vhod v grajsko jedro oziroma kot novi samostojni zunanji vhod v poznogotsko prenovljeni prvotni grajski palacij. Njegova oblika in pozicija dokazujeta, da je v času njegovega nastanka zunanje grajsko obrambno obzidje že stalo.³⁵

V drugi polovici 16. stoletja ribniški grad ni bil deležen omembe vrednih gradbenih sprememb. Nedvomno pa so z menjavami njegovih ambicioznih zakupnih gospodov posodabljali njegove bivalne prostore. Izpričano je, da je ljubljanski slikar Elija Pišek leta 1582, v obdobju ko je bil ribniški zakupni gospod Adam pl. Moscon, v grajski kapeli naslikal grba cesarja in cesarice.³⁶ Bolj kakor podoba gradu se je spremenil njegov uporabni pomen. Tako kakor večina drugih gradov na tem območju je po sredini 16. stoletja postal močno središče protestantizma.³⁷ Po izgradnji utrjenega mesta Karlovec na Hrvaškem leta 1579, ko so turški vpadi na Kranjsko prenehali, je njegov vojaški pomen skoraj povsem presahnil. Obrambne stolpe obzidja so od

takrat uporabljali za bivalne in gospodarske potrebe. Gotovo so pritličja stolpov uporabljali tudi kot ječe. Izpričano je, da so v ribniški grad zapirali ujetе Turke. Leta 1567 je v ječi ribniškega gradu Primož Trubar obiskal ujetega turškega pašo in svečenika ter se z njima, zagret od vneme, da bi s prevodom biblije za novo vero pridobil Turke in s tem odvrnil njihovo nevarnost od slovenskega ljudstva, pogovarjal o prevodu Lutrove biblije v turški jezik.³⁸

Od leta 1619 je bilo ribniško gospostvo v lasti Janeza Jakoba (I.) barona (in od leta 1623 grofa) Khisla (1565–1637),³⁹ ki pa ribniškega gradu najverjetneje nikoli ni uporabljal kot rezidenco. V glavnem je prebival v mestnem gradu v Mariboru.⁴⁰ Zdi se malo verjetno, da bi se v njegovem obdobju na ribniškem gradu mogle zgoditi kakšne opaznejše gradbene spremembe. Njegov posinovljenec in dedič Jurij Jernej grof Khisl, rojen Zwickl, († 1656) je leta 1641 prodal gospostva Ribnica, Kočevje, Fridrihtajin, Poljane, Ravno polje in Šentjanž (Starše). Ribniško gospostvo, ki je bilo v tistem obdobju eno večjih na Kranjskem, je od njega kupil ambiciozni plemič Jurij Andrej Triller pl. Trilleg († 1667) z dvorca Trilek na Vipavskem in v lasti njegovih potomcev je ribniški grad ostal do začetka 18. stoletja.⁴¹ Leta 1653 je bil skupaj z bratom Janezom Friderikom († 1697) povišan v baronski stan s predikatom »gospod na Ribnici« in opustil prvotno ime Triller. Ko je leta 1667 v ribniškem gradu umrl, je skrb za njegovo hčer Katarino Elizabeto in sina Jurija Andreja (II.) (1663–1701) prevzel njegov brat Janez Friderik. Jurij Andrej (II.), ki je skupaj s stricem Janezom Friderikom dosegel povzdig v grofovski stan, je gospodaril na ribniškem gradu do smrti leta 1701.⁴²

Ko je ribniški grad leta 1641 prešel v last plemiške rodovine Trilleg, se je začela njegova preobrazba iz protiturške utrdbe v udobno rezidenco bogatega baročnega plemstva. Na osnovi stavbne analize in Valvasorjeve upodobitve je mogoče sklepati, da grad v tistem obdobju sicer ni bil deležen gradbenih posegov, ki bi koreniteje posegli v arhitekturno zasnovo, postopno izoblikovano med 13. in 16. stoletjem. Prenova je bila usmerjena na izboljšanje bivalnega udobja z minimalnim poseganjem v starejše gradbene strukture. Grad zato ni doživel temeljite arhitekturne preobrazbe iz utrdbe v razkošni baročni dvorec. Prenove ribniškega gradu se je v tistem obdobju prvi lotil Jurij Andrej (I.) baron Trilleg († 1667), kar dokazuje manjša podolžna pravokotna kamnita plošča z vklesanimi inicialkami G:A:V:T:F (Georg Andreas von Trilleg Freiherr)

38 Skubic, *Zgodovina*, str. 516, 548; Gestrin, *Reformacija*, str. 98; Zdunič, *Ribnica*, str. 55.

39 Smole, *Graščine*, str. 422.

40 Curk, *Mariborski grad*, str. 56–57; prim. Žabota, *Rodbina Khisl*, str. 14, 21.

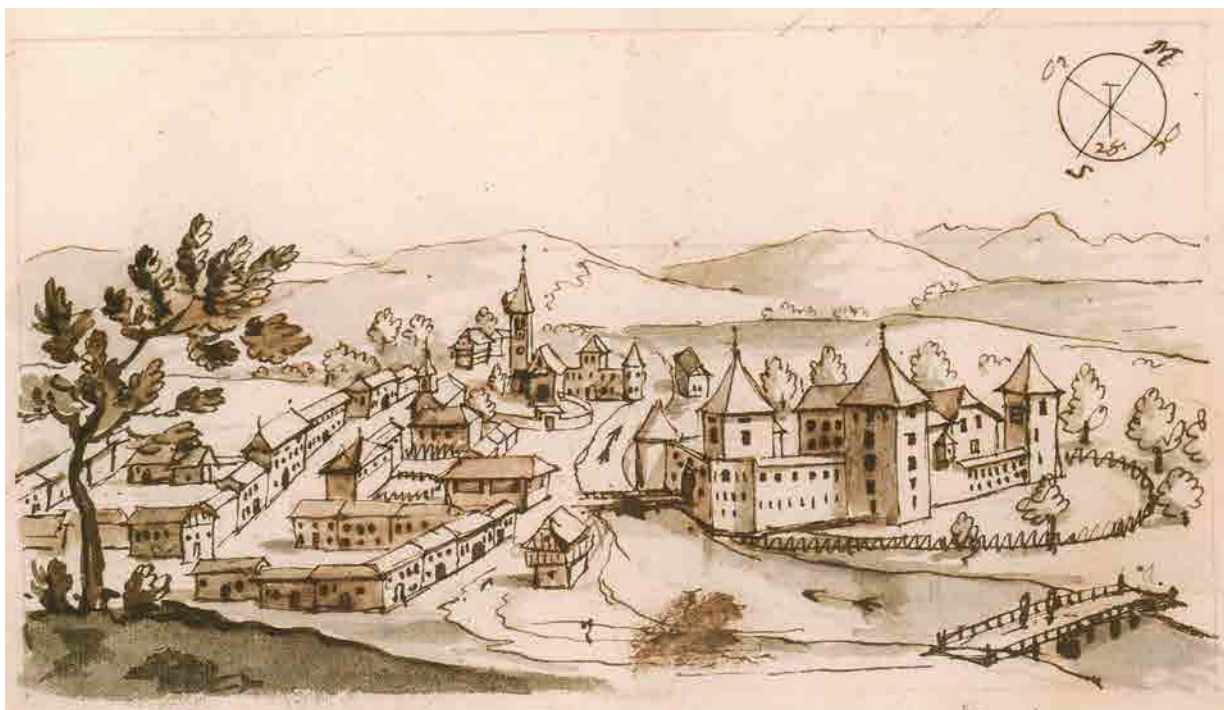
41 Skubic, *Zgodovina*, str. 356; Smole, *Graščine*, str. 222, 376, 422; prim. Sapač, *Grajske stavbe* 20, str. 82–92; Grahornik, *Betnava*, str. 121–124.

42 Preinfalk, *Plemiške rodovine na Slovenskem. 17. stoletje*, str. 165–171; prim. Skubic, *Zgodovina*, str. 357–360 (z nekaterimi zmotnimi navedbami); Smole, *Graščine*, str. 422; Štuhec, *Rdeča postelja*, str. 125; Žvanut, *Plemiške zgodbe*, str. 104–117.

35 Sapač, *Arhitekturna zgodovina gradu Ribnica*, str. 397.

36 Žvanut, *Od viteza*, str. 200.

37 Gestrin, *Reformacija*, str. 95–101; Voje, *Slovenci*, str. 85.

↑
Ribnica z gradom na risbi iz knjige skic za Topografijo Kranjske Janeza Vajkarda Valvasorja (Valvasor, *Topografija Kranjske* 1678–1679. Skicna knjiga, str. 230).

in letnico 16:65.⁴³ Plošča je sedaj vzdana na sekundarni lokaciji, v ograji ribniškega štiriločnega (nekoč petločnega) kamnitega mostu čez Bistrico, ki je v prvi polovici 19. stoletja nastal na severozahodnem robu grajskega območja. Zgolj ugibati moremo, kje je bila plošča prvotno vzdana. V tistem obdobju so okoli gradu izsušili in deloma zasuli grajski obrambni jarek ter najverjetneje hkrati s preureditvijo območja grajskega jarka čez Bistrico postavili nova lesena mostova. S krajšim mostom pred vhodnim stolpom so nadomestili starejši leseni mostovž z dvžnim mostom. Domnevno so pred letom 1715 leseni most pred vhodnim stolpom nadomestili z zidanim. Obrambne stolpe so prezidali za stanovanjske potrebe in pri tem prvotne strelne line nadomestili z večjimi okni. Z naslonitvijo na dvoriščno steno južnega stolpa in notranjo stran jugozahodne stranice zunanjega grajskega obrambnega obzidja so zgradili nadstropno stransko grajsko poslopje, ki so ga višinsko prilagodili stolpu in ga v pritličju, tako kakor južni stolp, opremili z banjastimi obokom s sosvodnicami. Visok severni stolp protiturškega obzidja so z večjim dvonadstropnim prizidkom povezali z grajskim jedrom oziroma z njegovim severovzhodnim palacijem. Do konca 17. stoletja so temeljito prenovili tudi grajsko jedro. Sklepati smemo, da so v tistem obdobju prostore v pritličju obeh srednjeveških palacijev opremili z dokumentiranimi križnimi

oboki oziroma banjastimi oboki s sosvodnicami. Deloma so obokali tudi prostore v prvem in drugem nadstropju in v njih postavili nekaj novih predelnih sten. Pet glavnih bivalnih prostorov grajskega gospoda in njegove družine v drugem nadstropju grajskega jedra je v tistem obdobju dobilo razkošno opremo – zlasti dragoceno pohištvo, slike, za tisti čas redke zavese na oknih in usnjene ter polsvilene stenske tapete. Strop ene od soban so okrasili z zgodnjebaročno štukaturo. Pri teh posegih srednjeveške stavbne mase niso spremenili in tudi talni nivoji v obeh palacijah so ostali nespremenjeni. Najverjetneje pa so že v tistem obdobju starejše okenske okvire nadomestili z novimi. Hkrati so pred koncem 17. stoletja v grajskem jedru z naslonitvijo na starejše grajsko obodno obzidje iz 13. stoletja zgradili nov vezni trakt med palacijema na jugovzhodni strani notranjega grajskega dvorišča ter vanj umestili notranjo grajsko vežo in novo glavno grajsko stopnišče. Na novo stopnišče so navezali hkrati postavljene odprte lesene hodnike, ki so v prvem in drugem nadstropju obtekali dvoriščne fasade.⁴⁴

Jurij Andrej (II.) grof Trilleg je leta 1701 umrl in njegovo imetje je dedovala njegova edinka Ana Katarina (1688–1724), ki se je februarja 1702 poročila z Ludvikom Gundakerjem grofom Kobenzlom (1678–1745).⁴⁵ V zakon

44 Sapač, *Arhitekturna zgodovina gradu Ribnica*, str. 400–405.

45 Štuhec, *Rdeča postelja*, str. 125; Žvanut, *Plemiške zgodbe*, str. 113–117; Preinfalk, *Plemiške rodbine na Slovenskem. 17. stoletje*, str. 170–171.

43 Prim. Zdunič, *Ribnica*, str. 77.

↑
V drugi polovici 17. stoletja izoblikovana tradicija bogato opremljenih gospodarskih bivalnih prostorov v drugem nadstropju grajskega jedra je ostala prisotna do leta 1937, čeprav so opremo večkrat v celoti zamenjali. Fotografija iz obdobja pred letom 1935 z delom neobaročne opreme belega salona v osrednjem delu prvotnega palačija (Muzej Ribnica).

mu je prinesla tudi ribniško gospostvo z gradom. Zakonca nista imela otrok in sta v glavnem živela na dvorcih Štanjel na Krasu in Lože v Vipavski dolini.⁴⁶ Ludvik Gundaker grof Kobenzl je uradni lastnik ribniškega gospostva z gradom postal leta 1707.⁴⁷ Leta 1724 je ovdovel in ribniški grad je zatem leta 1738 prodal svojemu bratu Janezu Gašperju (II.) grofu Kobenzlu (1664–1742).⁴⁸ Ta si je v ribniškem gradu uredil glavno rezidenco.⁴⁹ Po njegovi smrti je ribniško gospostvo z gradom dedoval njegov sin Gvido(bald) grof Kobenzl (1716–1797), ki je na ribniškem gradu skupaj z očetom gospodaril že od leta 1738. Do leta 1748 je ribniški grad ostal njegova glavna rezidenca, pozneje pa je v glavnem živel v Gorici oziroma v dvorcih Štanjel in Lože.⁵⁰ Janez Gašper (II.) in njegov sin Gvido(bald) grof Kobenzl ribniškega gradu pred sredino 18. stoletja gradbeno najverjetneje nista spreminjala, gotovo pa sta poskrbela za vsaj delno posodobitev reprezentativnih notranjih prostorov. Morda sta zasnovala tudi dislocirani veliki grajski vrt na

severozahodnem robu trške naselbine Ribnica, ki je že označen na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz časa med letoma 1763 in 1787.⁵¹

V tistem obdobju so barokizirali grajsko kapelo sv. Janeza Krstnika v drugem nadstropju severozahodnega veznega trakta grajskega jedra. Prenova kapele je bila izpeljana brez prevelikih ambicij in predvsem z manjšimi kozmetičnimi posegi. To kaže, da je bil grad v tistem obdobju predvsem dovolj udobna podeželska rezidenca, ni pa služil za ambicioznejše reprezentiranje plemiške rodovine Kobenzl. S parcialno izpeljanimi prenovitvenimi posegi so izboljšali bivalni standard, pri tem pa si niso prizadevali za korenitejšo spremembo v starejših obdobjih izoblikovane stavbne zasnove.⁵²

Morda so že v 18. stoletju podrl visoki zahodni stolp protiturškega obzidja. Zdi se, da so hkrati z rušitvijo tega stolpa podrl tudi zahodno četrtino jugozahodne stranice protiturškega zunanega grajskega obzidja. Domnevati smemo, da so še pred koncem 18. stoletja proti severozahodu podaljšali na jugozahodno stranico zunanega obrambnega obzidja najverjetneje že v 17. stoletju naslonjeno enonadstropno stransko poslopje. Podaljšek je dobil isto višino, prilagojeno višini južnega stolpa, in z zaprtim pokritim mostovžem so ga povezali z grajskim jedrom.⁵³

Osemnajstega julija 1778 je trška naselbina Ribnica z gradom popolnoma pogorela. O škodi na gradu moremo zgolj ugibati. Najverjetneje so bile poškodovane oziroma uničene samo njegove strehe. Domnevati smemo, da je bil med požarom uničen tudi izpričani zgodnjebaročni štukirani strop iz 17. stoletja. Gvido(bald) grof Kobenzl je pogoreli grad z velikimi stroški obnovil.⁵⁴ Med obnovo v starejših obdobjih izoblikovane stavbne zasnove vsekakor niso spremenili. Najverjetneje so postavili novo strešno konstrukcijo in nove ometane ravne lesene stropne nad bivalnimi prostori v drugem nadstropju grajskega jedra. Prostore so gotovo tudi na novo opremili in pri tem morda deloma spremenili njihove funkcije. Domnevati smemo, da je zaradi poškodb med požarom grad dobil nova okna in da so pri tem grajsko jedro opremili tudi z novimi kamnitimi okenskimi okviri. Med oblikovanjem novih velikih oken v pritličju so zazidali in zakrili poznogotski šilastoločni portal z letnico 1537. V drugem nadstropju je v osi glavnega portala nastal nov zastrešen kamnit konzolni balkon s kovano železno trebušasto ograjo baročnih oblik.⁵⁵

Leta 1784 je oskrbnik Kobenzlovega ribniškega gradu postal Anton Rudež (1757–1829) s Kobjeglave blizu Štanjela

46 Sapač, *Grajske stavbe* 24, str. 256.

47 Golec, *Družba*, str. 401; prim. Skubic, *Zgodovina*, str. 359–374.

48 Smole, *Graščine*, str. 422; prim. Sapač, *Grajske stavbe* 24, str. 255–256.

49 Sapač, *Grajske stavbe* 22, str. 304; Sapač, *Grajske stavbe* 24, str. 256.

50 Smole, *Graščine*, str. 422; Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 7; Sapač, *Grajske stavbe* 24, str. 256. Dvorec Lože je bil glede na inventarni popis iz leta 1777 bogato opremljen. Med drugim je v njem takrat viselo kar 124 slik. Med slikami je bilo eno tihožitje, ki je bilo signirano z *Guido Kobenzl*, kar kaže, da je Gvido(bald) grof Kobenzl dvorec uporabljal tudi kot rezidenco. Sapač, *Grajske stavbe* 20, str. 29.

51 Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 1, sekcija 224.

52 Sapač, *Arhitekturna zgodovina gradu Ribnica*, str. 406.

53 Sapač, *Arhitekturna zgodovina gradu Ribnica*, str. 406–407.

54 Skubic, *Zgodovina*, str. 363, 365. Najverjetneje se je Antonu Skubicu zmotno zapisala letnica požara 1784, namesto 1778.

55 Sapač, *Arhitekturna zgodovina gradu Ribnica*, str. 407. Prim. fotografije v: *Ilustrirani Slovenec*, 7, 1931, str. 391; Muzej Ribnica: Fototeka; prim. Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 41.

Ribnica s prenovljenim gradom, grajsko pristavo, trškimi hišami in župnijsko cerkvijo na ozadju Langusovega portreta Antona Jurija Rudeža iz leta 1833 (Narodna galerija, foto: Igor Sapač, 2018).

na Krasu. Bil je podložnik zemljiškega gospostva Štanjel, ki je bilo med 16. in 19. stoletjem v lasti rodovine Kobenzl. Leta 1789 je ribniški grad najel oziroma zakupil, leta 1810 pa ga je v negotovih razmerah, v obdobju francoske okupacije, poceni odkupil od Janeza Filipa Kobenzla (1741–1810), ki je bil sin in dedič leta 1797 v Gorici umrlega Gvid(obald) a grofa Kobenzla ter zadnji moški potomec rodovine Kobenzl. Kot ugleden diplomat in vpliven politik je stalno živel na Dunaju ter do ribniškega gradu ni imel posebnega odnosa.⁵⁶ Anton Rudež je bil uspešen podjetnik, dober gospodar, imel je humanistično univerzitetno izobrazbo in je prijateljeval s pesnikom Valentinom Vodnikom, ki je bil leta 1793 kaplan v Ribnici.⁵⁷ Med letoma 1809 in 1813 je bil v dobrih odnosih s francosko upravo Ilirskih provinc ter je leta 1811 postal francoski maire oziroma župan Ribnice.⁵⁸ Vse to je omogočilo, da je ribniški grad v prvi tretjini 19. stoletja doživel poslednji vrhunec svojega arhitekturnega razvoja. Rudež je s premišljeno modernizacijo gradu poudaril svojo veljavo in vzpon na družbeni lestvici. Grad je v tistem obdobju še zadnjič postal ugledno družabno in gospodarsko središče.⁵⁹ Podobo, ki jo je grajski kompleks

dobil v času Antona Rudeža, nazorno dokumentirata mapa franciscjskega katastra iz leta 1823 in veduta v ozadju portreta mladega Antona Jurija Rudeža (1818–1839), ki ga je leta 1833 naslikal Matevž Langus.⁶⁰

Pod Antonom Rudežem se je ribniški grajski kompleks povečal in dobil podobo podeželske gosposke rezidence s poznobaročnimi, klasicističnimi in bidermajerskimi oblikovnimi značilnostmi. Okvirni čas izvedbe gradbenih posegov je do uničenja leta 1950 dokumentiral kamniti glavni portal grajskega jedra, ki je imel na sklepnem kamnu vklesano letnico 1815 in pod njo inicialki AR (Anton Rudež).⁶¹ Vse kaže, da so takrat starejši portal, ki je bil morda poškodovan med požarom leta 1778, nadomestili z novim, ki je imel segmentnoločni zaključek in profilirano ravno čelo. Stavbne mase grajskega jedra niso spremenili. Osredotočili so se na novo opremo reprezentativnih bivalnih prostorov v drugem nadstropju. Prostore so opremili z novimi klasicističnimi pečmi, klasicističnimi stropnimi poslikavami, novimi stenski tapetami, oljnimi stenskimi

⁵⁶ Skubic, *Zgodovina*, str. 368–377; Zdunič, *Ribnica*, str. 46; Smole, *Graščine*, str. 422; Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 5–9, 20; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 128–129; Gradišnik, *Ribniški trg*, str. 115.

⁵⁷ Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 6, 8.

⁵⁸ Skubic, *Zgodovina*, str. 536.

⁵⁹ Skubic, *Zgodovina*, str. 494.

⁶⁰ Anton Jurij Rudež (1818–1839) je bil vnuk Antona Rudeža in prvorojenec Antonovega sina Jožefa Antona Rudeža. Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 11; Gradišnik, *Ribnica*, str. 37. Portret je pred letom 1937 skupaj z Langusovim portretom Jožefine Rudež oziroma »lepe Pepi« visel v ribniškem gradu, sedaj pa je v Narodni galeriji v Ljubljani. Prim. Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 21; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 131 (z reprodukcijama Langusovega portreta Jožefine Rudež).

⁶¹ KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Ribnica – terenski zapiski, 17. 5. 1949; prim. Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 135.

↑
Glavna fasada grajskega jedra s konzolnim balkonom in portalom iz leta 1815 (Povzeto po: Ilustrirani Slovenec, 7, 1931, str. 391).

↑
Pogled na ribniški grad s severovzhodne strani, iz osrednjega ribniškega trga, na razglednici iz okoli leta 1910 (Muzej Ribnica).

↑
Detajl klasicistične stropne poslikave z lestencem in vrhnji del klasicistične peči v belem salonu grajskega jedra pred letom 1935 (INDOK).

slikami, pohištvo in preprogami, kar kažejo fotografije iz časa med letoma 1900 in 1937.⁶² Osnovne funkcije prostorov v grajskem jedru se glede na stanje v 17. in 18. stoletju niso bistveno spremenile. V obokanem pritličju so ostale shrambe, kolarska delavnica, vinska klet, kuhinja, prostori za grajske uslužbenke in veža. V prvem nadstropju so bile gosposčinske pisarne, sobe za goste, grajska knjižnica, arhiv in kašča. Gosposko stanovanje z gosposko jedilnico in kapelo je ostalo omejeno na drugo nadstropje grajskega jedra.⁶³ Gradbeno se je bolj spremenila okolica grajskega jedra. Vhodni stolp je dobil nov segmentnoločni kamniti glavni portal, ki je bil deloma primerljiv z glavnim portalom grajskega jedra in je še ohranjen. Protiturško zunanje obrambno obzidje med vhodnim in severnim stolpom so znižali do višine približno 3 m in nanj na zunanji strani

naslonili novo utilitarno oblikovano pomožno poslopje, pokrito z dvokapno streho, v katerem so pred letom 1937 imeli ledenico, pralnico in drvarnico.⁶⁴ Na notranjo stran jugovzhodne stranice zunanjega obzidja so naslonili pritlično pomožno stavbo, ki je bila pokrita z dolgo enokapno streho in v obsegu severovzhodnih dveh tretjin zasnovana z odprtim stebriščem. Jugovzhodno obzidno stranico so predrl s pravokotnim portalom, ki je bil postavljen približno v osi glavnega portala grajskega jedra in je omogočil hitro povezavo med notranjim grajskim dvoriščem in vrtom na območju nekdanjega vodnega jarka. Najpozneje v tistem obdobju so leseni plot okoli grajskega vrta, ki ga kaže Valvasorjeva upodobitev, nadomestili z dokaj visokim in dolgim kamnitim vrtnim zidom, ki je še ohranjen. Zid je večkrat zalomljen in nanj so že pred nastankom mape franciscejskega katastra z zunanje strani naslonili lesene in zidane hišice. Na notranjo stran znižane jugozahodne stranice protiturškega obzidja so v nadaljevanju

62 Rudež Kosler, *Dnevnik*; Gradišnik, *Utrinki iz zgodovine*; INDOK – Fototeka (Ribnica); Muzej Ribnica – Fototeka.

63 Prim. Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 31–32, 117–119; Gradišnik, *Utrinki iz zgodovine*, str. 10–19.

64 Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 32; Gradišnik, *Utrinki iz zgodovine*, str. 11, 12.

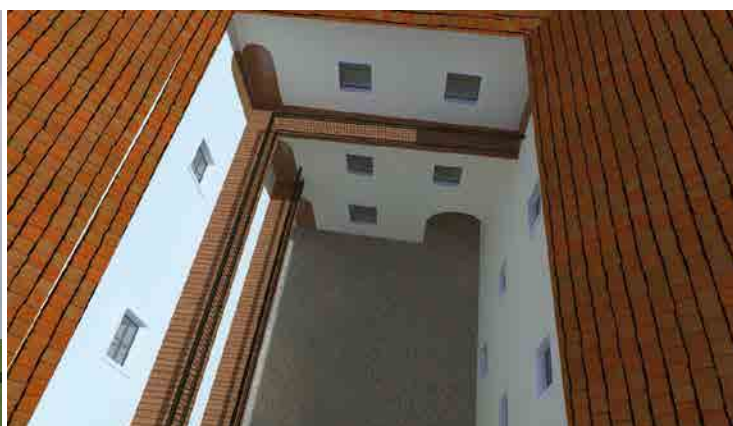
Grad Ribnica okoli leta 1830. Pogled na grajsko stavbo z vzhodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelal Rok Šinko na podlagi risb Igorja Sapača, 2017).

Grad Ribnica okoli leta 1830. Pogled na grajsko stavbo iz zraka z jugovzhodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelal Rok Šinko na podlagi risb Igorja Sapača, 2017).

Grad Ribnica okoli leta 1830. Pogled na grajsko stavbo z zahodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelal Rok Šinko na podlagi risb Igorja Sapača, 2017).

Grad Ribnica okoli leta 1830. Pogled iz zraka proti severozahodni strani dvorišča grajskega jedra. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelal Rok Šinko na podlagi risb Igorja Sapača, 2017).

nadstropnega jugozahodnega stranskega poslopja naslonili utilitarno oblikovano pritlično poslopje remize, ki je bilo pokrito z dvokapno streho in se je na severozahodu končalo v črti severozahodne fasade grajskega jedra. Podrti zahodni stolp protiturškega obzidja je najpozneje v tistem obdobju nadomestil dolgi hlev za konje, ki so ga naslonili na zunanjo stran nižane severozahodne stranice zunanjega obzidja in ga pokrili z dvokapno čopasto streho. V tem hlevu so vzdrževali jahalne konje in vprežne konje za kočije, medtem ko so hlev za delovne konje uredili v kompleksu grajske pristave oziroma marofa, zahodno od grajskega kompleksa, na območju sedanjega Rokodelskega centra Ribnica. Območje grajske pristave, ki so jo sestavljala tri poslopja, med njimi največje enonadstropno na talni ploskvi v obliki črke L, so obdali s kamnitim zidom.⁶⁵

V obdobju Antona Rudeža je razvojni vrhunec dosegel tudi dislocirani veliki grajski vrt na severozahodnem robu trške naselbine Ribnica, ki je sicer v osnovi nastal

že pred letom 1787. Okrasni vrt se je razvil iz prvotnega sadovnjaka, po katerem je dobil tudi značilno ime Pungart, ki je izpeljanka iz nemške besede za sadovnjak (Baumgarten). Zaradi srednjeveške lokacije gradu in ob njem postavljene trške naselbine se veliki grajski vrt ni mogel razviti poleg gradu, ampak so ga po vzorcih iz 17. stoletja zasnovali povsem izolirano, v ravnini ob robu naselbine, in ga z osrednjo prostorsko osjo navezali na os ribniškega trga oziroma glavne ulice. Zasnovo vrta nazorno kaže mapa franciscjskega katastra iz leta 1823. Razsežna talna ploskev se je približevala trapezu, a ni bila geometrično pravilna. Vrt je bil obdan z masivnim kamnitim vrtnim zidom, visokim približno 1,5 do 2,5 m, ki je na severnem delu območja deloma še ohranjen. Vrtni areal je bil zasnovan simetrično glede na osrednjo prostorsko os in najverjetneje po renesančnih vzorcih razčlenjen s štiriindvajsetimi parternimi polji. Osrednjih 16 peternih polj je imelo kvadratno obliko. Sečišče obeh glavnih vrtnih poti oziroma prostorskih osi je bilo poudarjeno z velikim praznim rondojem. Glavni vhod v

⁶⁵ Sapač, Arhitekturna zgodovina gradu Ribnica, str. 407–414.

↑
Pogled iz zahodne strani na paviljon v dislociranem velikem ribniškem grajskem vrtu okoli leta 1940 (Povzeto po: Skubic, *Zgodovina*, str. 491).

↑
Sodobni pogled na lokacijo nekdanjega vrtnega paviljona z jugovzhodne strani (foto: Igor Sapač, 2007).

vrt na jugovzhodni strani je bil najverjetneje poudarjen s portonom. Na drugem koncu vrta se je osrednja prostorska os ob severozahodnem vrtnem zidu zaključevala z vrtnim paviljonom, ki je s stolpasto obliko do določene mere nadomeščal monumentalni arhitekturni učinek grajske stavbe. Paviljon, poimenovan glorieta, je najverjetneje nastal malce pred letom 1810 in se je ohranil do šestdesetih let 20. stoletja. V poznobaročni tradiciji, oprti na priljubljene kitajske vzorce oziroma chinoiserije zasnovana stavba z napol vkopano kletjo in visokim pritličjem je bila zgrajena na kvadratni talni ploskvi s približno 6 m dolgo stranico. V višini tal pritličja jo je na treh fasadah obdajal lesen razgledni balkon oziroma gank, do katerega je bilo v glavni osi vrta speljano stopnišče. Imela je tri pravokotna okna in polkrožno zaključen glavni portal, pokrivala pa jo je strma usločena piramidalna streha s širokim napuščem, ki je varoval tudi razgledni balkon. Tri zunanje fasade in ravno stropni notranji prostor v visokem pritličju so bili poslikani s kakovostno klasicistično figuralno poslikavo.⁶⁶

Po smrti Antona Rudeža leta 1829 ribniškega gradu do razdejanja med drugo svetovno vojno niso več temeljiteje gradbeno spreminjali. Opravljeni posegi so se omejili predvsem na postopno parcialno posodabljanje opreme, stavbnega pohištva in dekoracij reprezentativnih bivalnih prostorov v drugem nadstropju grajskega jedra. Antonov sin Jožef (I.) Anton Rudež (1793–1846) je bil, tako kakor njegov oče, uspešen gospodar in je dokončal modernizacijo ribniškega grajskega kompleksa.⁶⁷ Po njegovi smrti je ribniški grad pripadel njegovemu drugorojenemu sinu Jožefu (II.) Rudežu (1819–1871) in v njegovem času se je po revolucionarnem letu 1848 iz sedeža fevdalnega zemljiškega gospostva prelevil v sedež kapitalistične veleposesti. Ta sprememba sicer ni povzročila omembe vrednih gradbenih

posegov. Do leta 1848 so bili v gradu prostori okrajnega sodišča, ki so jih tistega leta preselili v novejšo poslopje ob severnem vogalu dislociranega velikega grajskega vrta. Po Jožefu (II.) Rudežu je grad dedoval njegov brat Teodor Rudež (1838–1913), za njim pa je pripadel njegovemu sinu Antonu Rudežu starejšemu (1871–1932), ki je posest sicer začel upravljati že pred očetovo smrtjo in je ribniški grad prenovil. Nasledil ga je sin Anton Rudež mlajši (1903–1938), ki dal do leta 1937 na Ugarju, na jugozahodnem obrobju Ribnice, zgraditi novo manjšo vilo, grad s pristavo pa je brez pripadajočega posestva leta 1935 prodal državi Jugoslaviji, ki ga je uporabila za potrebe vojske.⁶⁸

Približno sto let po temeljiti modernizaciji gradu v prvi tretjini 19. stoletja se je Anton Rudež starejši, ki je posest začel upravljati že pred očetovo smrtjo leta 1913, odločil, da grajsko poslopje in še zlasti gosposke bivalne prostore znova posodobi. Na načrtovanje in izvedbo posegov je vplivala tudi njegova žena Olga, rojena Kosler (1874–1952). Takrat so deloma zamenjali stavbno pohištvo, peči in stenske tapete ter vgradili kopalnico, pomožno litoželezno stopnišče in manjše dvigalo za transport hrane iz pritličja do drugega nadstropja. Velikost in funkcije grajskih prostorov se pri tem niso spremenile.⁶⁹

Leta 1937 je družina Rudež grad zapustila in takrat so odpeljali tudi vso opremo reprezentativnih bivalnih prostorov in kapele, knjige iz grajske knjižnice ter arhiv. Jugoslovanska vojska je grajske prostore znova opremila in jih deloma tudi preuredila. Najverjetneje so v obdobju preurejanja gradu za vojaške namene podrli tudi hlev za plemenite konje z ostankom severozahodne stranice

⁶⁶ Sapač, *Arhitekturna zgodovina gradu Ribnica*, str. 411–413; prim. Stele, *Ribnica*, str. 64; Skubic, *Zgodovina*, str. 491; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 135–137; Gradišnik, *Ribniški trg*, str. 25.

⁶⁷ Skubic, *Zgodovina*, str. 377–379; Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 9–11.

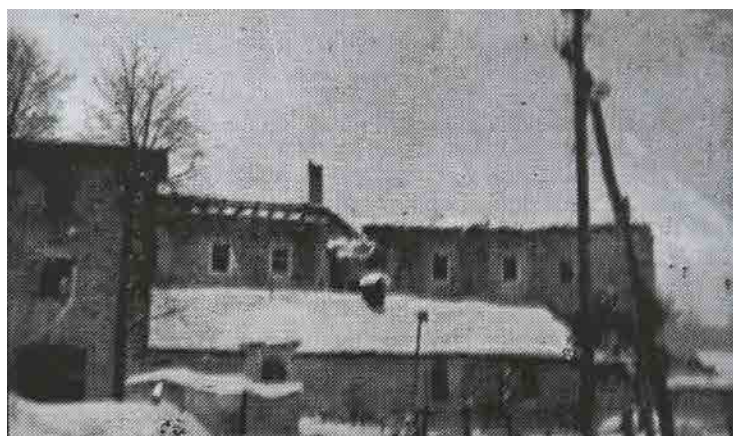
⁶⁸ Skubic, *Zgodovina*, str. 374–380, 697–699; Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 11–25, 33, 34; Gradišnik, *Ribniški trg*, str. 115–117; prim. *Krajevni leksikon Slovenije*, II, str. 572; Smole, *Graščina Ribnica*, str. 14, 21, 26, 61–88; Smole, *Graščine*, str. 422; Zdunič, *Ribnica*, str. 46–49; Granda, Rudež, str. 309; Jakič, *Grad Ribnica*, str. 52; Jakič, *Sto gradov*, str. 145; Zorc Kobi, *Iz vsakdanjega življenja*, str. 58–59; Čec, *Nisem kradel*, str. 19–23; Gradišnik, *Ribnica*, str. 37–38.

⁶⁹ Sapač, *Arhitekturna zgodovina gradu Ribnica*, str. 415, prim. Vlašič, *Ribniški grad*.

↑

Pogleda v veliko jedilnico in spalnico grajskega gospoda in gospe v drugem nadstropju jedra gradu Ribnica okoli leta 1930 (Muzej Ribnica).

↑

Požgano jedro ribniškega gradu januarja 1944 (Povzeto po: Črne bukve, str. 231).

↑

Razvaline jedra ribniškega gradu s severne strani leta 1945 (Povzeto po: Rudež Kosler, Dnevnik, str. 117).

zunanjšega obzidja vred in približno pravokotno glede na njegovo tlorisno ploskev na območju nekdanjega obrambnega jarka in poznejšega vrta postavili novo pritlično pomožno utilitarno zasnovano poslopje z dvokapno streho, ki se je ohranilo do petdesetih let 20. stoletja.⁷⁰ Še bolj klavrno usodo je doživel dislocirani veliki grajski vrt na Pungartu, ki so ga začeli opuščati že na koncu 19. stoletja. V vzhodnem delu vrta je kmalu po letu 1896 nastala vila, ki jo je Teodor Rudež zgradil za svojo hčer Štefanijo in njenega moža dr. Antona Schiffererja.⁷¹ Že pred tem so opustili nekdanjo geometrično vrtno parterno zasnovo s kvadratnimi polji. Po smrti Antona Rudeža starejšega leta 1932 so nekdanji vrt dokončno razparcelirali in stavbne parcele razprodali.⁷²

70 Sapač, Arhitekturna zgodovina gradu Ribnica, str. 416.

71 Skubic, Zgodovina, str. 542; Sapač in Lazarini, Arhitektura 19. stoletja, str. 597; Gradišnik, Ribniški trg, str. 24.

72 Skubic, Zgodovina, str. 698; Gradišnik, Ribniški trg, str. 24, 25; Sapač, Arhitekturna zgodovina gradu Ribnica, str. 417; prim. Rudež Kosler, Dnevnik, str. 32–33.

Usodo ribniškega grajskega kompleksa je zapečatila druga svetovna vojna. Po okupaciji leta 1941 so v grajski stavbi uredili italijansko vojaško bolnišnico. Po kapitulaciji Italije septembra 1943 je v gradu do nemške ofenzive oktobra 1943 delovala partizanska bolnišnica.⁷³ Po nekajdnevni nemški okupaciji oktobra 1943 je bila Ribnica nato več mesecev pod partizansko oblastjo.⁷⁴ Na novoletni dan 1944 so mladi pripadniki oddelka partizanske Varnostno-obveščevalne službe (VOS) s pomočjo domače mladine grad zažgali. Grad je snegu navkljub počasi gorel več dni.⁷⁵ Takoj po požigu so domačini do aprila 1944 iz gradu kradli vse, kar je bilo mogoče, nato pa so Nemci pogorišče strogo zastražili. Domačini so že med vojno začeli iz gradu odvažati material za popravila drugih poškodovanih

73 Zdunič, Ribnica, str. 138; Ferenc, Ribnica, str. 207; Jakič, Sto gradov, str. 145; Gradišnik, Ribnica, str. 59.

74 Ferenc, Ribnica, str. 207.

75 Črne bukve, str. 187, 231; Zdunič, Ribnica, str. 140; Rudež Kosler, Dnevnik, str. 45–51; prim. Krajevni leksikon Slovenije, II, str. 572; Žvanut, Plemiške zgodbe, str. 104.

↑ Sodobna pogleda na preurejene skromne ostanke ribniškega gradu s severne in zahodne strani (foto: Igor Sapač, 2019).

↑ Med povojnimi preureditvenimi deli zgrajena nova portona v vrtnem zidu okoli ribniškega grajskega območja (foto: Igor Sapač, 2012 in 2018).

stavb v Ribnici.⁷⁶ Nekatere poškodbe je grajski kompleks doživel med bombnimi napadi na Ribnico med marcem 1944 in aprilom 1945. Najverjetneje se je zaradi letalske bombe do vrha pritličja v obsegu treh okenskih osi sesul osrednji del severovzhodne stene grajskega jedra.⁷⁷

Po vojni se je nova slovenska komunistična oblast že pred oktobrom 1945 odločila za skoraj popolno likvidacijo ribniškega gradu.⁷⁸ Leta 1947 so bili zidovi grajskega jedra še skoraj v celoti ohranjeni.⁷⁹ V letu 1949 sta kastelolog in konservator slovenske republiške spomeniške službe Ivan Komelj (1923–1985) ter Milica Detoni (1926–1961), ki je bila takrat še študentka arhitekture pri Jožetu Plečniku v Ljubljani, v okviru leta 1947 začete akcije spomeniškovarstvenega dokumentiranja med drugo svetovno vojno požganih gradov na Dolenjskem z opisi in izmerami dokumentirala ostanke ribniškega gradu.⁸⁰ V prvi polovici leta 1950 je dal Občinski ljudski odbor Ribnica z

miniranjem porušiti celotno srednjeveško grajsko jedro z nanj navezanim severnim stolpom vred.⁸¹ Nato so do leta 1953 v celoti razkrili enonadstropno jugozahodno grajsko stransko poslopje, ki je medvojni požig prestalo nepoškodovano, in njegovo severozahodno polovico do tal podrli, jugovzhodno polovico pa razrušili zgolj do vrha pritličja. Zidovje razkritega južnega stolpa se je ohranilo in tudi jugovzhodna stranica obrambnega obzidja je bila takrat še povsem ohranjena. Ruševinski material miniranega grajskega jedra so do takrat že v celoti odpeljali. Vhodni in vzhodni stolp sta obstala, čeprav sta bili njuni strehi že zelo poškodovani.⁸² Po posredovanju spomeniške službe sta vhodni in vzhodni stolp še v letu 1953 dobila novo opečno kritino, ki je preprečila njun dokončni propad.⁸³ Uničevanje ribniškega grajskega kompleksa se je končalo po letu 1956, ko so med gradnjo podaljška Ljubljanske ceste podrli propadajoči paviljon na območju nekdanjega dislociranega velikega grajskega vrta na Pungartu.⁸⁴

⁷⁶ Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 61.

⁷⁷ Prim. Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 54, 61, 117.

⁷⁸ Komelj, Leto 1945, str. 27, 33, 34; Sapač, Arhitekturna zgodovina gradu Ribnica, str. 417–419.

⁷⁹ INDOK: Fototeka (Ribnica). Prim. Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 123. Prim. tudi fotografijo v: Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 117.

⁸⁰ *Varstvo spomenikov*, II, 3–4, 1949, str. 96, prim. KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Ribnica – terenski zapiski, 23. 4. 1949 in 17. 5. 1949.

⁸¹ *Varstvo spomenikov*, III, 1–2, 1950, str. 74.

⁸² Sapač, Arhitekturna zgodovina gradu Ribnica, str. 419–421.

⁸³ INDOK: Fototeka (Ribnica): 1953: Ivan Komelj; objava v: Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 124.

⁸⁴ Sapač, Arhitekturna zgodovina gradu Ribnica, str. 421.

Ko je bil ribniški grajski kompleks že skoraj povsem porušen, je dal takratni Občinski ljudski odbor Ribnica v letih 1953 in 1954 izdelati ureditveni načrt za območje gradu in njegovo neposredno okolico v mejah ohranjenega grajskega vrtnega zidu.⁸⁵ Prenova in preureditev grajskega območja sta se zgodili zatem, ko se je v Ribnico vrnil zavzeti pedagog in kulturnik Janko Trošt (1894–1975). Leta 1958 se je povezal z Birojem za obnovo stare Ljubljane in zaprosil njegovega ravnatelja, arhitekta Cirila Tavčarja (1904–1980), za pomoč in sodelovanje. Tavčar, ki je leta 1929 diplomiral pri Jožetu Plečniku, je po ogledu izdelal skice oziroma idejno zasnovo za obnovo gradu, arhitekt Janko Hren pa je nato na tej osnovi izdelal izvedbene načrte.⁸⁶ Odloženo je bilo, da se ostanki gradu uredijo in preuredijo v muzejsko-festivalski prostor v okviru parkovnih površin, pri tem pa da se prezentira tudi tlorisna zasnova porušenega grajskega jedra.⁸⁷ Gradbeni dela so izpeljali med letoma 1958 in 1961. Že nekaj let pred tem so za muzejske potrebe začeli sanirati razkriti južni stolp in nanj naslonjeni ostanek stranskega poslopja.⁸⁸ Zaradi pičlosti ostankov grajskega jedra se niso odločili za ponovno gradnjo najpomembnejših uničenih delov historičnega stavbnega kompleksa oziroma za vračanje nekdanje podobe, marveč so namesto tega poskusili ostanke s pomočjo suverenih arhitekturnih pristopov povezati v novo skladno grajeno celoto, vključeno v parkovno okolje. Pri tem so se odločili tudi za nekatere radikalne rešitve; podrli so sicer še dobro ohranjeno jugovzhodno stranico protiturškega obrambnega obzidja in jo nadomestili z odprto arkadirano galerijo, ki je omogočila boljšo povezavo grajskih ostankov z novim parkovnim okoljem. Po drugi strani so od grajskega jedra ohranili tisto, kar je bilo mogoče – njegovo tlorisno zasnovo, ki so jo konservatorsko dosledno s kamnito zidavo prezentirali v okviru nove ureditve. Čeprav je projekt arhitekta Cirila Tavčarja dokaj radikalno posegel v ohranjeno originalno substanco, je zmožgel ustvariti harmonično, slikovito in tudi funkcionalno celoto, s tem pa zagotovil, da je boleča izguba grajskega jedra z vrsto bogatih arhitekturnih nadržnosti iz različnih časovnih razdobj postala manj občutna. S kultiviranim in poduhovljenim pristopom, izhajajočim iz Plečnikove arhitekturne šole, je bilo mogoče dokaj uspešno omiliti posledice brezumnega uničevanja v letih med drugo svetovno vojno in neposredno po njej.⁸⁹

Leta 1961 so preureditvena dela povsem dokončali in v prenovljenih grajskih prostorih so odprli takrat ustanovljeni ribniški muzej z etnološko zbirko in kavarno. Leta 1972 so

Okoli leta 1959 konservatorsko prezentirana talna zasnova srednjeveškega jedra ribniškega gradu iz vzhodne strani (foto: Igor Sapač, 2019).

kot depandanso muzeja v grajskih prostorih odprli še t. i. Petkovo galerijo. Leta 1978 so prostor opuščene kavarne v banjasto obokanem pritličju stranskega poslopja ob južnem stolpu preuredili za potrebe galerije oziroma v poročno dvorano. Med letoma 1980 in 1982 so na območju parkovne površine na severozahodni strani nekdanjega grajskega jedra postavili obeležja petinšestdesetim pomembnim ribniškim rojakom, ki jih je domiselno oblikoval arhitekt in konservator Vlasto Kopač (1913–2006). S tem je nastal ribniški spominski park oziroma Park kulturnikov. Pozneje preurejenega grajskega kompleksa gradbeno niso več spreminjali in dandanes ga je mogoče vrednotiti predvsem kot zelo kakovostno stvaritev Plečnikove arhitekturne in konservatorske šole. Kljub prepoznavnemu avtorskemu pristopu se s preureditvijo kulturnozgodovinska pričevalnost grajskih ostalin ni zmanjšala in prezentirani ostanki srednjeveškega grajskega jedra še vedno nazorno dokumentirajo, da je tu stal eden tistih gradov, ki se je s postavitvijo v ravnini razlikoval od večine drugih naših srednjeveških grajskih stavb. Še vedno je mogoče razbirati, da je tu stala mogočna protiturška utrdba, ki je bila zasnovana v obliki vodnega gradu.⁹⁰

Velike družbene spremembe po letu 1990 in spremenjene potrebe v zadnjih letih narekujejo ponovni premislek v zvezi s pomenom območja ribniškega gradu. Vse bolj prodira spoznanje, da arhitekturni koncept iz petdesetih let 20. stoletja, ki je v zelo težavnih razmerah prinesel dokaj uspešno kompromisno rešitev, v prihodnosti ne bo več mogel zadovoljevati potreb, ki jih terja sodobni tok življenja v Ribnici. Muzejski prostori v preostalih grajskih poslopih so utesnjeni in slabo povezani, letno gledališče je brez strehe, ustreznih dostopnih poti in primernih servisnih

⁸⁵ Gradišnik in Viler in Kovačič, *Janko Trošt*, str. 21.

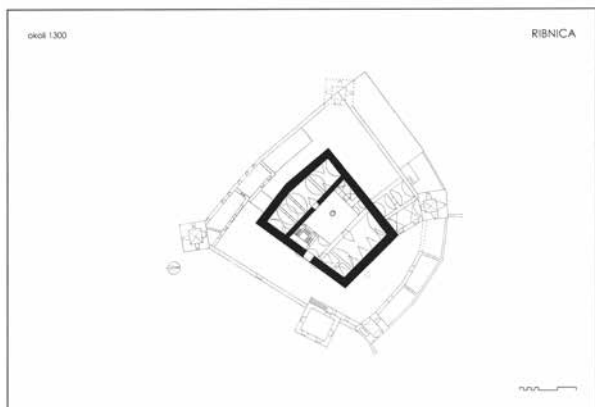
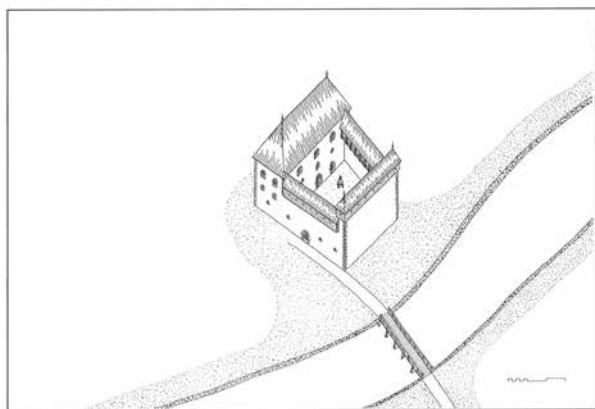
⁸⁶ Gradišnik in Viler in Kovačič, *Janko Trošt*, str. 22–23. Za arhitekta Cirila Tavčarja: Gostiša, *Plečnikova šola*, str. 48, Krečič, Tavčar, str. 190.

⁸⁷ Šumi, Ribnica. Adaptacija, str. 219. V arhivski dokumentaciji Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Ljubljana, so se ohranile fotografije, ki kažejo območje ribniškega gradu med preurejanjem okoli leta 1959.

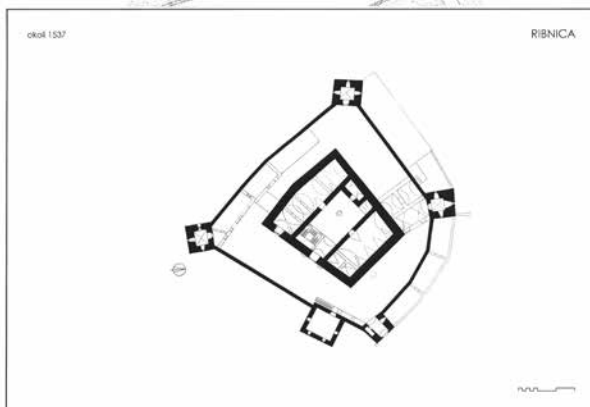
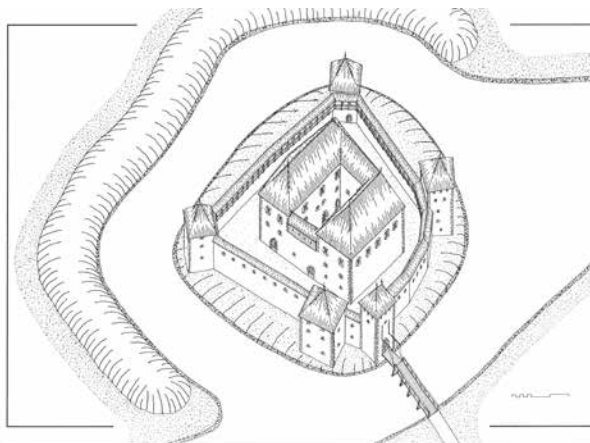
⁸⁸ Gerlanc, *Kočevsko*, str. 218.

⁸⁹ Sapač, *Arhitekturna zgodovina gradu Ribnica*, str. 422–424.

⁹⁰ Sapač, *Arhitekturna zgodovina gradu Ribnica*, str. 424.

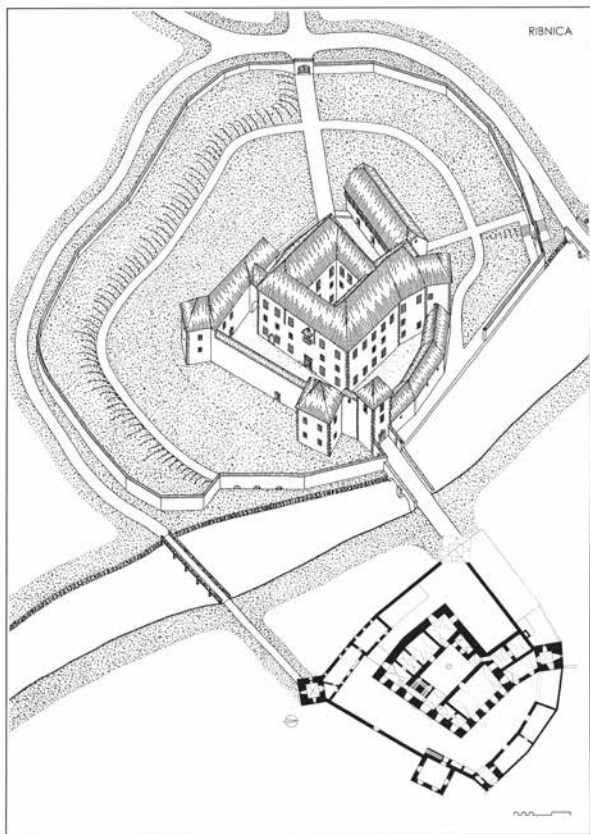

↑
Grad Ribnica okoli leta 1300. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2003).

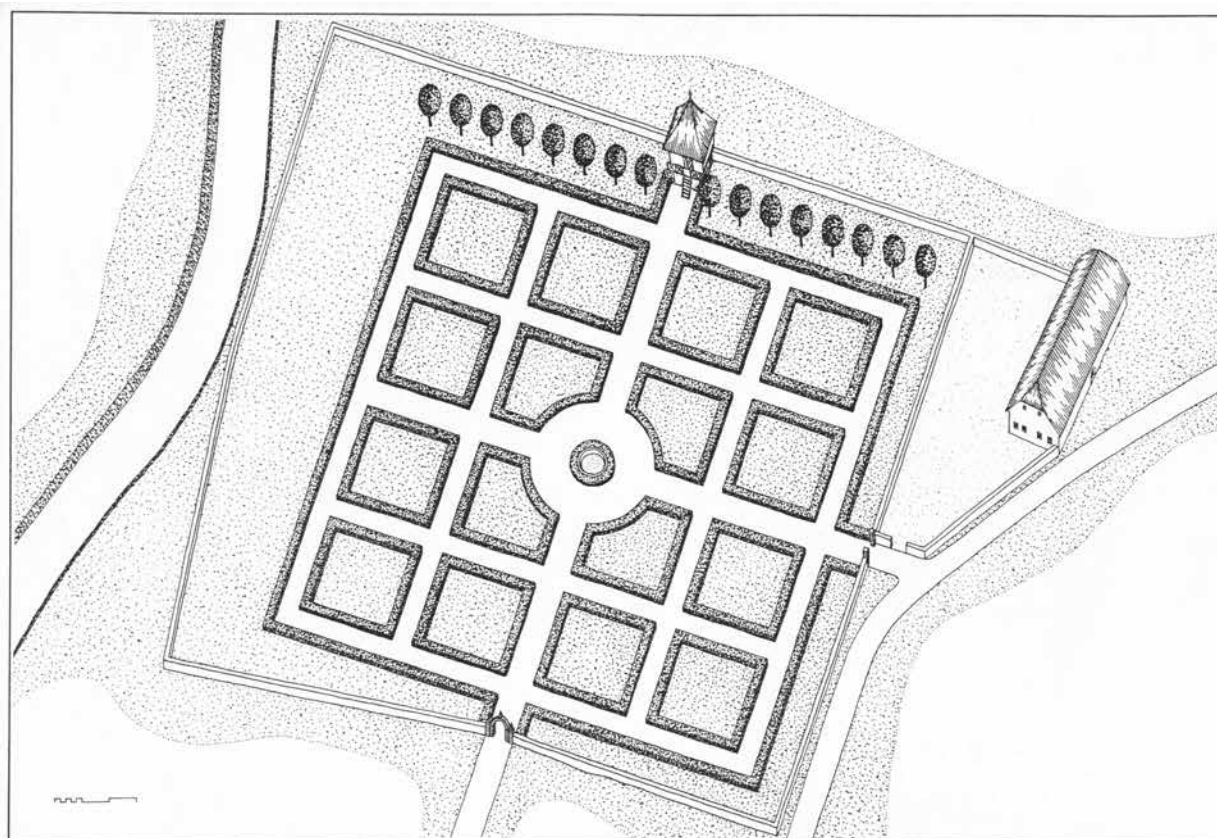

↑
Grad Ribnica okoli leta 1537. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2003).

prostorov, pri prezentaciji nekdanjega srednjeveškega grajskega jedra pa zelo manjka interpretacija predvojne stavbne mase oziroma višinskih razmerij. Smiselno je torej razmišljati o dopolnjevanju obstoječe ureditve območja ribniškega gradu, ki bi enakovredno upoštevalo sodobne funkcionalne in spomeniškovarstvene vidike. Pri tem se je treba zavedati, da je gradbeno dopolnjevanje obstoječe ureditve zelo tvegano in zelo odgovorna arhitekturna naloga, ki mora na eni strani korektno nadomestiti oziroma interpretirati izgubljeno srednjeveško grajsko jedro, na drugi strani spoštljivo obravnavati arhitekturni koncept Cirila Tavčarja, na tretji strani pa ustvariti sodobno funkcionalno arhitekturo z umetniškimi kvalitetai.

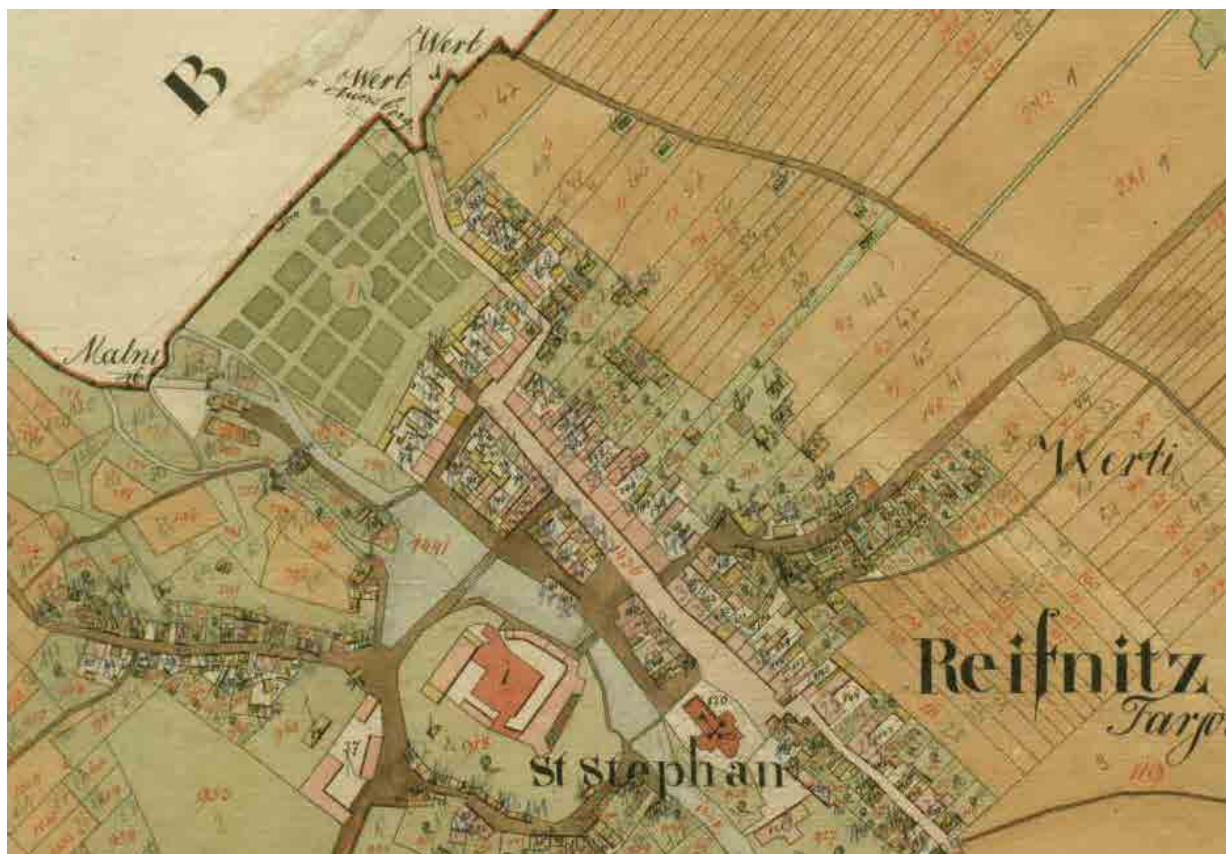
↑
Grad Ribnica okoli leta 1830. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2003).

↑
Dislocirani veliki vrt gradu Ribnica okoli leta 1830. Poskus
rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2003).

Trška naselbina Ribnica z gradom (spodaj v sredini), grajsko pristavo
(spodaj levo) in dislociranim velikim grajskim vrtom (zgoraj levo)
v mapi franciscejskega katastra iz leta 1823. Izrez (SI AS 176/N/
N232/g/A03).

↓

REKONSTRUKCIJA JEDRA GRADU RIBNICA V OBLIKI IZPRED DRUGE SVETOVNE VOJNE

Pogled na ribniški grad iz zraka
s ponovno zgrajenim grajskim
jedrom z južne strani

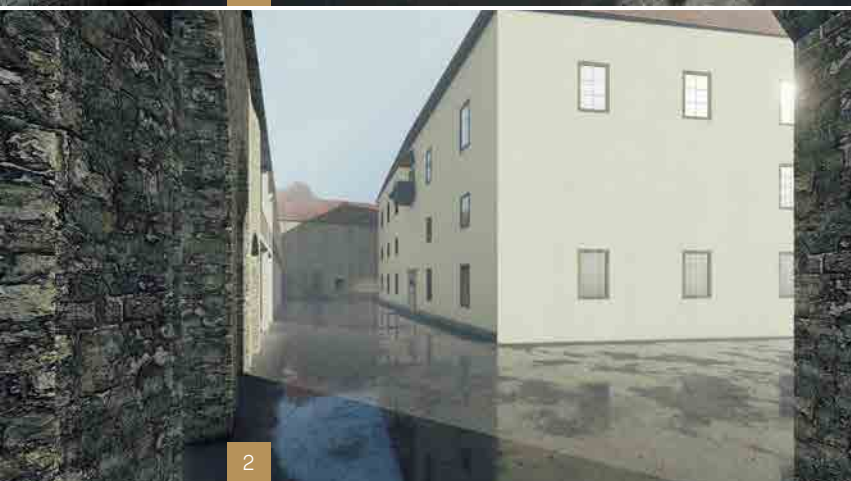
Ohranjena razmeroma obsežna historična dokumentacija omogoča dokaj zanesljivo rekonstrukcijo podobe jedra gradu Ribnica pred njegovim uničenjem med drugo svetovno vojno oziroma v prvih poveljnih letih. Načeloma bi bilo mogoče do tal podrti grajsko jedro ponovno zgraditi v dokumentirani predvojni obliki in prostore v novi stavbi napolniti z muzejskimi vsebinami. Grajsko jedro bi bilo mogoče rekonstruirati po metodi kopije, z uporabo avtentičnih gradbenih materialov in z doslednim upoštevanjem dokumentiranih predvojnih oblik. Tovrstni poseg bi dopolnil obstoječo ureditev območja ribniškega gradu in zapolnil najbolj občutno vrzel, ki je nastala s poveljnimi rušenji. S tovrstnim posegom bi mogli pridobiti avtentični posnetek uničenega originala, ki pa ga v resnici seveda ne bi mogel povsem nadomestiti. V trenutnih razmerah o uresničitvi rekonstrukcije grajskega jedra ni smiselno razmišljati, ker bi bil to zelo zahteven in drag

gradbeni poseg. Visoke stroške bi bilo spričo drugih, še ohranjenih, a propadajočih slovenskih gradov, težko upravičiti. Po drugi strani dosledna rekonstrukcija predvojne zasnove grajskega jedra ni smiselna, ker bi jo bilo težko uskladiti s sodobnimi funkcionalnimi zahtevami. Predlog za rekonstrukcijo grajskega jedra v predvojni obliki ima zato predvsem hipotetični značaj in postavlja vprašanja primerne alternativne rešitve za nadomestitev manjkajočega osrednjega stavbnega dela grajskega kompleksa.

Grafični prikaz: Dražen Mlinarić, Karlo Modrovčič, Venio Tomašič

1

2

3

4

4

- 1 Pogled na ponovno zgrajeno jedro ribniškega gradu z rekonstruirano glavno fasado z južne strani
2 Pogled na ponovno zgrajeno jedro ribniškega gradu z vzhodne strani

- 3 Pogled na ribniški grad s severne strani
4 Pogleda na ribniški grad s ponovno zgrajenim jedrom z zahodne in jugovzhodne strani

DOPOLNITEV OSTANKOV GRADU RIBNICA ZA MUZEJSKE NAMENE

Pogled na prenovljeni
kompleks ribniškega gradu iz
zraka z vzhodne strani

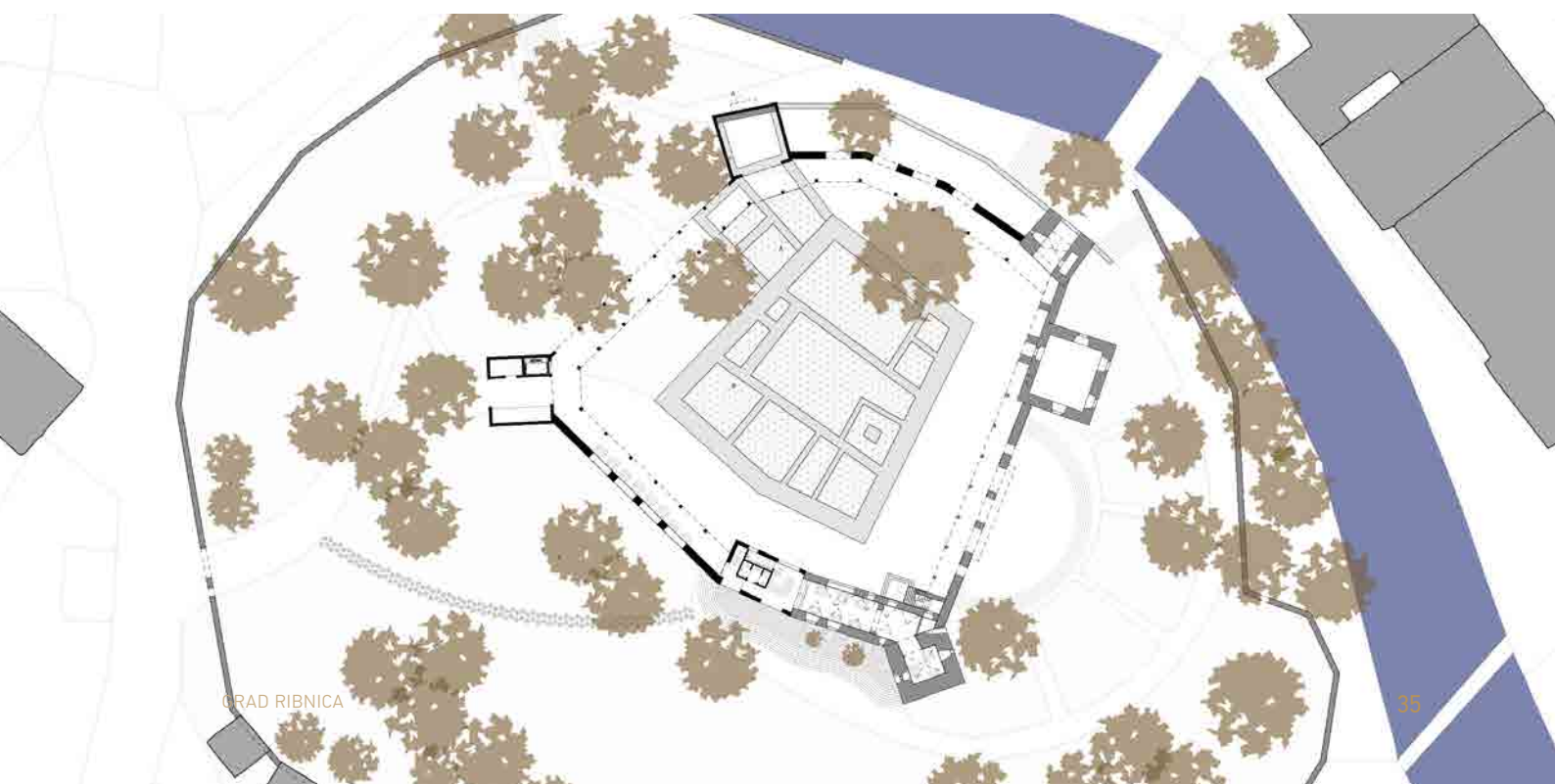
Sedanji muzejski prostori v ostankih ribniškega gradu so po površini zelo skromni in med seboj slabo povezani. V njih ni mogoče dovolj celovito in zaokroženo prikazati bogate ribniške preteklosti. Zato je smiselno načrtovati dopolnitev muzejskih površin na območju ribniškega gradu. Dopolnjevanje mora upoštevati koncept ureditve območja ribniškega gradu, ki ga je v poznih petdesetih letih 20. stoletja izdelal arhitekt Ciril Tavčar. Nove muzejske površine je mogoče pridobiti v novi gradnji, ki bi bila obenem zasnovana kot sodobna interpretacija nekdanjega grajskega protiturškega obzidja. S tovrstnim pristopom bi bilo mogoče spoštljivo dopolniti ureditev arhitekta Tavčarja, povečati in povezati muzejske površine ter korektno ponazoriti celoten nekdanji sistem zunanjega grajskega obrambnega obzidja. Na lokacijah nekdanjih dveh stolpov iz 16. stoletja bi bilo mogoče zgraditi dva nova stolpasta objekta, v katerih bi nastale nove muzejske razstavne površine. Na lokaciji porušenega dela enonadstropnega jugozahodnega pomožnega grajskega poslopja bi bilo mogoče zgraditi nadomestno stavbo, ki bi upoštevala nekdanje gabarite, v

njeni notranjosti pa bi bilo mogoče urediti novo recepcijo, kavarnico in komunikacijsko vozlišče muzeja. S predlagano ureditvijo bi se obstoječe grajske muzejske površine znatno povečale, omogočen bi bil krožni ogled muzejskih zbirk, omogočeni bi bili pogledi na prezentirane ostanke grajskega jedra od zgoraj z različnih strani in prezentacija ostankov ribniškega gradu ne bi bila več omejena zgolj na eno stranico nekdanjega protiturškega obzidja, marveč na celotni nekdanji zunanji obrambni obroč. S tovrstno rešitvijo bi grajski kompleks postal v prostoru središča urbane naselbine znova bolj viden ter prepoznaven. Z nadomestno gradnjo na lokaciji nekdanjega severnega grajskega stolpa bi bilo Ribnici mogoče vsaj deloma vrniti značilno podobo, ki jo kažejo številne fotografije in razglednice iz obdobja pred drugo svetovno vojno.

Grafični prikaz: Nejc Novak

- 1 Pogled na prenovljeni kompleks ribniškega gradu z zahodne strani z novim zahodnim stolpom v ospredju
- 2 Pogled na prenovljeni kompleks ribniškega gradu iz zraka s severne strani
- 3 Pogleda na novo muzejsko razstavišče v nadstropju severozahodnega in jugozahodnega dela prenovljenega kompleksa ribniškega gradu
- ← Izris nove severozahodne fasade ribniškega gradu
- ✓ Tloris pritličja kompleksa ribniškega gradu po predlagani prenovi in dozidavi. Novi zidovi so označeni s črno barvo

PONAZORITEV PORUŠENEGA JEDRA GRADU RIBNICA S PALIČNO KONSTRUKCIJO

Pogled na prezentirano
nekdanje jedro ribniškega
gradu s severne strani

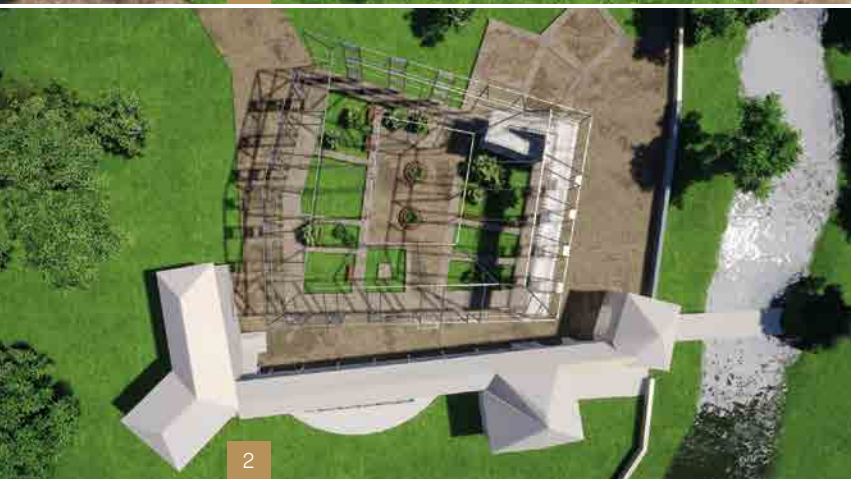
Po odstranitvi ostankov srednjeveškega grajskega jedra v petdesetih letih 20. stoletja so njegovo lokacijo ponazorili s prikazom poteka temeljnih zidov. Ta prikaz dobro posreduje predstavo o nekdanji tlorisni zasnovi srednjeveškega gradu, ne more pa nadomestiti izgubljenih višinskih razmerij. Jedro gradu Ribnica v prostoru zato ni zaznavno in ta vrzel je najbolj občutna pri pogledih na grajski kompleks s središča historične trške naselbine. Porušeno jedro bi bilo mogoče nadomestiti z novo gradnjo ali pa s preprostejšo interpretacijo, ki ne bi imela zaprtih notranjih prostorov. Zdi se, da bi bilo mogoče nekdanje gabarite uničenega grajskega jedra najbolj enostavno in ekonomično, a obenem prostorsko dovolj učinkovito nadomestiti z montažno jekleno palično konstrukcijo. Arhitekturni predlog za prezentacijo predvideva, da se nekdanje obodne stene in strešine grajskega jedra abstrahirano ponazorijo z rastrom dokaj vitkih jeklenih profilov, ki izhajajo iz obstoječe talne prezentacije temeljnih zidov in deloma upoštevajo tudi

nekdanjo členitev zunanjih fasad. Na severnem vogalu nekdanje srednjeveške grajske zasnove je predvideno dvoravno jekleno stopnišče, ki je speljano do nekdanjega drugega nadstropja; tam je ob nekdanji severovzhodni fasadi grajskega jedra nameščen jekleni mostovž, ki ima funkcijo razgledišča s pogledi na prezentirane temeljene zidove grajskega jedra in na osrednji ribniški trg na drugem bregu Bistrice. S predlagano ponazoritvijo volumna nekdanjega grajskega jedra bi sedanja konservatorska prezentacija postala bolj razumljiva, obenem pa bi grajsko jedro znova postalo opazno v širšem prostoru središča Ribnice in osrednji ribniški trg bi na jugozahodni strani dobil ustrežnejši zaključek. Predlagano arhitekturno rešitev bi bilo mogoče kombinirati s predhodno rešitvijo, ki predlaga dopolnitev ostankov gradu za muzejske namene.

Grafični prikaz: Žana Jamnik, Aleksandra Korpič

1

2

2

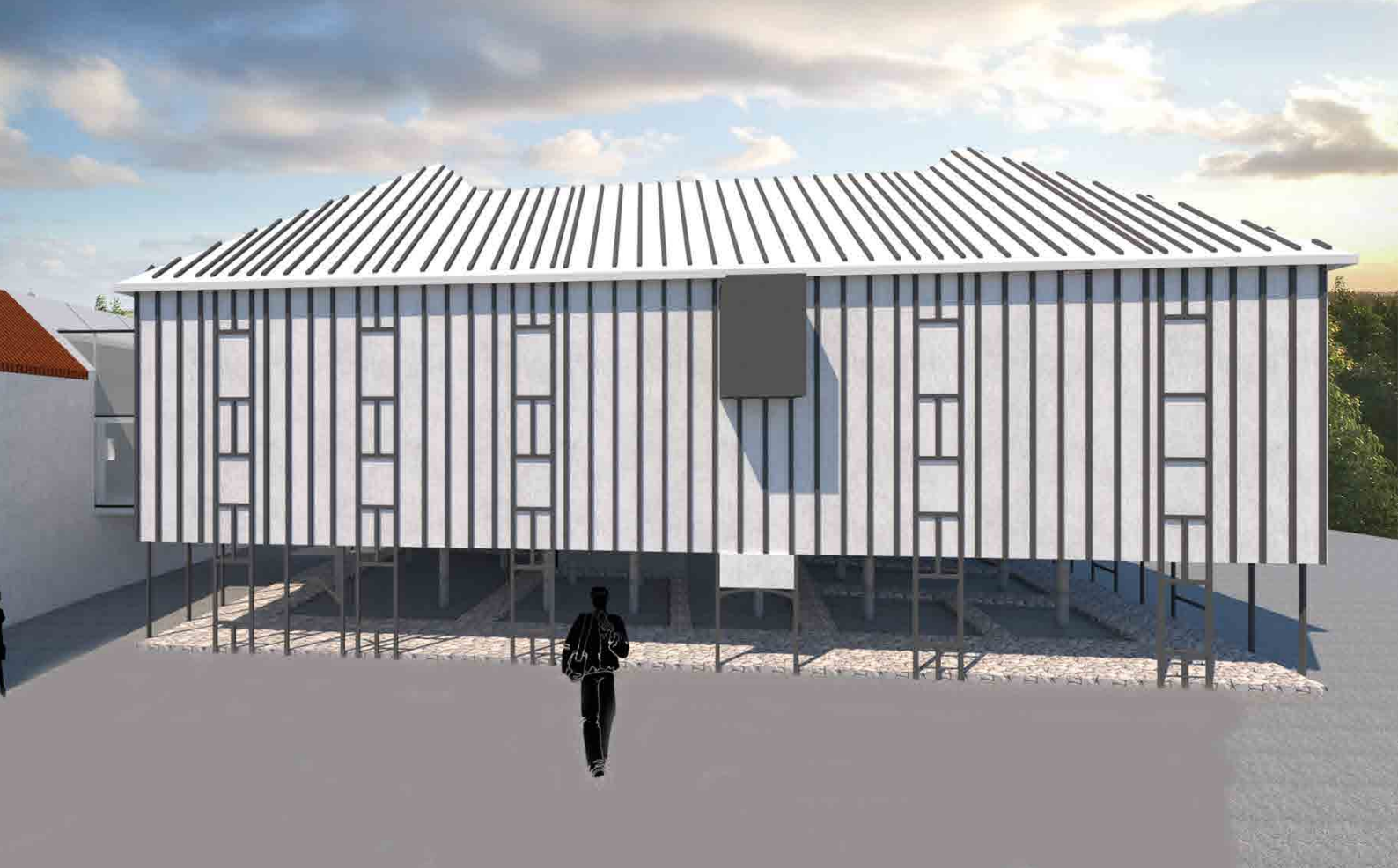
3

4

- 1 Pogled na prezentirano nekdanje jedro ribniškega gradu iz zraka z zahodne strani
- 2 Pogleda na prezentirano nekdanje jedro ribniškega gradu s ptičje perspektive in z žabje perspektive z zahodne strani

- 3 Pogled v notranjost prezentiranega nekdanjega jedra ribniškega gradu
- 4 Pogled v notranjost prezentiranega nekdanjega jedra ribniškega gradu

REVITALIZACIJA OSTANKOV GRADU RIBNICA Z UMETITVIJO GALERIJSKE STAVBE NA OBMOČJE GRADU

Pogled na glavno fasado
nadomestne stavbe na lokaciji
jedra ribniškega gradu

Nekdanje grajsko jedro bi bilo mogoče nadomestiti tudi z novo gradnjo, ki bi poleg korektno interpretacije volumna porušene historične gradnje zagotovila nove površine za kulturno in umetniško ustvarjanje na ribniškem območju. Zaradi položaja ribniškega gradu v središču naselbine bi bilo mogoče na lokaciji nekdanjega grajskega jedra postaviti stavbo umetnostne galerije s površinami za različne stalne in občasne razstave. Na takšen način bi bila ustrezno zapolnjena vrzel, ki je nastala s poružitvijo srednjeveškega grajskega jedra, po drugi strani pa bi z vnosom novih vsebin grajski kompleks še bolj aktivno zaživel. V primeru postavitve nove stavbe na lokaciji nekdanjega grajskega jedra bi bilo treba v celoti in brez poškodb ohraniti originalne temeljne zidove, ki so sedaj ustrezno konservatorsko prezentirani. Zato je najbolj smiselno načrtovati novo stavbno telo, ki bi bilo za višino ene etaže

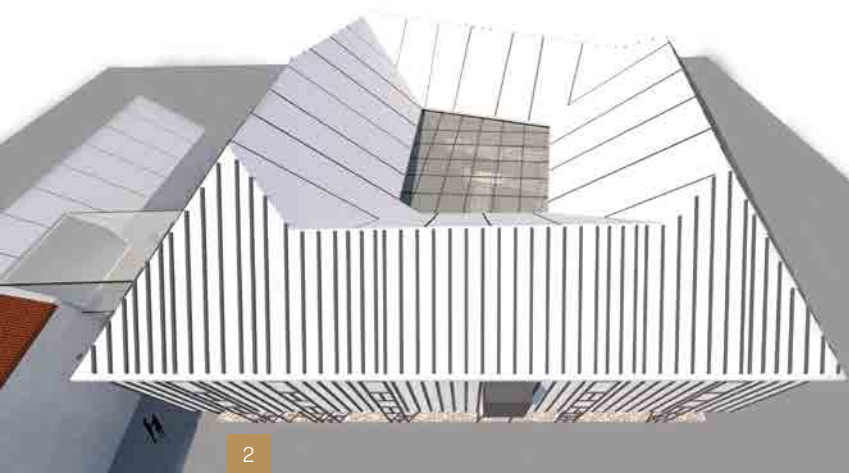
dvignjeno nad tlemi in bi bilo postavljeno na vitkih stebrih, odmaknjenih od historičnih kamnitih grajskih temeljev, po drugi strani pa bi služilo kot zaščitni in interpretativni element nad originalnimi ostalinami grajskega jedra. Arhitekturni predlog predvideva, da novo stavbno telo na zunanjsčini dosledno povzame dokumentirani predvojni volumen grajskega jedra in da je njegova sodobna fasadna členitev iz montažnih kovinskih elementov zasnovana kot abstrahirani prikaz predvojne fasadne členitve. Nova gradnja bi tako do neke mere učinkovala kakor privid uničenega originala. V prvem in drugem nadstropju nadomestne gradnje bi bilo mogoče zagotoviti velike odprte galerijske razstavne površine, ki bi jih bilo mogoče s premičnimi stenami prilagajati vsakokratni likovni ali drugi razstavi, v podstrešnem delu pa bi bilo mogoče urediti depojske prostore. Nekdanje notranje dvorišče grajskega jedra bi bilo

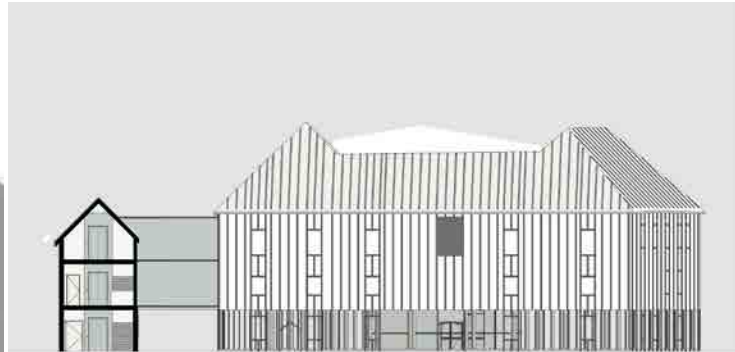
1

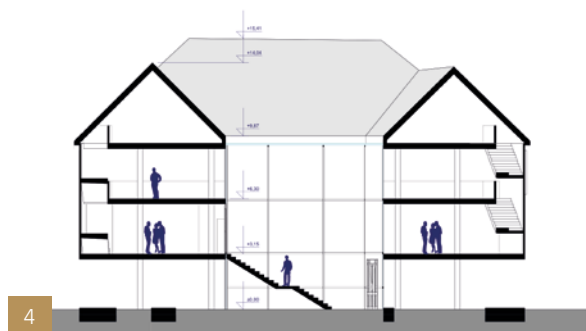
1

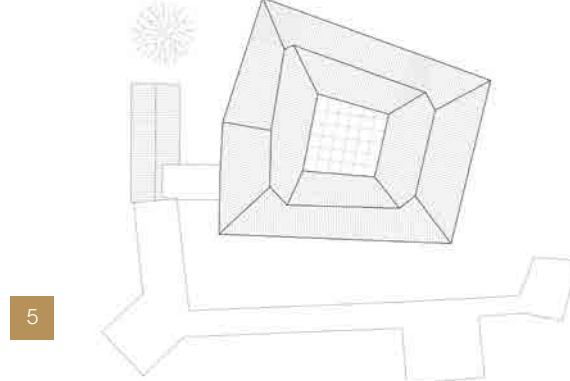
2

3

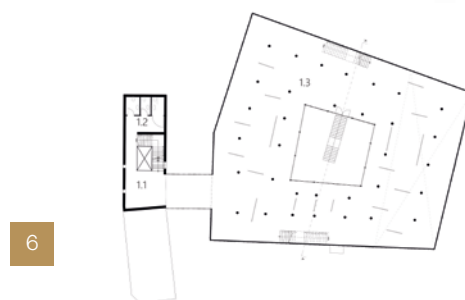
4

5

pokrito z ravno stekleno streho in bi dobilo značaj »vhodne avle« ter »dnevne sobe« mesta Ribnica. Zaradi funkcionalnih potreb bi bilo nadomestno stavbo na lokaciji grajskega jedra smiselno dopolniti z manjšo nadomestno stavbo na lokaciji porušenega dela enonadstropnega jugozahodnega pomožnega grajskega poslopja, kjer bi bilo mogoče umestiti sanitarije, dvigalo in sekundarno stopnišče. Obe nadomestni gradnji bi povezoval dvonadstropni zastekljeni razgledni mostovž, ki bi nastal kot nadomestilo za nekdanji grajski vezni mostovž na isti lokaciji. S tovrstnim pristopom bi dobili uporabno arhitekturo, ki bi pripovedovala o ribniški preteklosti, zasnovana pa bi bila za današnji in prihodnji čas.

Grafični prikaz: Dejan Bogovič, Filip Novoselec

6

- 1 Pogleda z zahodne (levo) in vzhodne strani (desno) na zunanjšino nadomestne stavbe na lokaciji jedra ribniškega gradu
- 2 Pogled iz zraka z jugovzhodne strani na nadomestno stavbo na lokaciji jedra ribniškega gradu
- 3 Izris jugovzhodne fasade
- 4 Prečni prerez
- 5 Situacija
- 6 Tloris prvega nadstropja.

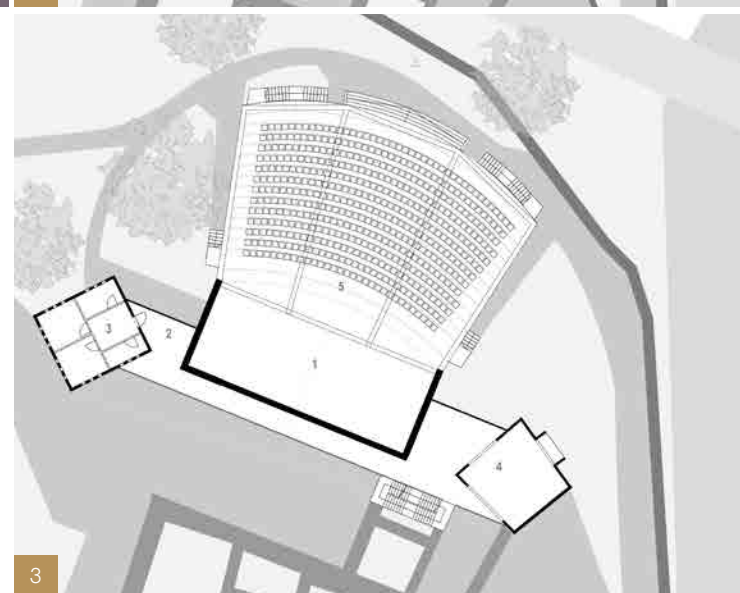
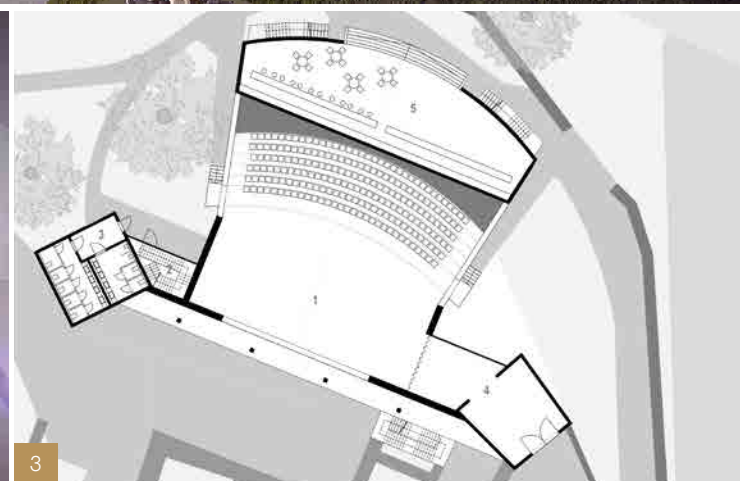
POSTAVITEV NOVEGA LETNEGA ODRA V KOMPLEKSU GRADU RIBNICA

Pogled na kompleks ribniškega gradu z novim letnim odrom iz zraka s severozahodne strani

Po drugi svetovni vojni je kompleks ribniškega gradu znova zaživel tudi kot odprto letno odrsko prizorišče z odrom ob vzhodni stranici nekdanjega protiturškega obrambnega obzidja. Odprto prizorišče je bilo zasnovano brez strehe in zaprtih servisnih prostorov. Sodobne potrebe narekujejo temeljito prenovu in dopolnitev obstoječega odprtega prizorišča. Opravljena celovita arhitekturna analiza, ki je upoštevala prostorske, funkcionalne in spomeniškovarstvene vidike, je pokazala, da sedanje odrske površine ni mogoče ustrezno razširiti in dopolniti s streho, marveč, da je najbolj smiselno načrtovati nov sklop letnega odra na lokaciji, kjer sedaj stojijo obeležja zaslužnih ribniških rojakov. Ta obeležja je mogoče ustrezno premestiti na območje pred severozahodno stranico grajskega vrtnega zidu in ob nabrežje Bistrice ter na trg pred gradom. Nov odrski sklop je mogoče zasnovati tako, da bi obenem ponazoril nekdanjo severozahodno stranico zunanjega grajskega obrambnega obzidja s severnim in zahodnim

stolpom, ki sta sedaj do tal porušena. Med nadomestnima stolpoma, v katera bi bilo mogoče umestiti vse servisne prostore, nujne za sodobno letno odrsko prizorišče, bi bilo mogoče na lokaciji nekdanjega grajskega hleva za konje zgraditi dovolj dolg in visok pokriti oder, ki bi lahko bil odprt na dve strani. Na severozahodni strani odra bi bilo mogoče zgraditi dovolj veliko nagnjeno tribuno in pod njo urediti letno kavarno. Tribuno bi bilo mogoče oblikovati po vzoru letnih gledališč Križanke v Ljubljani, Minoriti v Mariboru ali Khislstein v Kranju ter jo pred padavinami zavarovati s pomično platneno streho, pritrjeno na jekleno nosilno konstrukcijo. Na jugovzhodni strani odrske stavbe bi bilo mogoče nad zadnjo odrsko odprtino zasnovati mostovž, ki bi interpretiral nekdanji obrambni hodnik vrh obzidja, povezal vrhni etaži obeh nadomestnih stolpov in omogočil pogled na prezentirane obstoječe ostanke grajskega jedra ter na vzhodni del grajskega kompleksa, kjer bi neokrnjena ostala sedanja odrska površina arhitekta Cirila Tavčarja. S

- 1 Pogled od zgoraj na novi letni oder z zahodne strani
- 2 Pogled na kompleks ribniškega gradu z novim letnim odrom iz zraka z južne strani
- 3 Tlorisa spodnje etaže in drugega nadstropja sklopa novega letnega odra v kompleksu ribniškega gradu

takšno rešitvijo bi grajski kompleks dobil bolj zaokroženo podobo in bistveno bi se povečala njegova sodobna uporabna vrednost. Nova nadomestna stolpa, ki bi povzela gabarite zidovja nekdanjih stolpov iz 16. stoletja, bi ustvarila pendant ohranjenim trem historičnim grajskim stolpom. Predlagano rešitev bi bilo mogoče dobro kombinirati tudi s predhodno opisanimi arhitekturnimi predlogi za posege na območju ribniškega gradu.

Grafični prikaz: Nejc Gonza, Aneja Lah

UREDITEV ŠIRŠEGA OBMOČJA GRADU RIBNICA IN ZASNOVA POVEZOVALNE POTI GRADOV NA RIBNIŠKEM

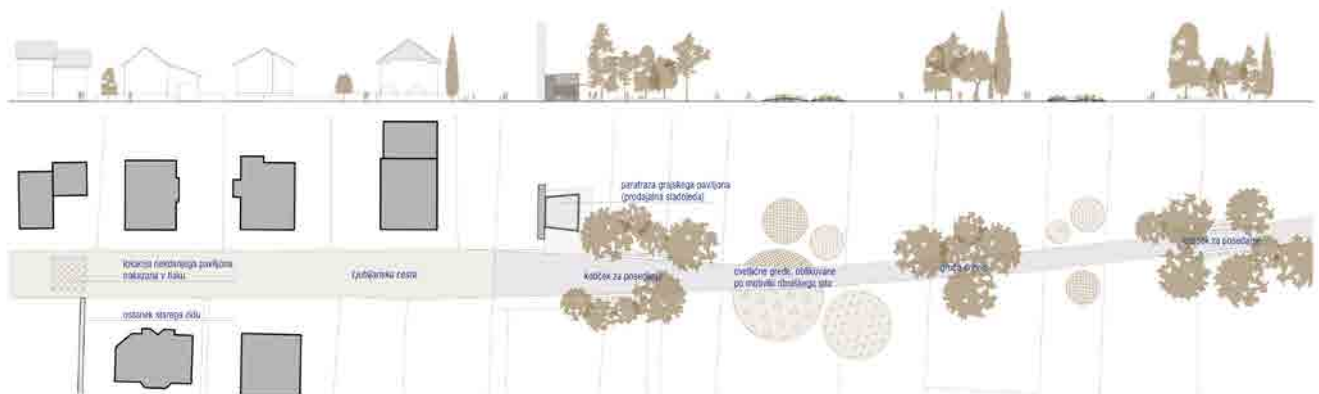

Pogled z južne strani na
začetek povezovalne poti
gradov na Ribniškem v Ribnici
s ponazoritvijo nekdanjega
grajskega vrtnega paviljona

Prizadevanje za celovito revitalizacijo ribniškega gradu se ne sme omejiti izključno na tisti del grajskega kompleksa, ki ga zamejuje ohranjeni kamniti vrtni zid, marveč tudi na širši prostor, ki vključuje trg pred gradom, nabrežje Bistrice z obema kamnitima ločnima mostovoma in območje nekdanjega dislociranega velikega grajskega vrta na Pungartu. V navezavi je smiselno načrtovati tudi pot, ki bi povezala vse ostaline grajskih stavb na Ribniškem. Arhitekturni predlog Nejca Novaka predvideva celovito ureditev Gallusovega nabrežja in trga pred gradom, kjer bi oblikovanje novega tržnega tlaka izhajalo iz motivike ribniškega lesenega sita in dopuščalo tudi ureditev novega vodnega motiva kot nadomestila za nekdanji trški vodnjak. Na območju nekdanjega dislociranega velikega grajskega vrta bi bilo smiselno ohraniti ostanek starega kamnitega

vrtnega zidu in na cestišču nakazati lokacijo nekdanjega vrtnega paviljona. Posebno obliko tistega paviljona bi bilo mogoče nakazati v bližini, ob podaljšku Ljubljanske ceste, in sicer z reliefno ponazoritvijo njegove glavne fasade na sodobni visoki prosto stoječi armiranobetonski spominski steni, za katero bi lahko nastal nov manjši paviljon s funkcijo slaščičarne ali kavarne. Nov paviljon bi naznačeval začetek povezovalne poti gradov na Ribniškem in obenem začetek novega linijskega parka ob Bistrici, ki bi potekal do ostankov gradu Breg. Od Brega bi bila do gradu Ortnek in cerkvice sv. Jurija speljana sprehajalna pot, ki bi se nato nadaljevala do dvorca Ortnek in od tam po dolini znova nazaj proti Bregu.

Grafični prikaz: Nejc Novak

↑
Pogled s severne strani na začetek povezovalne poti gradov na Ribniškem v Ribnici s ponazoritvijo nekdanjega grajskega vrtnega paviljona

↖
Pogled in tloris začetka povezovalne poti gradov na Ribniškem oziroma novega linijskega parka v Ribnici s ponazoritvijo nekdanjega grajskega vrtnega paviljona

←
Tlorisni prikaz poteka povezovalne poti gradov na Ribniškem

Grad Breg

Grajska stavba je nastala približno poldrugi kilometer severozahodno od središča Ribnice oziroma ribniškega gradu. Postavili so jo v ravnici sredi Ribniške doline, na južnem robu istoimenske vasi in zahodno ob okljuku Bistrice, ob trgovski cesti, ki še sedaj povezuje Ribnico in Ljubljano in ki je od 14. stoletja postajala vse pomembnejša. Grad na Bregu v srednjeveških listinah ni omenjen. Kraj se omenja od leta 1241 kot *Williginrain*, leta 1340 *zem Willigem Rain*, leta 1436 *in der Reyfnicz ... zu Willigen Rain*, leta 1436 *von Willigen Rayn*, leta 1445 *zu Willigen Rayn ... in Reyfnitzer pharr* in leta 1496 kot *Willingrein*.⁹¹ V 16. stoletju so ime zapisovali tudi kot *Billingrain*.⁹² Nemško ime *Williginrain* po ugotovitvi Boža Otorepca pomeni Vrbov breg, saj beseda *wilge* pomeni vrbo, *salix*.⁹³ Na Bregu, ob potoku Bistrica, je že v prvi polovici 14. stoletja stal plemiški dvor, ki je leta 1340 izpričan kot *hoff an der Veustriz*.⁹⁴ V 15. stoletju je omenjen leta 1436 kot *hof zum Willigen Rain* in leta 1465 kot *zu Willigen Rain ein hof ... in Reiffnitzer pharr*.⁹⁵ Leta 1436 je dvor na Bregu od grofov Celjskih prejel v fevd Friderik Čušperški.⁹⁶

Po letu 1465 se dvor na Bregu ne omenja več. Vse kaže, da je bil kmalu zatem uničen med turškimi oziroma osmanskimi pustošenji. Prvi večji turški napad na Kočevsko in Ribniško se je zgodil leta 1469; takrat je do 10.000 Turkov prišlo pred Metliko in povsem razdejalo okolico mesta, nato pa 14 dni ropalo po Kranjski. Med drugim so takrat požgali tudi Kočevje z okoliškimi vasmimi. Turki so opleni in požgali vse kraje, ki so jih dosegli. V naslednjih letih so se uničujoči vpadi nadaljevali. Oslabeli so šele po letu 1491, leta 1522 pa so se ponovili in trajali vse do druge polovice 16. stoletja.⁹⁷ Turki sredi ravnice ob glavni cesti med Kočevjem in Ljubljano stoječega dvora gotovo niso spregledali. Tako kot večina drugih srednjeveških plemiških dvorov nedvomno ni bil utrjen in zato je bil za napadalce lahek plen. Vse kaže, da so ga pogoltnili ognjeni zublji. O njegovi obliki pred propadom moremo zgolj ugibati. Doslej opravljene raziskave so pokazale, da je imelo največ poznosrednjeveških plemiških dvorov v slovenskem prostoru obliko neutrjenih dvonadstropnih zidanih manjših bivalnih stolpov, ob katerih so stala lesena gospodarska poslopja. Najbolj verjetno se zdi, da je bil takšen tudi dvor na Bregu, čeprav je treba dopustiti tudi možnost, da je šlo za preprostejše nižje poslopje, morda konstruirano celo v lesu oziroma v predalčni gradnji, brez posebno poudarjene rezidenčne funkcije. Dvor na Bregu je

91 <https://topografija.zrc-sazu.si/>. Prim. Otorepec, Doneski, str. 83; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 25.

92 Lazar, Oborožitev, str. 141.

93 Otorepec, Doneski, str. 83; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 25.

94 Skubic, *Zgodovina*, str. 481; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 68.

95 <https://topografija.zrc-sazu.si/>. Prim. Otorepec, Doneski, str. 83; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 25.

96 Otorepec, Doneski, str. 83.

97 Skubic, *Zgodovina*, str. 497–525; Zdunič, *Ribnica*, str. 83–86; Simoniti, Organizacija, str. 101–109; Simoniti, *Turki*, str. 204–208; Vojte, *Slovenci*, str. 22, 32–36, 82; Gradišnik, *Ribnica*, str. 19–20; prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 221; *Krajevni leksikon Slovenije*, II, str. 573.

Zimski pogled na lokacijo nekdanjega gradu Breg s severne strani (Igor Sapač, 2018).

Pogled na lokacijo nekdanjega gradu Breg z vzhoda, iz smeri glavne ceste (Igor Sapač, 2018).

pripadal ribniškemu gradu oziroma gospostvu Ribnica in ga je mogoče interpretirati tudi kot ribniško pristavo.

Uničeni srednjeveški dvor na Bregu so nadomestili z novim utrjenim grajskim poslopjem. Janez Vajkard Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske* navaja, da ga je povsem na novo postavil Andrej pl. Lamberg. O času gradnje grajskega poslopja ne poroča.⁹⁸ Ribniški zgodovinar Anton Skubic (1876–1940) je zapisal, da je grad na Bregu po letu 1465 oziroma okoli 1470 zgradil takratni oskrbnik deželno knežjega ribniškega gradu Andrej (I.) pl. Lamberg.⁹⁹ Vse kaže, da je ta navedba pravilna. Bil je član ugledne in

razvejane kranjske plemiške rodovine, ki je vselej ostala zvesta Habsburžanom.¹⁰⁰ Andrej I. pl. Lamberg je skupaj s starejšim bratom Jurijem II. pl. Lambergom (1409–1499) leta 1457, ko je gospostvo Ribnica skupaj z skoraj vsem drugim imetjem leta 1456 izumrlih grofov Celjskih, pripadlo Habsburžanom, postal ribniški oskrbnik in zastavni imetnik.¹⁰¹ Ribnico je imel v zakupu tudi še med letoma 1462 in 1466, ko mu je cesar Friderik III. odobril, da sme del denarja porabiti za obnovo ribniškega gradu, ki ga upravlja v cesarjevem imenu.¹⁰² Od leta 1462 ali – manj

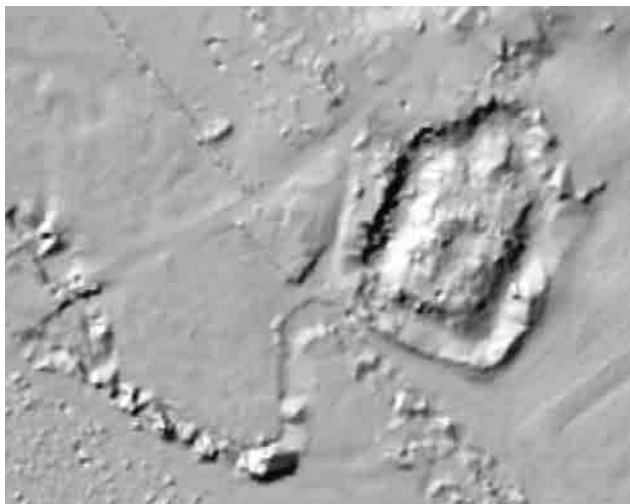
⁹⁸ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 651.

⁹⁹ Skubic, *Zgodovina*, str. 341, 481, 550, 751; prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 220; Zdunič, *Ribnica*, str. 81; Otorepec, Doneski, str. 83; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 68.

¹⁰⁰ Za rodovino Lamberg prim. Otorepec, Lamberg, str. 94–95; Žvanut, *Od viteza*, str. 37–39.

¹⁰¹ Skubic, *Zgodovina*, str. 336–342.

¹⁰² Otorepec, Doneski, str. 82; prim. Skubic, *Zgodovina*, str. 481–484; Žvanut, *Od viteza*, str. 38; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 68.

Območje gradu Breg s potokom Bistrico in nekdanjim krožnim grajskim obrambnim jarkom na lidarskem posnetku (http://gis.arso.gov.si/evode/profile.aspx?id=atlas_voda_Lidar@Arso)

Pogled na lokacijo nekdanjega gradu Breg z zahoda. Ob Bistrici je viden okop na zunanjem robu obrambnega jarka (Igor Sapač, 2019).

verjetno – 1468 je imel skupaj z bratom Jurijem II. v zakupu deželnoknežje gospodstvo Ortnek. Brata sta se poročila s hčerkama Friderika Čušperškega; Andrej z Elizabeto, Jurij II. pa z Marjeto. Andrej je od šestdesetih let 15. stoletja bival na gradu Breg, Jurij pa na sosednjem Ortneku. Andrej gradu na Bregu ni mogel dolgo uživati, saj je že leta 1473 umrl.¹⁰³ Vse kaže, da je še pred smrtjo dosegel izoblikovanje novega manjšega zemljiškega gospodstva na Bregu, ki se je najverjetneje izločilo iz ribniškega gospodstva in ki je za razliko od tega ostalo v njegovi posesti tudi zatem, ko je ribniško gospodstvo z gradom leta 1470 v oskrbo prevzel Andrej (st.) pl. Hohenwart(er) († 1503).¹⁰⁴

Grad na Bregu je kot nadomestilo za prvotni dvor nastal v obdobju, ko se je na ozemlju sedanje Slovenije med močnimi turškimi napadi množično začela gradnja protiturških utrd. Vse kaže, da je bil med našimi prvimi ambiciozno zasnovanimi novimi protiturškimi utrdbenimi arhitekturami.¹⁰⁵ Čeprav so se od njega ohranile samo pičle razvaline, je mogoče njegovo nekdanjo zasnovo še dovolj dobro analizirati.

Grajski kompleks se z osnovno tlorisno obliko približuje nepravilnemu peterokotniku in je na vseh straneh obdan z umetno ustvarjenim krožnim obrambnim jarkom. Kompleks je vključno z jarkom v osi jugozahod–severovzhod dolg približno 88 m, v osi jugovzhod–severozahod pa približno 64 m. Jarek je širok od 8 do 16 m in globok približno 3 m, vendar ponekod zasut za 1 m. Sedaj je suh, sprva pa je bila vanj iz jugozahodne strani – po sedaj zasutem prekopu, dolgem približno 6 m – speljana voda iz potoka Bistrica. Na severozahodni in severni strani je jarek na zunanjem

Nekdanje mostišče na severni strani obrambnega jarka gradu Breg (Igor Sapač, 2018).

robu zamejen z močnim kamnitim eskarpnim zidom, ki je visok do 4 m, zgoraj debel 80 cm, spodaj pa – zaradi poševno postavljenega zidnega plašča – še več. Sledovi kažejo, da je zid potekal tudi na severovzhodni strani jarka. Tam je na ostanke eskarpnega zidovja z zunanje strani prislonjen manjši kozolec iz 19. stoletja ali prve polovice 20. stoletja. Na jugovzhodni in jugozahodni strani je jarek na zunanjem robu dopolnjen z zemeljskim okopom, ki je visok do 2 m in v preseku širok 3,7 m. Na severni strani jarka so vidni ostanki mostišča, zidanega s kamnom, zahodno od mostišča pa je edini dostop v jarek, oblikovan kot dokaj položna vkopana rampa. Oblika mostišča kaže, da se je nanj navezoval lesen mostovž, ki je bil dog približno 11 m in širok 3 m. Mostovž se je nasproti mostišča zaključeval na vhodnem stolpu grajskega stavbnega kompleksa. Zidovje tega stolpa je povsem izginilo, a oblikovanje terena kaže, da je bil postavljen diagonalno na severni vogal zunanjega

¹⁰³ Slana, Iz zgodovine, str. 27–28; Bizjak in Preinfalk, *Turjaška knjiga listin*, II, št. 383, str. 526–527; prim. Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg.

¹⁰⁴ Prim. Skubic, *Zgodovina*, str. 342; Otorepec, Doneski, str. 82.

¹⁰⁵ Sapač, Grad Breg, str. 435–460.

↑
Ribnica z gradom na risbi iz knjige skic za Topografijo Kranjske Janeza Vajkarda Valvasorja (Valvasor, Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga, str. 230).

obzidja dvorca in najverjetneje zasnovan na pravokotni talni ploskvi v izmeri približno $8,3 \times 5,9$ m.

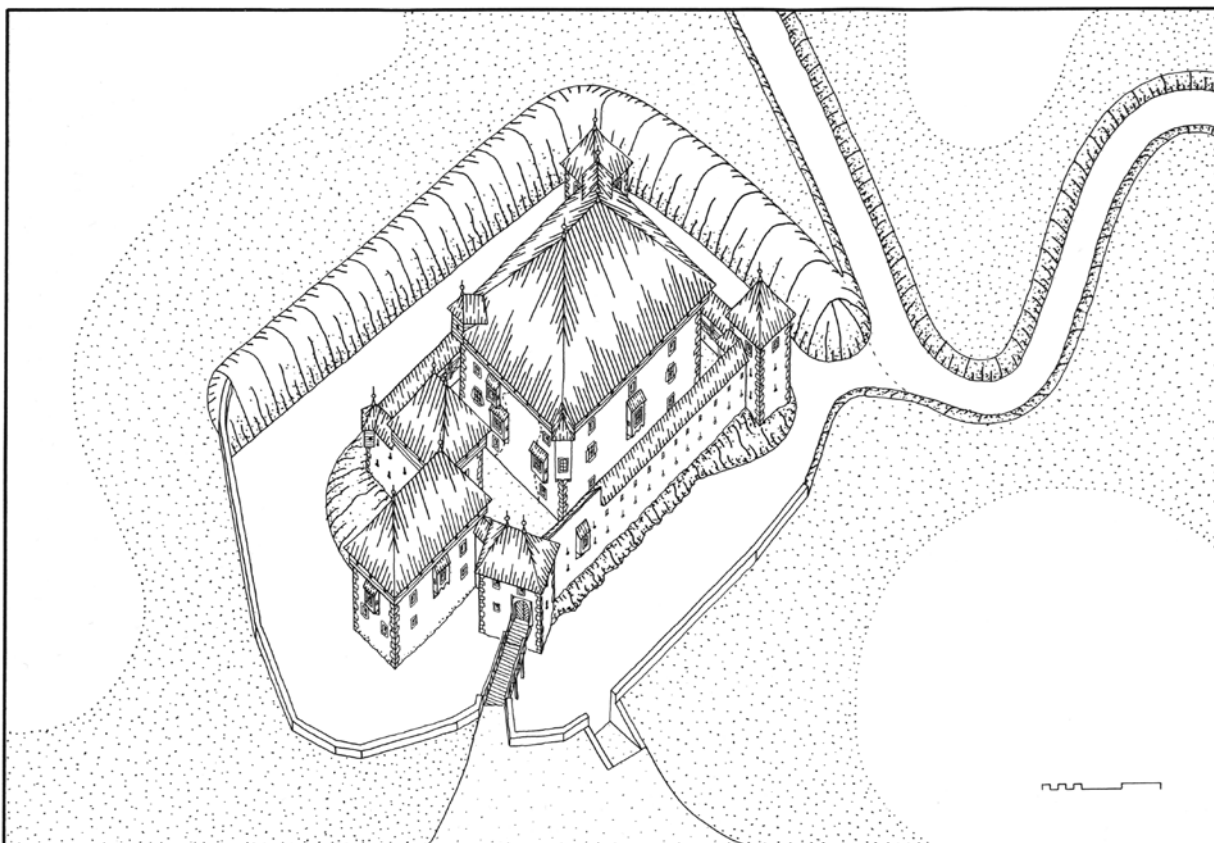
Območje gradu znotraj obrambnega jarka je bilo zasnovano na skoraj povsem pravilni pravokotni talni ploskvi v izmeri 29×42 m in na vseh štirih straneh obdano s približno 110 cm debelim obrambnim obzidjem. Obzidje je sedaj do tal podrt, a je njegov potek na zemljišču mogoče še vedno dovolj dobro slutiti. Ob južnem vogalu nekdanjega obzidja so vidni ostanki kamnitega zidovja, ki kažejo, da je tam stal vogalni obrambni stolp s približno kvadratno talno ploskvijo in $5,5$ m dolgimi stranicami. Zdi se, da je enak stolp stal tudi na zahodnem vogalu obrambnega obzidja. Na nekdanjo severovzhodno stranico obzidja se navezuje podolžni plato, ki z obliko kaže, da je tam nekoč stala na zunanjo stran obzidja prislonjena stavba s pravokotno talno ploskvijo v izmeri $7,5 \times 16,1$ m. Glede na položaj v okviru stavbnega kompleksa in upoštevaje velikost talne ploskve je mogoče sklepati, da je tam stala utrjena grajska kašča. Na južni vogal te stavbe se je naslanjalo neko manjše pomožno poslopje, ki je bilo naslonjeno na notranjo stran severovzhodne obzidne stranice in zasnovano na pravokotni talni ploskvi v izmeri $8,3 \times 7,5$ m. Ohranjen je spodnji del jugovzhodnega zidu tega poslopja; debel je 80 cm.

Jugovzhodni zid manjšega pomožnega poslopja je postavljen na črti jugovzhodnega fasadnega zidu glavnega oziroma osrednjega grajskega poslopja. To je bilo široko 18,5 m in najverjetneje dolgo 24,7 m. Med glavnim grajskim poslopjem in štiristranim obrambnim

obzidjem je bilo medzidje, ki je bilo na severovzhodni strani široko približno 11 m, na jugovzhodni, jugozahodni in severozahodni strani pa samo 4 do 5 m. Povsem jassen je potek severovzhodnega fasadnega zidu glavnega poslopja in zelo dobro sta razpoznavana tudi nizka nastavka njegovih severozahodnega in jugovzhodnega fasadnega zidu. Ostanke jugozahodnega fasadnega zidu so pod rušo, a je njihov potek na terenu še mogoče dovolj dobro določiti. Čeprav je na jugozahodni strani tlorisna situacija zelo zabrisana, je s precejšnjo verjetnostjo mogoče ugotoviti, da je bilo glavno grajsko poslopje zasnovano na pravokotni talni ploskvi, in zdi se, da so bili vsi njegovi zunanji zidovi v pritličju debeli 130 cm. Ostanke kažejo, da je bil tloris glavnega poslopja najverjetneje zasnovan simetrično glede na os osrednje veže, ki je potekala od glavnega portala osrednjega poslopja na severozahodni fasadi do jugovzhodne fasadne stene. Na jugovzhodnem koncu veže je bilo najbrž stopnišče, ki je bilo speljano v nadstropji.¹⁰⁶

Višinska razmerja glavnega grajskega poslopja so dobro dokumentirana na njegovi severovzhodni fasadni steni, ki je v takšni obliki – zlasti zaradi trdne gradnje – brez večjih sprememb že vsaj od okoli leta 1930. Ostanek je dolg 6,7 m, visok do 13 m, v pritličju debel 130 cm in na notranji strani okrepljen z nastavkom prečne stene, ki je v pritličju debel 110 cm. Kamnita zidava zidu je zelo kakovostna – iz deloma obklesanih lomljencev sivga lokalnega apnenca,

¹⁰⁶ Sapač, Grad Breg, str. 438–439.

↑
Grad Breg okoli leta 1500. Aksonometrična študija. Poskus rekonstrukcije (Igor Sapač, 2018).

v tradiciji gotskega stavbarstva uravnanih z izravnalnimi plastmi iz manjših kosov kamna. Kamniti kosi so povezani z močno sproti gašeno živoapneno malto. Zato so po mnogih desetletjih od porušitve še vedno dobro prepoznavni sledovi nekdanjih petih okenskih odprtih in vrh zidu sega skoraj do prvotne višine. Okenske odprtine so bile različnih velikosti in zgoraj zaključene s kamnitimi segmentnimi loki, ki pa so že vsi sesuti; ponekod so vidni njihovi nastavki. Zid kaže, da je glavno grajsko poslopje obsegalo 4,3 m visoko pritličje, 3,3 m visoko prvo nadstropje, 3,7 m visoko drugo nadstropje in podstrešno obrambno poletažo z 80 cm visokim kolenčnim zidom. Zidovje se z notranje strani z etažami stopničasto tanjša; v prvem nadstropju je debelo 118 cm, v drugem pa 98 cm. Tudi prečni zid je v nadstropjih tanjši kot v pritličju; v prvem nadstropju je debel 102 cm, v drugem pa 85 cm. V prvem nadstropju je na prečnem zidu vidna sled nekdanjega vratnega prehoda. Zidovje kaže, da so bile etaže v glavnem poslopiju predeljene z lesenimi tramovnimi stropi in da niti v pritličju ni bilo obokov. V pritličju so bili leseni stropniki oprti na četrtkrožne kamnite konzole, od katerih so se ohranile tri. Nad prvim in drugim nadstropjem so stropnike oprli na stopničast zidni zamik. V ohranjenem zidovju je na različnih višinah vidnih tudi veliko pravokotnih lukenj – odrnic; to so ostanki nekdanjih lesenih gradbenih odrov, ki so jih po dokončanju stavbe odstranili.

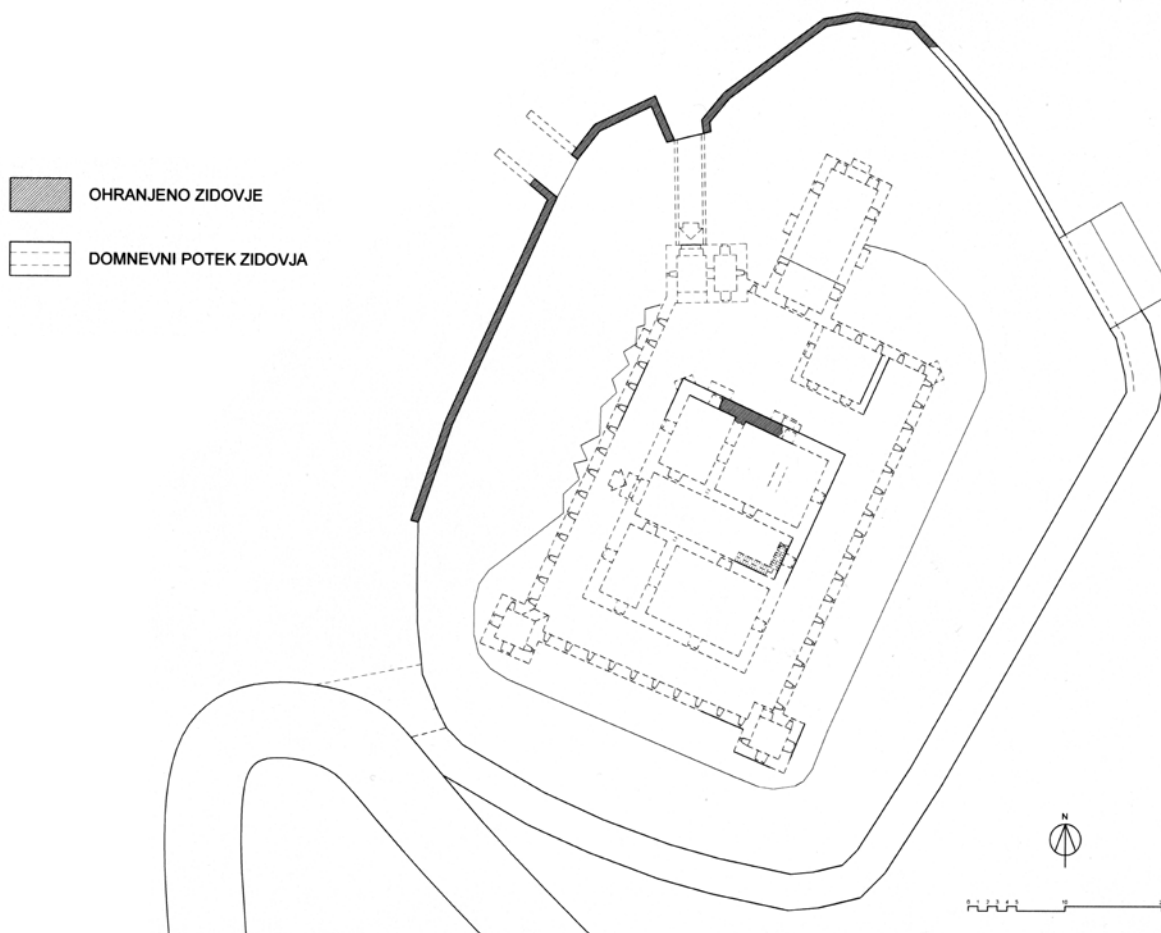
Luknje kažejo, da so bili odri v navpični smeri razmaknjeni približno 1 m.

Predstavo o nekdanji arhitekturni celoti, ki si jo je mogoče ustvariti na podlagi ogleda ostankov, je mogoče dobro izpopolniti z analizo okoli leta 1678 ustvarjene upodobitve iz knjige skic za *Topografijo Kranjske* Janeza Vajkarda Valvasorja.¹⁰⁷ Lavirana skica oziroma perorisba s tušem je služila kot predloga za tri malce različne bakroreze, ki jih je Valvasor leta 1679 uporabil za *Topografijo sodobne vojvodine Kranjske* in za *Topografijo lamberskih gradov*, leta 1689 pa še za *Slavo vojvodine Kranjske*.¹⁰⁸ V *Slavi* je Valvasor ob upodobitvi še zapisal, da je grad obdan z močnim obodnim obzidjem, opremljen s stolpi, obkrožen z jarkom in zavarovan proti Turkom.¹⁰⁹ Grajski kompleks je upodobljen v kavalirski perspektivi, z malce dvignjenega – nenaravnega – gledišča. To kaže, da je risba nastala v delavnici, na podlagi neohranjenih terenskih skic. Zato je treba upoštevati, da upodobitev ni povsem zvesta odslikava dejanskega stanja na terenu, ampak bolj

107 Valvasor, *Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga*, str. 342.

108 Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae Moderna*, str. 301; Valvasor, *Topographia arcium Lambergianarum*, št. 28; Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 652.

109 Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 651.

↑
Tloris pritličja gradu Breg. Poskus rekonstrukcije z označenim ohranjenim zidovjem (Igor Sapač, 2018).

ali manj tudi rezultat umetniškega dela v ateljeju. Grajski kompleks je obdan z obzidanim suhim jarkom, v katerem so oblikovane pravokotne vrne gredice. Čez jarek je do barbakanasto zasnovanega enonadstropnega zaobljenega vhodnega stolpa postavljen lesen mostovž. Zastrešeno obrambno obzidje s strelnimi linami v dveh etažah je na levem vogalu okrepljeno z višjim dvonadstropnim oglatim stolpom, pokritim s piramidalno streho, na desnem vogalu pa z diagonalno postavljenim manjšim lesenim obrambnim pomolom. Oglati stolp in segmenti obzidja imajo poleg večjih pravokotnih odprtih tudi značilne ključaste strelne line. Med vhodnim stolpom in obrambnim pomolom je na zunanjo stran obzidja prislonjeno dvonadstropno pravokotno poslopje s konzolnima pomoloma v prvem nadstropju, z lesenim podstrešnim delom in s štirikapno slemenasto streho. Zraven tega poslopja je vidno enako visoko in podobno oblikovano poslopje, ki je postavljeno na notranji strani obrambnega obzidja. Četrty vogal obzidja na upodobitvi zakriva velika kubično učinkujoča stavbna masa glavnega grajskega poslopja. Po upodobitvi je mogoče sklepati, da je imelo glavno poslopje poleg pritličja še dve nadstropji, leseno konzolno zasnovano podstrešno obrambno poletažo oziroma hurdo in štirikapno piramidalno streho. V nadstropjih in tudi na podstrešni

poletaži je mogoče poleg dokaj velikih pravokotnih oken zaslediti celo vrsto zidanih konzolnih pomolov, od katerih sta dva vogalna. Na strehi glavnega grajskega poslopja je upodobljen dimnik, ki dokumentira tudi položaj prečne stene v notranjosti. Pred grajskim kompleksom sta upodobljeni dve grajski gospodarski poslopji; desno je zasnovano na kvadratni talni ploskvi, v zgornjem delu leseno in pokrito s štirikapno piramidalno streho, levo poslopje pa je v celoti zidano, podolžno, s pravokotno talno ploskvijo in štirikapno slemenasto streho. Zdi se, da je zadnje poslopje preživelo rušenje gradu in je od 19. stoletja prezidano v kmečko domačijo, ki sedaj nosi hišno številko Breg pri Ribnici na Dolenjskem 15.

Valvasorjeve upodobitve ni mogoče povsem uskladiti z dokumentiranim stanjem na terenu. Predvsem je treba ugotoviti, da upodobitev zmotno kaže zrcalno podobo resničnega stanja; na obzidje prislonjeni pomožni grajski poslopji sta pri Valvasorju na severozahodni strani, na terenu pa je njune sledove mogoče zaslediti ob severovzhodni stranici obzidja. Na vzhodnem vogalu obzidja ni mogoče zaslediti ostankov oglatega stolpa. Vse kaže, da je Valvasorjevo zmoto oziroma zmoto njegovih sodelavcev v grafični delavnici na Bogenšperku spoznal že raziskovalec ribniške preteklosti Janko Trošt (1894–1975)

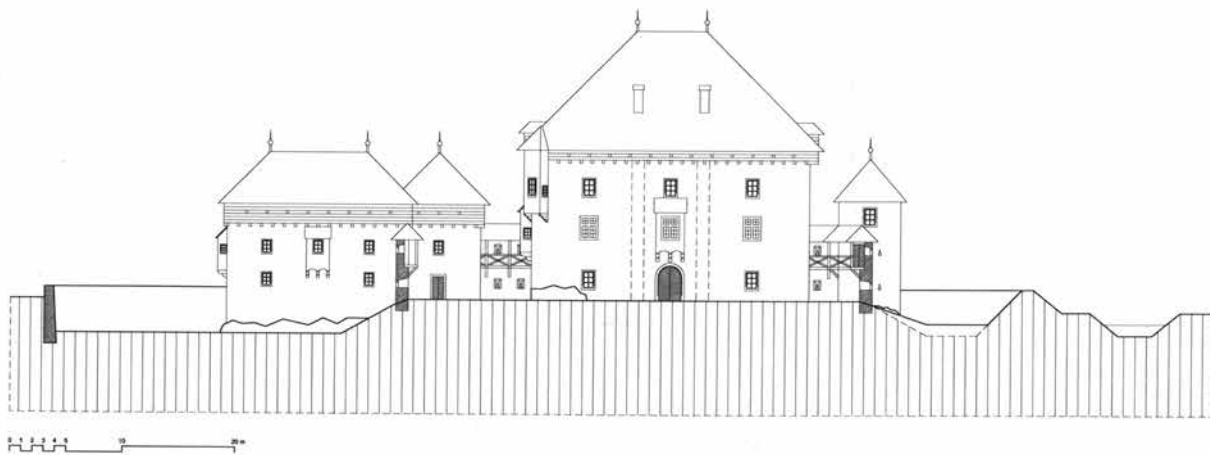
Pogleda z zunanje (levo) in notranje strani (desno) na visoki ostanek severovzhodne fasadne stene glavnega poslopja gradu Breg (Igor Sapač, 2018).

in to ustrezno upošteval pri lastni akvarelirani interpretaciji Valvasorjeve upodobitve.¹¹⁰ Valvasor je zmotno prikazal tudi obliko vhodnega stolpa grajskega kompleksa, ki ni imel zaobljene talne ploskve, marveč pravokotno. Najverjetneje je prišlo do napake tudi pri upodabljanju oblike strehe glavnega grajskega poslopja; glede na ugotovljeno podolžno pravokotno osnovno talno ploskev je bolj verjetno, da je bilo glavno grajsko poslopje pokrito s štirikapno slemenasto streho in ne s piramidalno. Glede na ostanke na terenu se zdi tudi malo verjetno, da je bil obzidan ves zunanji rob obrambnega jarka. Tudi ni mogoče z gotovostjo ugotoviti, ali je bil obrambni jarek v Valvasorjevem času resnično že suh ali pa so skicirane vrtno gredice nastale zgolj kot plod risarjeve domišljije oziroma sugestija za preureditev jarka v prihodnosti.

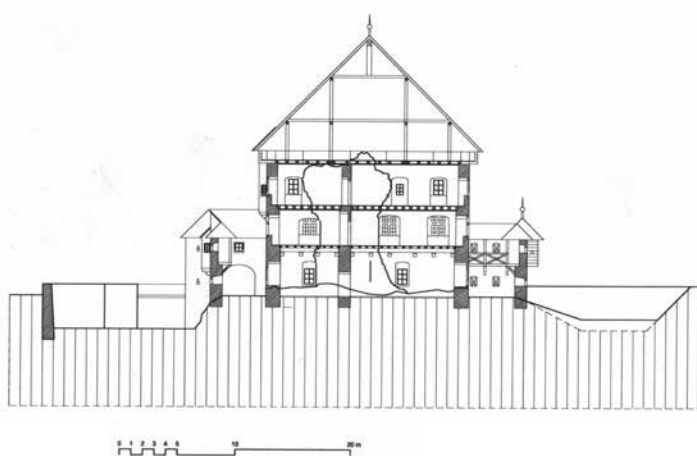
Kljub temu da današnjega stanja na terenu in Valvasorjeve upodobitve ni mogoče povsem uskladiti, ni večjih dilem pri interpretaciji podobe gradu v 17. stoletju. Grajski kompleks je imel dokaj heterogeno podobo in je bil sestavljen iz krožnega obrambnega jarka, enonadstropnega obrambnega obzidja z eno-

dvonadstropnimi obrambnimi stolpi in nanj prislonjenima dvonadstropnima pomožnima poslopjema ter monolitno učinkujoče višje dvoinpolnadstropne glavne grajske stavbe na sredini zasnove. Pred grajskim jarkom na severni strani je bilo predgradje z gospodarskimi poslopji, ki so jih po opustitvi gradu nadomestile sedanje kmečke domačije. Zunanje fasade gradu so bile najverjetneje ometane z grobo zglaženim tankim belim apnenim ometom in opremljene s poznogotsko profiliranimi kamnoseškimi elementi. Ostanke ometa sicer nikjer niso več vidni in tudi vsi okenski in vratni okviri so izginili. Upodobljene klučaste strelne line na obzidju kažejo, da je obzidje nastalo pred drugo polovico 16. stoletja, ko tovrstnih arhitekturnih elementov na Dolenjskem niso več izdelovali. Obzidje je bilo oblikovano zelo podobno kakor pri protiturških taborih iz poznega 15. stoletja in 16. stoletja. Tako kot podoba je bila zelo heterogena tudi funkcionalna zasnova stavbnega kompleksa. Šlo je za preplet utrdbenih, bivalnih in gospodarskih funkcij, pri čemer so prve prevladoval in tudi zato je stavbni kompleks treba označiti z besedo *grad* in ne morda *utrjeni dvorec*. Težišče obrambe je bilo skoncentrirano na jarek in na obzidje s stolpi. V vhodnem stolpu je bila ob veži najbrž tudi sobica za stražo, v nadstropju pa najbrž obrambno-bivalni prostor. Za pomožne bivalne namene so najverjetneje uporabili tudi vrhnji nadstropji obeh južnih

¹¹⁰ Troštovo upodobitev hrani Muzej Ribnica. Njena reprodukcija je objavljena v: Gradišnik, *Ribnica*, str. 17; prim. Gradišnik in Viler in Kovačič, *Janko Trošt*, str. 93.

↑
Prerez gradu Breg proti jugovzhodu z glavno fasado glavnega grajskega poslopja. Poskus rekonstrukcije (Igor Sapač. 2018)

↑
Prerez gradu Breg proti severovzhodu skozi glavno grajsko poslopje. Poskus rekonstrukcije (Igor Sapač. 2018)

oglatih vogalnih stolpov. Dvonadstropni pravokotni poslopji ob severovzhodni stranici obzidja sta gotovo imeli funkcijo glavnega grajskega gospodarskega poslopja in ju je mogoče interpretirati kot utrjeno grajsko kaščo. Podobne kašče, naslonjene na obzidje, so imeli tudi številni protiturški tabori.¹¹¹ Po analogijah sodeč je bil v pritličju poslopja na notranji strani obzidja hlev za konje. Grajska orožarna je bila morda v pritličju enega od obrambnih stolpov ali v pritličju glavnega grajskega poslopja. Glavno grajsko poslopje je združevalo funkcije shrambe (v pritličju), plemiške rezidence (v obeh nadstropjih) in obrambe iz višine (v obsegu podstrešne poletaže). Prostori v pritličju so bili gotovo mračni; poleg veže in shramb je bila tam najverjetneje tudi grajska kuhinja. Upošteva se ustrezne analogije, npr. v 16. stoletju zgrajena dvorca Prežek pod Gorjanci in Zalog pri Moravčah na Gorenjskem, smemo domnevati, da je bilo stopnišče postavljeno na koncu veže, ob njenem južnem vogalu, in da je bilo dvoramno, na talni ploskvi v obliki kljuke. Prostori v nadstropjih so bili gotovo

dobro osvetljeni in apneni stenski ometi so bili nedvomno bolj fini od tistih v pritličju.¹¹² Tla so bila sestavljena iz širokih lesenih desk, ponekod pa morda pokrita z opečnim tlakovcem. Nad vhodom glavnega grajskega poslopja je bila v prvem ali drugem nadstropju morda grajska kapela. Stranišča so bila najverjetneje umeščena v konzolnih pomolih na začetni oziroma jugovzhodni fasadi. Po dimniku na Valvasorjevi upodobitvi je mogoče sklepati, da so bili nekateri prostori ogrevani. Morda so v gradu imeli že v času njegovega nastanka lončene peči, ki so v poznem srednjem veku vse bolj izpodrivale kamine. Okna v nadstropjih so bila gotovo vsaj deloma opremljena s kamnitimi križi in zastekljena z okroglimi stekelci – pihanci, v pritličju pa zamrežena. V bivalnih prostorih so bile gotovo skrinje, baldahinske postelje, mize, različni stoli, klopi, svečniki, keramično posodje in deloma morda tudi leseni stenski opaži.¹¹³ Podstrešje z leseno obrambno poletažo so najbrž uporabljali tudi za shranjevanje predmetov in morda tudi kot kaščo. Visok ostanek severovzhodne fasadne stene kaže, da je bilo leseno ostrežje oprto na masivne kamnite zidane sople; ohranjen je ostanek takšnega zobčasto učinkujočega slopa v osrednji osi severovzhodne fasadne stene. Slop je bil širok približno 3,3 m. Med slopi je bil mogoč prehod do lesene konzolne obrambne galerije, ki jo kaže Valvasorjeva upodobitev. Strešno konstrukcijo so – vsaj sprva – gotovo pokrivala skodle, saj je bila strešna opeka na Dolenjskem v 15. in 16. stoletju še zelo redka in draga.

Vse kaže, da se grad Breg od dokončanja gradnje okoli leta 1470 do začetka propadanja v 18. stoletju gradbeno ni omembe vredno spremenil. Ostal je sedež zemljiškega gospostva, ki je bilo bistveno manjše od sosednjih ribniškega in ortneškega.¹¹⁴ Prihodki gospostva niso bili posebno visoki in niso omogočili obsežnejših gradbenih sprememb, s katerimi bi v 16., 17. ali 18. stoletju grajski kompleks prilagodili novi renesančni oziroma baročni modi. Vse kaže, da gradu nikoli ni prizadel kakšen požar, tako

¹¹² Ob stiku severovzhodne fasadne stene in nekdanjega notranjega prečnega zidu glavne grajske stavbe so v pritličju opazni sledovi nekdanjega dokaj grobega notranjega stenskega ometa.

¹¹³ Za opremo gradov na Slovenskem v poznem srednjem veku prim. Žvanut, *Od viteza*, str. 181–183.

¹¹⁴ Skubic, *Zgodovina*, str. 482, 488; Smole, *Graščine*, str. 103.

¹¹¹ Fister, *Arhitektura slovenskih protiturških taborov*, str. 149–154.

Pogleda z notranje strani na strukturo zidave visokega ostanka severovzhodne fasadne stene glavnega poslopja gradu Breg (Igor Sapač, 2018).

kakor, denimo, sosednji ribniški grad. Korenitejše prezidave so onemogočile tudi številne menjave lastnikov in pogosto razpršeno lastništvo gospostva.

Valvasor navaja, da so gospodje Lambergi grad Breg dolgo posedovali.¹¹⁵ Po smrti Andreja I. pl. Lamberga leta 1473 je pripadel njegovemu mlajšemu sinu Gregorju I. pl. Lambergu, ki je dedoval tudi gradova Boštanj pri Sevnici in Snežnik. Leta 1524 je dosegel plemiški naslov baron. Umrl je leta 1565, star blizu sto let. Preživel je večino svojih sinov, nečakov in pranečakov.¹¹⁶ Poročen je bil z Uršulo, roj. pl. Hohenwart(er).¹¹⁷ Najbrž si je Gregor I. grad Breg sprva delil s svojim starejšim bratom Janezom II. pl. Lambergom, ki je brez potomcev umrl leta 1536.¹¹⁸ Na to kaže omemba Janeza pl. Lamberga z Brega – *de Willingrein* – s konca 15. stoletja.¹¹⁹ Ko sta na Bregu gospodovala zakonca Gregor I. in Uršula pl. Lamberg, je bil grad gotovo dovolj ugledna srednje velika plemiška rezidenca in od sredine 16. stoletja je imel – tako kakor sosednji ribniški grad in bližnji Turjak – vlogo protestantskega žarišča.¹²⁰ Lambergi so postali vneti pristaši Lutrovih nauk in zato ne preseneča, da je v brškem gradu konec avgusta 1562 pridigal Primož Trubar (1508–1586). To je bilo v obdobju, ko je bil Trubar med letoma 1562 in 1565 superintendent slovenske

protestantske cerkve v Ljubljani in je prišel v Ribnico opraviti žalno slovesnost za pokojno Uršulo pl. Lamberg z Brega. Ob tej priložnosti je nameraval pridigati v ribniški župnijski cerkvi, a mu je ribniški župnik to preprečil. Obred je zato opravil na Bregu.¹²¹

Pred brškim graščakom Gregorjem I. pl. Lambergom so poleg njegove žene Uršule umrli tudi vsi njegovi odrasli sinovi: Janez III., Gerhard († 1556), Lenart in Volf(gang) († 1550) pl. Lambergi. Lenart je živel na gradu Boštanj ob Savi, ni imel moških potomcev in ko so ga med bojnim pohodom zajeli Turki, se ni več vrnil na Kranjsko. Volf(gang) je bil kranjski deželni vicedom in odbornik.¹²² Po Gregorjevi smrti leta 1565 so si zato brško gospostvo razdelili njegovi vnuki in vnukinje. Prvo četrtino gospostva sta dobila brata Janez Krištof in Janez Ludvik pl. Lamberga, gospoda v Boštanju ob Savi, kot dediča svojega pokojnega očeta Janeza III. pl. Lamberga. Drugo četrtino sta prejeli sestre Margareta, žena Janeza pl. Hofkirchna barona v Kolbnici in Ymendorfu, in Magdalena, žena barona Henrika Starhemberga, ki sta bili hčeri pokojnega Volf(gang)a pl. Lamberga. Tretja četrtina je pripadla Evi, ženi Sigmunda Leysserja iz Kamerna (Camern), ki je bila hči pokojnega Gerharda pl. Lamberga. Zadnjo četrtino je dobila Ana Marija, ki je bila hči pokojnega Lenarta pl. Lamberga. Ana Marija pl. Lamberg je kmalu umrla samska in njeno četrtino brškega gospostva sta dedovala njena bratranca Krištof in Janez Ludvik pl. Lamberg. Kmalu so tudi sestre Marjeta in Magdalena ter Eva prodale

115 Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 651.

116 Slana, Iz zgodovine, str. 28. Leta 1485 je na gradu Breg še živela Andrejeva vdova Elizabeta pl. Lamberg. Bizjak in Preinfalk, *Turjaška knjiga listin. II*, str. 526–527.

117 Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg.

118 Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg.

119 Skubic, *Zgodovina*, str. 341, 483.

120 Prim. Voje, *Slovinci*, str. 85.

121 Skubic, *Zgodovina*, str. 351, 484, 516, 548; Gestrin, *Reformacija*, str. 97; Zdunič, *Ribnica*, str. 55; Voje, *Slovinci*, str. 86; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 25; Glavan, *Trubarjev album*, str. 117.

122 Slana, Iz zgodovine, str. 28; prim. Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg.

svoje deleže gospodstva Janezu Krištofu in Janezu Ludviku pl. Lambergom, ki sta tako združila Breg v svojih rokah. Posesti pa nista obdržala dolgo; bila sta zelo zadolžena in sta brško gospodstvo morala prodati.¹²³

Od leta 1571 je bil lastnik Brega Friderik pl. Wernegkh, ki je bil eden od upnikov Lambergov. Grajska stavba je takrat omenjena kot trdnjava in dvorec z obzidjem.¹²⁴ Friderik pl. Wernegkh je kot lastnik Brega izpričan tudi v letih 1579 in 1582.¹²⁵ Leta 1593 se je skupaj s sinom Erazmom na cesarski strani udeležil bitke pri Sisku. Umrl je pred 26. novembrom 1598.¹²⁶ Njegovi potomci so na Bregu gospodovali do leta 1686. Friderikova sinova Erazem in Oton Henrik pl. Wernegkha se v virih omenjata med letoma 1592 in 1616 in umrla sta pred letom 1619. Med letoma 1604 in 1607 so si brško gospodstvo delili brata Erazem in Oton Henrik pl. Wernegkha ter brata Ahac in Janez Ambrož grofa Thurn-Valsassina; vsak od njih je imel eno četrtino. S kupno pogodbo, ki sta jo 19. novembra 1607 sklenila Ahačev sin Janez Ludvik grof Thurn-Valsassina in Erazem pl. Wernegkh, je delež baronov Thurnov prešel v last Wernegkhov. Po Erazmovi smrti sta brško gospodstvo dedovala njegova sinova Adam Gotfrid in Herman Julij pl. Wernegkha. Zadnji je 13. februarja 1636 kupil tudi bratov delež. Njegovi sinovi in dediči Henrik Julij, Franc Erazem, Jurij Gotfrid in Janez Valerij baroni Wernegkhi so leta 1686 zaradi prezadolženosti prodali gospodstvo Breg, skupaj z dvorcem Rožnik (Rosenprun) in dvorom Dobliče pri Črnomlju, svojemu svaku Janezu Krstniku baronu Wizensteinu (1645–1698).¹²⁷ Ta je bil od leta 1660 lastnik gospodstev Lebek in Ponoviče. Njegova hči Ana Poliksena (1678–1715) se je leta 1694 poročila z Vajkardom Leopoldom Ursinijem grofom Blagajem (ok. 1674–1719) in mu za doto v zakon prinesla Lebek in Ponoviče.¹²⁸ Breg je bil skupaj z dvorcem Rožnik v njeni lasti od leta 1707.¹²⁹ Po njeni smrti je pripadel njenemu možu, ki ga je obdržal do smrti leta 1719.¹³⁰ Zatem je gospodstvo Breg dedoval njegov mladoletni sin Janez Gašper Ursini grof Blagaj (1717–pred 1732). Leta 1732 je njegov dedič in stric Sigmund

Anton Ursini grof Blagaj (1686–1755) Breg prodal Francu Rudolfu pl. Oblaku baronu Wolkenspergu (1725–1803).¹³¹ Wolkensperg je Breg leta 1753 prodal ribniškemu graščaku Gvid(obald)u grofu Kobenzlu (1716–1797).¹³² Ta je zatem gospodstvo Breg združil z gospodstvom Ribnica.¹³³

Grad Breg gotovo že za Vajkarda Leopolda Ursinija grofa Blagaja ni imel rezidenčnega pomena. Grof je prebival v prenovljenem velikem baročnem dvorcu Ponoviče blizu Litije, ki je v zgodnjem 18. stoletju prevzel tudi vlogo središča zemljiških gospodstev Lebek in Knežija oziroma Knežji pot.¹³⁴ Morda se je odločil, da – tako kakor Lebek in Knežijo – opusti tudi grad Breg. A bolj verjetno se zdi, da je brški grad obstal do časa po letu 1753, ko je izgubil funkcijo upravnega središča zemljiškega gospodstva. Gvido(bald) grof Kobenzl na Bregu gotovo nikoli ni prebival. Če se je mudil na Ribniškem, mu je kot rezidenca služil ribniški grad, sicer pa se je v glavnem zadrževal na gradu v Štanjelu na Krasu in v dvorcu Lože pri Vipavi. Grad Breg je doletela podobna usoda kakor po letu 1716 renesančni Kobenzlov dvorec Šteberk blizu Loža na Notranjskem; čeprav ni bil posebno stara stavba in je imel ugodno lego v nižini, so ga v obdobju, zaznamovanem z racionalizmom in varčevanjem, zaradi izgube funkcije upravnega središča zemljiškega gospodstva preprosto razkrili in večino njegovega gradbenega materiala uporabili za nove gradnje.¹³⁵ Morda je usodo brškega gradu zapečatil požar trga Ribnica 18. julija 1778.¹³⁶ Zdi se, da so za obnovo ribniškega gradu in morda tudi nekaterih trških stavb začeli uporabljati stavbno gradivo iz zapuščenega brškega gradu. Morda so iz grajskega materiala v poznem 18. stoletju oziroma pred nastankom mape franciscskega katastra leta 1823 zgradili tudi kamniti dvoločni most čez Bistrico ob mlinu zahodno od lokacije brškega gradu. Gotovo so najprej uporabili material iz v tistem času že povsem nepotrebne zunanje grajske obrambne obzidja. Vsekakor so brški grad začeli podirati že pred zadnjim desetletjem 18. stoletja. O tem priča spremno besedilo k avstrijskemu vojaškemu zemljevidu iz časa med letoma 1763 in 1787: »Stari grad na Bregu, sicer *Wilingrain*, je že razpadel – *ist schon Czerfall* – vendar se tam dobi zelo

123 Skubic, *Zgodovina*, str. 484; prim. Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg.

124 Skubic, *Zgodovina*, str. 485–486.

125 Skubic, *Zgodovina*, str. 349; Smole, *Graščine*, str. 103.

126 Skubic, *Zgodovina*, str. 487–488, 523–524.

127 Skubic, *Zgodovina*, str. 488–491; Smole, *Graščine*, str. 103, 695; Preinfalk, *Plemiške rodbine na Slovenskem*, 17. stoletje, str. 189; prim. Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 651; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 68; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 26.

128 Smole, *Graščine*, str. 254–255, 377, 702 (z zmotno zapisano letnico poroke 1698); Preinfalk, *Plemiške rodbine na Slovenskem*, 16. stoletje, str. 262, 271; Preinfalk, *Plemiške rodbine na Slovenskem*, 17. stoletje, str. 187, 189.

129 ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, 6. zvezek (1662–1756), fol. 46. Za posredovani podatek se zahvaljujem dr. Mihi Preinfalku. Prim. Skubic, *Zgodovina*, str. 492; ARS, SI AS 774, fasc. 46: gospodstvo Breg pri Ribnici: listina 1707; Smole, *Graščina Ribnica*, str. 101; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 26.

130 Smole, *Graščine*, str. 103; prim. Skubic, *Zgodovina*, str. 341 (z zmotnimi podatki).

131 ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, 6. zvezek (1662–1756), fol. 92. Za posredovani podatek se zahvaljujem dr. Mihi Preinfalku. Prim. Preinfalk, *Plemiške rodbine na Slovenskem*, 16. stoletje, str. 262, 271; Preinfalk, *Plemiške rodbine na Slovenskem*, 17. stoletje, str. 195, 202.

132 Skubic, *Zgodovina*, str. 492; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 68; prim. Smole, *Graščine*, str. 255, 703. Morda so imeli Breg po letu 1719 – tako kakor Lebek in Ponoviče – Engelbert grof Lamberg do leta 1728 in nato Franc Anton baron Wolkensperg. Prim. Smole, *Graščine*, str. 255.

133 Skubic, *Zgodovina*, str. 492–494; Smole, *Graščine*, str. 103. Gvido(bald) grof Kobenzl je bil gospodar ribniškega gradu od leta 1742. Od leta 1764 je imel tudi grad v Štanjelu na Krasu in dvorec Lože pri Vipavi. Smole, *Graščine*, str. 271, 422, 596; Sapač, *Grajske stavbe* 24, str. 256.

134 Elegantni dvorec Ponoviče blizu Litije so okoli leta 1714 za Vajkarda Leopolda Ursinija grofa Blagaja – domnevno po načrtih uglednega arhitekta Carla Martinuzzija – zelo povečali in celovito preoblikovali v baročnem duhu. Prim. Šumi, *Arhitektura 18. stoletja*, str. 251.

135 Za dvorec Šteberk: Čufar in Lozar Štamcar, *Dendrokronološko datiranje*, str. 74–80; Sapač, *Grajske stavbe* 18, str. 178–181.

136 Za požar: Golec, *Družba*, str. 400.

↑
Struktura kamnite zidave v spodnjem delu zunanje strani visokega ostanka severovzhodne fasadne stene glavnega poslopja gradu Breg (Igor Sapač, 2018).

↑
Struktura kamnite zidave severozahodne stranice eskarpnega zidu obrambnega jarka gradu Breg (Igor Sapač, 2019).

↑
Starodavna poslopja nekdanjega mlina in žage ob Bistrici, zahodno od lokacije gradu Breg (Igor Sapač, 2019).

↑
Slikovita reka Bistrica na jugozahodni strani kompleksa nekdanjega gradu Breg (Igor Sapač, 2019).

dober gradbeni material.¹³⁷ Ko je 30. julija 1810 sin in dedič Gvid(obald)a grofa Kobenzla Janez Filip grof Kobenzl (1741–1810) gospostvo Ribnica z Bregom in palačo v Ljubljani malo pred svojo smrtjo prodal ribniškemu oskrbniku Antonu Rudežu (1757–1829),¹³⁸ je bil brški grad gotovo že vsaj v pretežni meri razvaljen. Ribniški zgodovinar Anton Skubic se je motil, ko je zapisal, da je bil leta 1810 še cel.¹³⁹ Rudež je po letu 1810 samo dokončal rušenje, ki se je začelo pred letom 1787. Do nastanka mape franciscejskega katastra leta 1823 je od gradu ostal samo severni vogal oziroma severozahodna in severovzhodna stena njegovega glavnega poslopja.¹⁴⁰ Po nastanku franciscejskega katastra, najverjetneje okoli leta 1830, je Anton Rudež oziroma njegov sin Jožef Anton Rudež (1793–1846) ob grajskem vrtu v Ribnici začel postavljati poslopje za pivovarno in za novo

gradnjo so uporabili kamen iz razvalin brškega gradu.¹⁴¹ Zdi se, da pozneje ostankov gradu niso več rušili in da so se razvaline od druge polovice 19. stoletja do danes v glavnem ohranile v nespremenjeni obliki. Grajskih ostankov se je sčasoma oprijelo ljudsko poimenovanje grad na Pungertu – po nekdanjem sadovnjaku (nemško *Baumgarten*, iz česar izhaja beseda Pungert oziroma Pungart), ki je južno od lokacije gradu označen tudi v mapi franciscejskega katastra iz leta 1823.¹⁴²

Čeprav so se od gradu Breg ohranile zgolj skromne razvaline, imajo v skoraj tisočletnem razvojnem loku grajske arhitekture na sedanjem slovenskem ozemlju nepogrešljivo mesto. Dokumentirajo, kako se je že v drugi polovici 15. stoletja začel arhitekturnorazvojni proces, ki je v 16. stoletju pripeljal do nadomeščanja srednjeveških gradov z manjšimi renesančnimi dvorci. Ohranjeni fragmenti so še vedno dovolj pričevalni, da jih je mogoče uporabiti kot enega naših najboljših primerov za ilustracijo povezav med srednjeveškimi nižinskimi oziroma vodnimi gradovi in renesančnimi utrjenimi nižinskimi dvorci, ki so bili obdani z obrambnim vodnim jarkom.

137 Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 1, sekcija 224, opisi, str. 50; prim. Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 26. Na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja je grad Breg označen kot štiristranska stavba s pravokotnim notranjim dvoriščem. Pri tem očitno gre za zmotno upodabljanje, ki je nastalo zaradi majhnega merila. V resnici označeno notranje dvorišče predstavlja glavno grajsko poslopje, z rdečo barvo označeni trakti pa so bili v resnici medzidje med glavnim poslopjem in obrambnim obzidjem.

138 Skubic, *Zgodovina*, str. 366, 374–377, 492–494; Smole, *Graščine*, str. 422, Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 26; Sapač, *Grajske stavbe* 24, str. 257.

139 Skubic, *Zgodovina*, str. 494; prim. *Krajevni leksikon Slovenije*, II, str. 557.

140 ARS, SI AS 176/N/N175/g/A08.

141 Skubic, *Zgodovina*, str. 493–494; Smole, *Graščina Ribnica*, str. 30, 100; prim. Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 68.

142 ARS, SI AS 176/N/N175/g/A08.

REKONSTRUKCIJA GRADU BREG V OBLIKI PRED PROPADOM V 18. STOLETJU

Pogled na grad Breg iz zraka z
zahodne strani

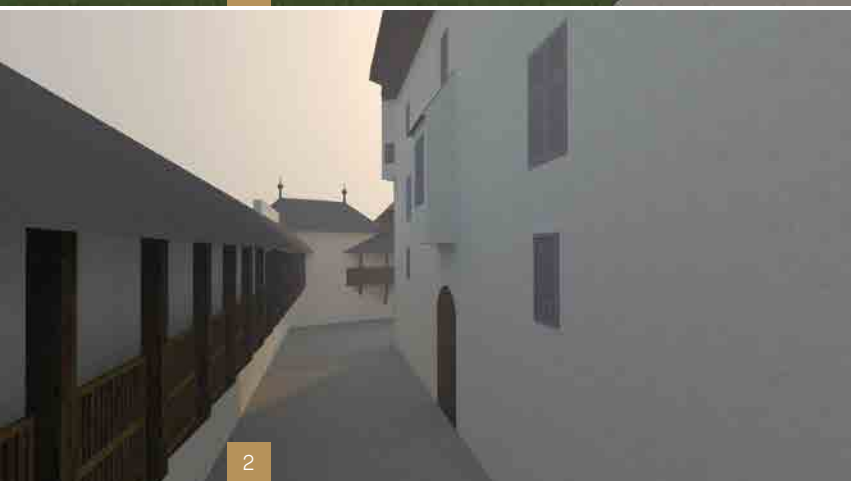
Razvaline gradu Breg kljub fragmentarnosti poznavalcem grajske arhitekture ponujajo dovolj zanesljive podatke o nekdanji zasnovi srednjeveškega grajskega kompleksa. Z natančnim dokumentiranjem in analiziranjem vidnih ostankov ter z upoštevanjem Valvasorjeve upodobitve in ustreznih analogij je bilo mogoče izdelati hipotetično rekonstrukcijo grajske podobe pred propadom. Arhitekturni poskus rekonstrukcije, izveden v grafični obliki na osnovi sodobne računalniške tehnologije, je namenjen preverjanju zapisanih hipotez in posredovanju sporočil o nekdanjem pomenu gradu najširši javnosti. Hipotetična rekonstrukcija v realistični obliki kaže grajsko celoto v času okoli leta 1500. Grad je postavljen v ravnico ter sestavljen iz obodnega obzidja in kvadrasto učinkujoče utrjene bivalne stavbe. Obzidje obdaja vodni jarek, ki je povezan z reko Bistrico in na dveh straneh dopolnjen z okopom. Obzidje s tremi obrambnimi stolpi in poslopjem grajske kašče je grobo

ometano, da skozi omet proseva struktura zidave, in na vrhu dopolnjeno s pokritim lesenim obrambnim hodnikom, ki je na dvoriščni strani odprt. Bivalna stavba ima v pritličju manjše line, v nadstropjih pa večja okna in konzolne pomole. Zgoraj je bivalna stavba opremljena z leseno obrambno poletažo in strmo štirikapno škodlasto streho.

Grafični prikaz: Tjaša Hazenmali, Valentina Sovič

1

2

3

4

4

1 Pogled proti vhodu v grajski kompleks

2 Pogled na notranje grajsko dvorišče proti severozahodnemu vogalu

3 Pogled na notranje grajsko dvorišče proti jugozahodnemu vogalu

4 Pogleda na grad Breg iz zraka z južne strani in z vzhodne strani

PREZENTACIJA RAZVALIN GRADU BREG V PARKOVNEM OKVIRU

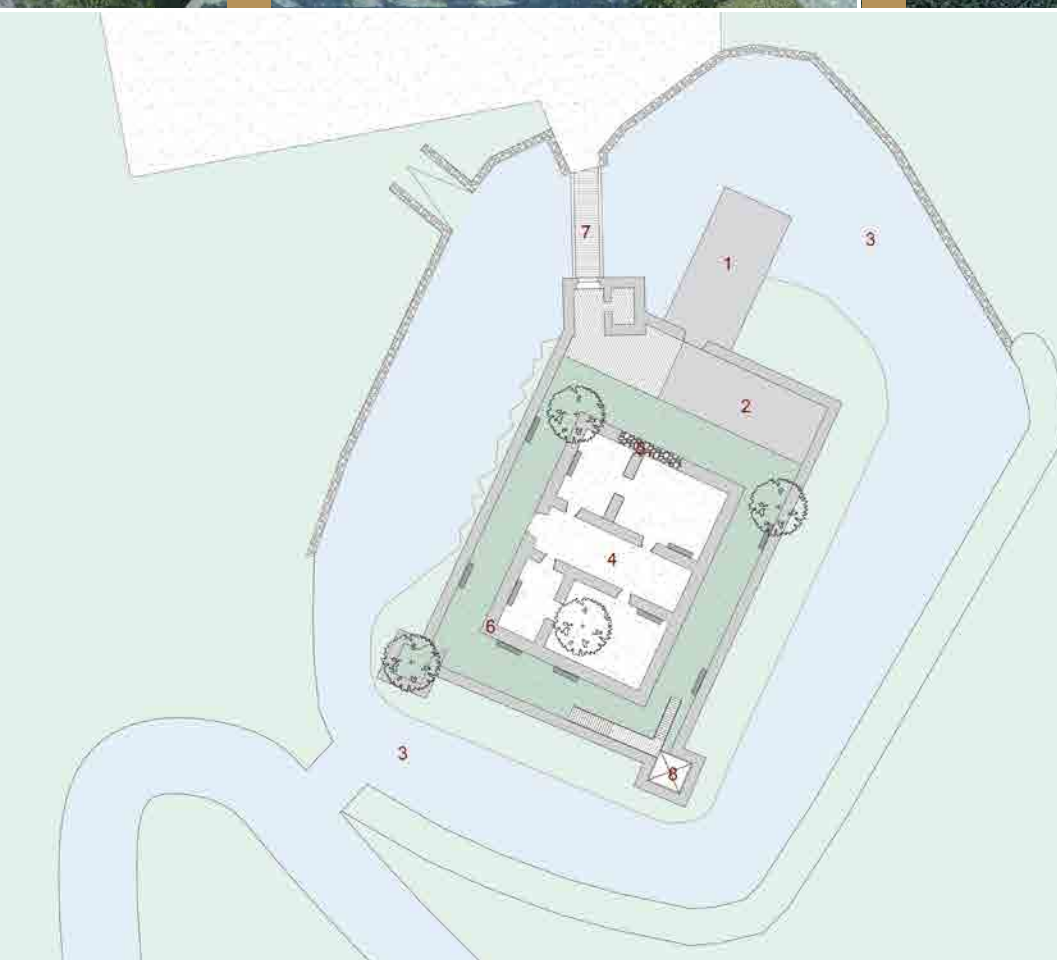

Pogled na prezentirane
ostanke gradu Breg iz zraka z
jugovzhodne strani

Čeprav je od gradu Breg ostalo razmeroma malo, imajo njegovi ostanki še vedno precejšnji kulturnozgodovinski pomen in bi v urejeni obliki lahko slikovito zaokroževali podobo obrobja sedanje mestne naselbine Ribnica. Ostanke gradu je smiselno očistiti odvečne vegetacije, ki ogroža fragmente zidov, jih s pomočjo arheoloških izkopavanj raziskati in nato sanirati ter prikazati – konservatorsko prezentirati – kot urejene razvaline. Arhitekturni predlog za prezentacijo predvideva, da se odkoplje, utrdi in do enotne višine približno 1 m nad nivojem tal notranjega dvorišča pozida vse kamnito grajsko zidovje, ki je sedaj skrito pod rušo. S tem bi postal znova v celoti berljiv grajski tloris, obenem pa bi bilo zagotovljeno varno gibanje obiskovalcev. Visoki ostanek severovzhodne fasadne stene glavnega grajskega poslopja, ki ga odlikuje izjemno kakovostna kamnita zidava, bi bilo treba statično utrditi z najmanj invazivnimi gradbenimi posegi. Sanirati bi bilo treba tudi kamniti eskarpni zid na zunanem robu nekdanjega obrambnega jarka, v katerega bi bilo mogoče po sanaciji znova napeljati vodo iz Bistrice. Dostop

preko jarka je mogoče znova vzpostaviti na lokaciji dokumentiranega nekdanjega lesenega mostovža, z novim lesenim mostovžem. Prezentirane razvaline je najbolj smiselno ohranjati v okviru redno vzdrževanega širšega parkovnega območja, ki bi vključilo tudi nabrežje Bistrice z bližnjim slikovitim kamnitim dvoločnim mostom, stara poslopja nekdanjega mлина in žage, območje nekdanjega predgradja in nepozidane travnike na vzhodni strani. Boljše vzdrževanje bi bilo mogoče zagotoviti s postavitvijo manjšega gostinskega montažnega dvodelnega paviljonskega objekta, ki ga je smiselno zasnovati na lokaciji nekdanjih grajskih gospodarskih poslopij na severni strani grajskega kompleksa in oblikovno podrediti prezentiranemu grajskemu zidovju. Na lokaciji nekdanjega jugovzhodnega grajskega stolpa bi bilo mogoče postaviti montažno razgledišče, ki bi z oblikovanjem deloma spominjalo na nekdanji stolp.

Grafični prikaz: Urška Jordan, Monika Kuhar

SITUACIJA OBMOČJA

- 1 - gostinski leseni pavilijon
- 2 - gostinski stekleni pavilijon
- 3 - voda v jarku
- 4 - ostanki grajskega jedra
- 5 - ostanki visoke grajske stene
- 6 - ostanki grajskega obzidja
- 7 - most čez jarek
- 8 - razgledišče

- 1 Pogled proti vходу v prenovljeni nekdanji grajski kompleks
- 2 Pogled na prezentirane ostanke gradu Breg iz zraka z jugozahodne strani

- 3 Navpični pogled na prenovljeni kompleks
- 4 Pogled na prezentirane ostanke gradu Breg iz zraka s severovzhodne strani

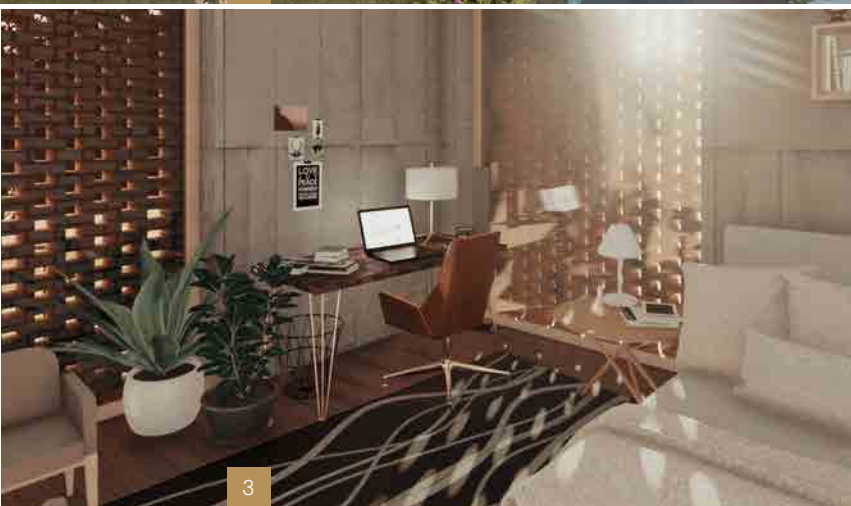
REVITALIZACIJA RAZVALIN GRADU BREG S POSTAVITVIJO ZASEBNE STANOVANJSKE STAVBE NA OBMOČJU GRAJSKEGA JEDRA

Pogled na revitalizirane ostanke
gradu Breg iz zraka s severne
strani

Predlog za revitalizacijo razvalin gradu Breg z interpolacijsko postavitvijo nove stavbe na lokaciji dela nekdanje glavne grajske stavbe je nadgradnja predloga za ohranitev in prezentacijo grajskih ostalin. Izhaja iz spoznanja, da je najboljši način varovanja kulturne in arhitekturne dediščine njena aktivna zaščita, torej tako, da z vnosom primernih novih vsebin – revitalizacijo – zagotovimo trajno rabo in redno vzdrževanje. Postavitev nove stavbe v okvir razvaljenega gradu je z vidika čistega ohranjanja grajskih ostalin sicer precej bolj tvegana poseg od njihove prezentacije z minimalnimi gradbenimi posegi, a po drugi strani lahko z vnosom novih vsebin bolje zagotovi njihovo redno vzdrževanje in dolgoročno preživetje. Smiselno je razmisliti o ponovni uporabi nekdanjega gradu kot enodružinskega bivališča. Gradovi kot zasebna bivališča sicer niso več posebno moderni oziroma privlačni, a zdi se, da je na ostankih gradu Breg to mogoče spremeniti in

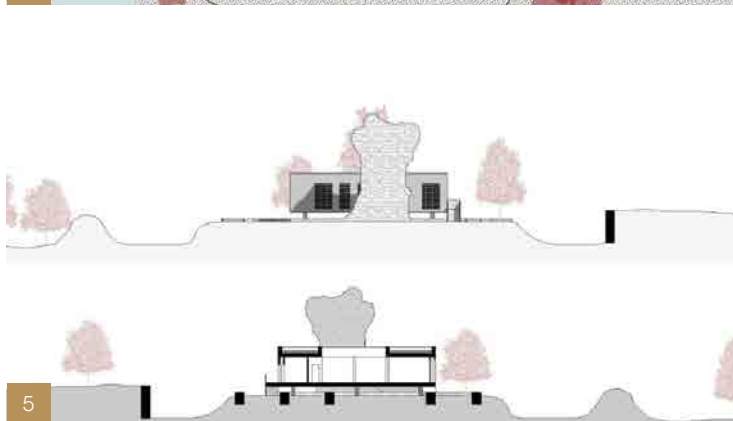
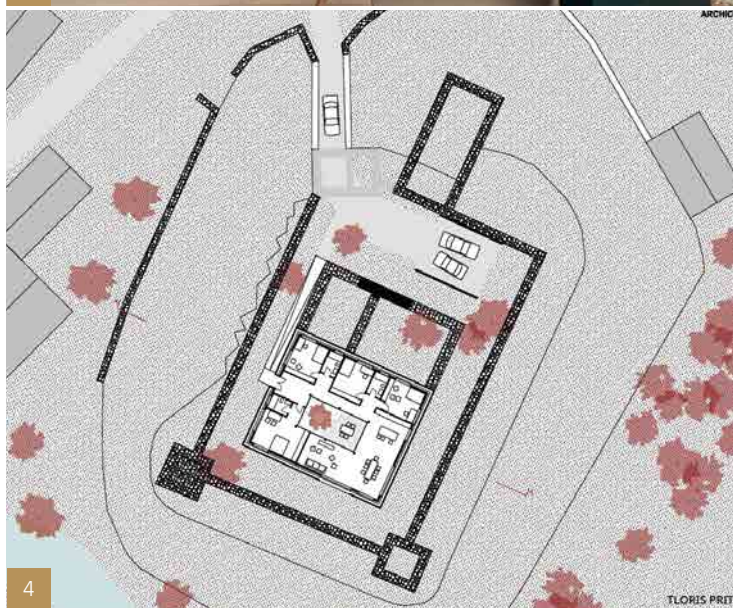
konservatorsko prezentirane ostaline smiselno dopolniti s konceptom zasebne enodružinske stanovanjske stavbe. Takšen poseg omogočata stopnja ohranjenosti gradu, ki je v pretežni meri do tal podrt, in dobro dostopna ter atraktivna lega nekdanjega gradu v nižini, ob Bistrici. Arhitekturni predlog predvideva, da se konservatorsko celovito raziskani, utrjeni, dopolnjeni in prezentirani ostanki grajskega zidovja dopolnijo z novim stavbnim telesom enodružinske hiše, ki bi bila zasnovana na lokaciji porušenega jugozahodnega dela glavne grajske stavbe in zaradi potrebe po prezentaciji izkopanih originalnih ostankov grajskega zidovja dvignjena nad okoliški teren. Stavbna masa nove hiše bi izhajala iz volumna nekdanje glavne grajske stavbe in ga ne bi presegala ter bi se podrejala visokemu ostanku stene, ki bi ohranil dominantni značaj v prostoru. Oblikovanje zunanjih fasad nove hiše bi z uporabo zidakov in zaprtostjo spominjalo na nekdanji utrdbeni značaj grajske stavbe.

- 1 Pogled na revitalizirano jedro kompleksa gradu Breg s severne strani
- 2 Pogled na revitalizirane ostanke gradu Breg z jugozahodne strani
- 3 Pogleda v notranjost nove stanovanjske stavbe na območju razvaljenega gradu Breg
- 4 Tloris nove stavbe v kompleksu gradu Breg
- 5 Severna fasada in prerez proti severu

Dostop do zasebne rezidence bi bilo mogoče urediti preko novega mostovža, na lokaciji nekdanjega mostovža čez grajski obrambni jarek. Avtomobilsko garažo bi bilo mogoče zasnovati kot lahkotno učinkujoči paviljonski objekt na lokaciji nekdanjega vzhodnega grajskega gospodarskega poslopja. Konservatorsko prezentirane izkopane zidove bi bilo mogoče vključiti v vrtno nasade okoli nove stanovanjske stavbe.

Grafični prikaz: Maša Marinič, Anja Zgaga

REVITALIZACIJA RAZVALIN GRADU BREG Z UMESTITVIJO HOTELSKE STAVBE NA OBMOČJE GRADU

Pogled na revitalizirani
kompleks gradu Breg s severne
strani

Upošteva je značaj grajskih razvalin in dejstvo, da so vpisane v uradni slovenski register nepremične kulturne dediščine, je najbolj smiselno razmišljati o njihovi revitalizaciji v okviru javnih dejavnosti oziroma s takšnimi vsebinami, ki bi zagotavljale njihovo dostopnost širšemu krogu ljudi. S tega vidika in glede na potrebe ribniškega območja je mogoče razmišljati o vključitvi konservatorsko prezentiranih razvalin v nov večji hotelski kompleks na tisti lokaciji, ki bi lahko prispeval tudi k večji prepoznavnosti nekdanjega gradu v podobi širšega prostora. Opravljena celovita arhitekturna analiza je pokazala, da je novo hotelsko poslopje najbolj smiselno načrtovati nad jugozahodnim delom porušene glavne grajske stavbe in vzhodno od zunanjega roba grajskega obrambnega jarka. Na obravnavani lokaciji je mogoče zgraditi trinadstropni hotel z vsaj sto posteljami, konferenčno dvorano, kavarno, restavracijo, podzemno garažo in drugimi spremljevalnimi prostori. Arhitekturni

predlog predvideva dvonadstropno longitudinalno zasnovano hotelsko stavbo, ki bi v obliki mostovža premostila grajski obrambni jarek in ki bi zaradi potrebe po celoviti prezentaciji originalnih grajskih zidov nad ostalinami gradu stala na vitkih armiranobetonskih slopih. Fasade v okvir grajskih razvalin interpoliranega hotelskega poslopja bi bile zazelenjene in bi se tako prilagodile naravnemu okolju ob Bistrici. Tisti del hotelskega poslopja, ki bi stal nad nekdanjim glavnim grajskim poslopjem, bi bil poudarjen z ohranjenim visokim ostankom kamnite fasadne stene in s strmo dvokapno streho, ki bi bila zasnovana kot parafrazirana ponazoritev nekdanje visoke grajske strehe. Takšna zasnova bi po eni strani omogočila ohranitev, konservatorsko prezentacijo in dostopnost grajskih ostalin, po drugi strani pa bi ribniško območje z njo ob glavni cesti in na robu mesta Ribnica dobilo dovolj veliko, dobro dostopno in sodobno hotelsko poslopje, ki bi ga bilo mogoče pozneje

še dopolnjevati oziroma širiti. S tako zasnovano gradnjo bi bilo mogoče posredovati tudi pomembno sporočilo: sedanjost in prihodnost gradimo na temeljih preteklosti in iz preteklosti se dvigujemo v prihodnost.

Grafični prikaz: Daria Borko, Lea Sačar, Špela Smonkar

- 1 Pogleda na revitalizirani kompleks gradu Breg z južne in jugozahodne strani
- 2 Pogled na jedro konservatorsko prezentiranega in revitaliziranega kompleksa gradu Breg s severovzhodne strani
- 3 Pogled na revitalizirani kompleks gradu Breg iz zraka z vzhodne strani
- 4 Tloris pritličja
- 5 Tloris drugega nadstropja

Grad Ortnek

Ortneški grajski kompleks, sestavljen iz gradov oziroma grajskih stavb Ortnek (Ortenegg) in Otenštajn (Ottenstein), je nastal na 765 metrov visoki razgledni vzpetini Veliki Žrnovec, severno od Ribnice. Z izrazito višinsko lokacijo se uvršča med najvišje v hribovju postavljene grajske gradnje na Slovenskem. Zasnovali so ga na območju prazgodovinskega gradišča iz železne dobe. Srednjeveški grajski kompleks so v 16. in 17. stoletju preuredili in zelo povečali, v 19. stoletju pa opustili. Od Otenštajna niso ostali niti temelji, od Ortneka pa je ostala mogočna ruševinska groblja, iz katere se dvigujejo posamezni srednjeveški in novoveški zidovi.

Ostanki gradu Ortnek stojijo na približno trikotni talni ploskvi, ki je dolga okoli 55 m, široka do 34 m in prilagojena naravni izoblikovanosti skalnega terena.¹⁴³ Grad je imel poleg obodnega obzidja štiri različno zasnovane stolpe, dva podkletena enoinpolnadstropna bivalna trakta na zahodni in vzhodni strani ter dva manjša enonadstropna povezovalna trakta na severni in severovzhodni strani. Trakti so uokvirjali tesno notranje grajsko dvorišče, ki je bilo zasnovano na nepravilni in proti jugu klinasto zožujoči se talni ploskvi. Na dvorišču je bila v teren vgrajena cisterna za zbiranje vode, ki je sedaj zasuta. Zasuti so tudi kleti vzhodnega in zahodnega trakta ter pritličje zahodnega trakta. Od vzhodnega trakta se je na dvoriščni strani ohranila dvoriščna fasadna stena, ki v glavnem še sega skoraj do vrha prvega nadstropja in na

kateri so vidni ostanki okenskih odprtin pritličja in prvega nadstropja. Eno okno na tisti steni v prvem nadstropju je bilo sekundarno predelano in zazidano ter je imelo do okoli leta 2000 deloma ohranjen pravokotni kamniti okenski okvir s prisekanim robom iz 16. stoletja. Enoinpolnadstropni stolp na južnem koncu zasnove, od katerega je ohranjen pritlični del z do 2,9 m debelimi zidovi in dvema okroglima strelnima linama za topove, je bil zasnovan na približno polkrožni talni ploskvi in je imel značaj renesančne bastije. Enonadstropni stolp na severozahodnem vogalu zasnove je imel v notranjščini poligonalni tloris z večkrat zalomljenimi stranicami, na zunanjščini pa najverjetneje tričetrtinsko zaobljen fasadni plašč. Oblike fasadnega plašča ni mogoče z zanesljivostjo ugotoviti, ker je zidovje tistega stolpa na zunanjščini sedaj povsem preraščeno. Vsekakor je bil zidni plašč stolpa okrepljen z dvema močnima kamnitima opornikoma oziroma kontraforoma, ki sta še razpoznavna. Severovzhodni stolp je bil zasnovan na klinasti talni ploskvi, podkleten in dvonadstropen. Na zunanjščini ga je malce pod višino tal med pritličjem in kletjo s poševnim odbojnim zidnim plaščem obtekal značilni renesančni kamniti zidni venec polkrožnega prereza oziroma t. i. kordonska palica, ki je sedaj ohranjena samo še na jugovzhodnem vogalu, kjer se navezuje na lepo klesane fasadne vogalne bloke iz sivega apnenca. Ostanki zidovja severovzhodnega stolpa so v zadnjih letih skoraj v celoti propadli in vidni nista več niti pravokotni okenci s poševno prisekanimi robovi, ki sta bili ohranjeni še okoli leta 1990. V celoti se je sesul tudi visoki ostanek južne stene osrednjega grajskega stolpa,

¹⁴³ Osnovna tlorisna zasnova gradu Ortnek je primerljiva s tlorisno zasnovo sosednjega gradu Turjak.

↑

Pogled na vzpetino z ostanki gradu Ortnek z jugozahodne strani, iz smeri vasi Hudi Konec (Igor Sapač, 2019).

↑

Pogled z območja gradu Ortnek proti Ribniški dolini (Igor Sapač, 2019).

↑

Pogled z razvalin zahodnega trakta gradu Ortnek proti zahodu, proti Hudemu Koncu in Svetemu Gregorju (Igor Sapač, 2019).

↑

Pogled na glavno oziroma vzhodno fasado gradu Ortnek na oljni sliki Edvarda Wolfa iz leta 1866. Izrez (Zasebna zbirka rodovine Kosler).

↑

Območje gradu Ortnek na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja (Rajšp, Slovenija na vojaškem zemljevidu, 1, sekcija 224).

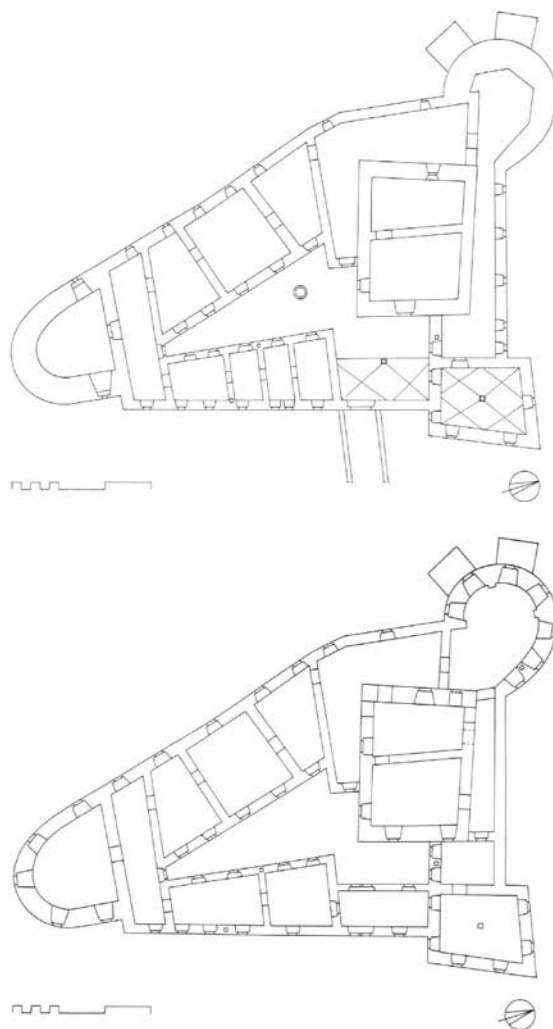

↑

Območje gradu Ortnek z gradom, gospodarskimi poslopji, lokacijo grajske stavbe Otenštajn, cerkvijo sv. Jurija, hišami v zaselku Burga in grajsko pristavo v mapi franciscejskega katastra iz leta 1823. Izrez (SI AS 176/N/N202/g/A07).

↑ Razvaline gradu Ortnek z zahodne strani (Igor Sapač, 2019).

↑ Poskus rekonstrukcije tlorisa pritličja (zgoraj) in prvega nadstropja (spodaj) gradu Ortnek pred letom 1884. Po starejšem načrtu iz arhiva ZVKDS OE Ljubljana dopolnil in izrisal Igor Sapač, 1998 in 2003.

ki je stal še leta 2002. Od osrednjega grajskega stolpa, ki je bil zasnovan na približno pravokotni talni ploskvi v izmeri $12,6 \times 16,5$ m in je imel do 1,75 m debele stene, se je poleg njegovega zasutega pritličja fragmentarno ohranila samo zahodna stena, ki deloma še sega skoraj do prvotne višine približno 17,5 m. Kamnita struktura stene, v kateri je ohranjen tudi zazidani gotški portal v prvem nadstropju, kaže, da je bil osrednji stolp že na začetku trinadstropen in da je nastal v poznem srednjem veku, vsekakor po sredini 13. stoletja in pred 15. stoletjem. Struktura zidave stene se zelo razlikuje od kamnite strukture zahodne grajske fasade, ki je v glavnem ohranjena do vrha pritličja in je bila do nedavnega opremljena s kamnitimi okviri pravokotnih okenc v pritličju. Kamnita zidava zahodne grajske fasade brez cezure prehaja v zidavo južnega stolpa, kar kaže, da je oboje nastalo sočasno. Glavna oziroma vzhodna grajska fasada je do tal porušena in nobenega sledu ni več od dokumentiranega nekdanjega renesančnega portala. Do lokacije nekdanjega portala je speljan zidani mostovž s polkrožnim lokom. Mostovž, ki nima več nekdanje zidane varovalne ograje in je zelo zaraščen, je postavljen na

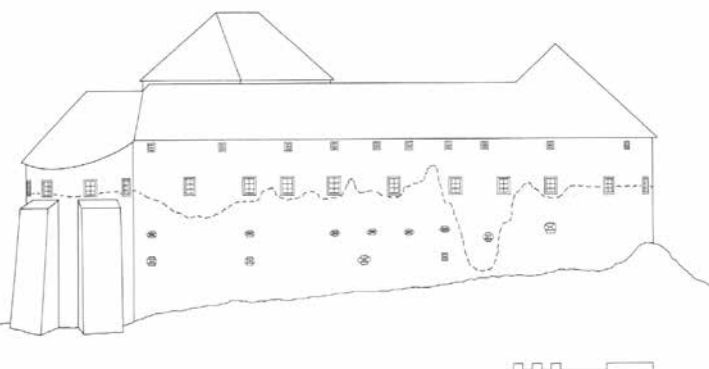
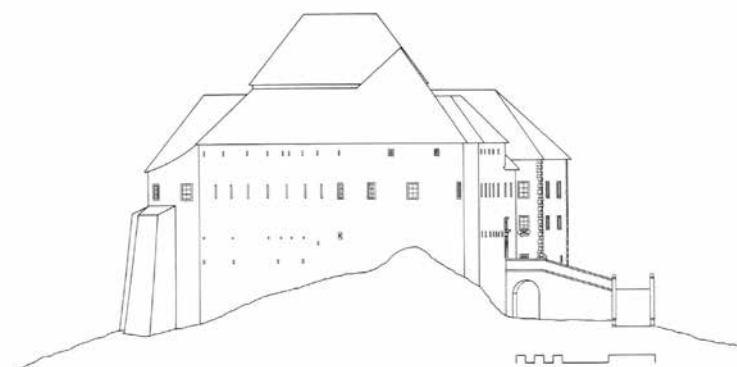
območju nekdanjega grajskega vrta, ki ga obdaja kamnit eskarpni zid. Območje vrta je preraščeno. Čeprav je od gradu Ortnek ostalo zelo malo, je s pomočjo starih upodobitev in fotografij mogoče dovolj zanesljivo določiti njegovo podobo pred propadom v 19. stoletju in opredeliti glavne značilnosti njegovega stavbnega razvoja v srednjem in novem veku.¹⁴⁴

Grad Ortnek je v srednjeveških listinah prvič posredno izpričan leta 1329 kot *Ornek*, nato leta 1335 z omembo gradiščana – *purchgrafen ze Ortenek*, leta 1336 pa prvič izrecno kot grad – *castra ... Ortenek*. Leta 1338 je omenjen kot utrdba – *die vest ... Ortenek*. Leta 1343 je omenjena ortneška grajska vzpetina – *purkperg ze Ortnek*, leta 1425 je znova omenjen kot grad – *castrum Ortnekg*, leta 1457 pa kot bivalni grad oziroma dvorec – *geslos, gslos Ortenegk*.¹⁴⁵ Polihistor Janez Vajkard Valvasor je leta 1689 zapisal, da je grad dobil ime po grofi Ortenburških.¹⁴⁶ Zgodovinar

144 Prim. Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 98–99.

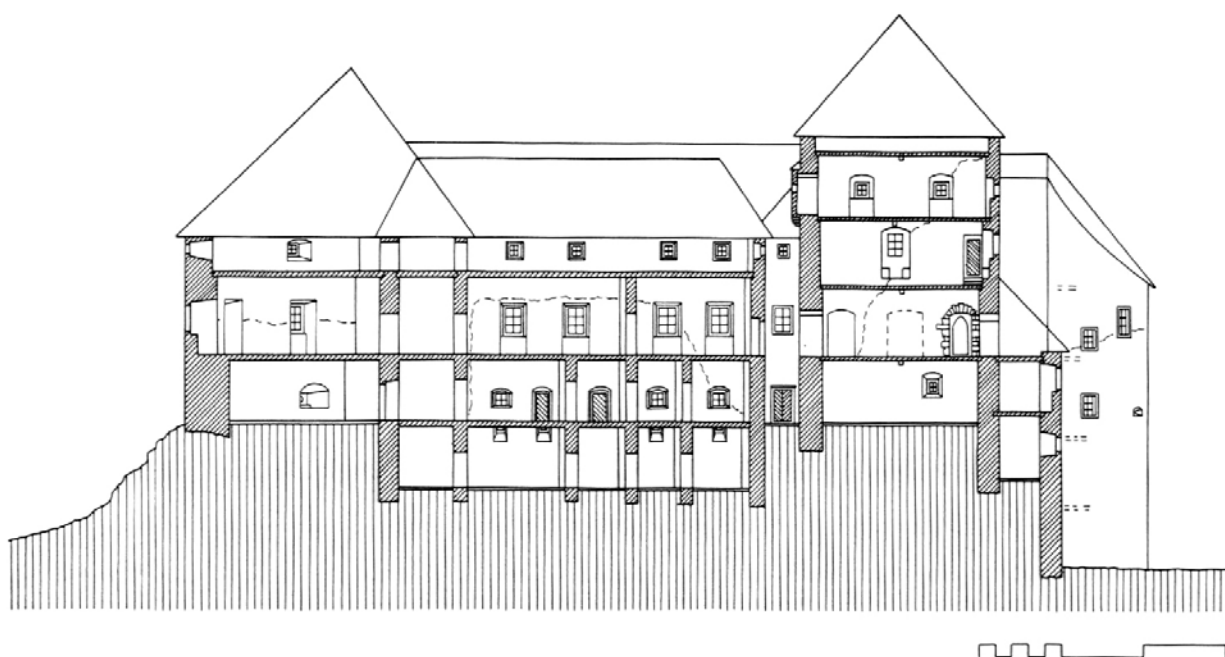
145 <https://topografija.zrc-sazu.si/>. Prim. Otorepec, Doneski, str. 84; Kos, *Med gradom in mestom*, str. 32; Kos, *Vitez in grad*, str. 196; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 231.

146 Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 432.

↑
Poskus rekonstrukcije vzhodne (zgoraj) in južne fasade (spodaj)
gradu Ortnek pred letom 1884 (Igor Sapač, 1998 in 2003).

↑
Poskus rekonstrukcije severne (zgoraj) in zahodne fasade (spodaj)
gradu Ortnek pred letom 1884 (Igor Sapač, 1998 in 2003).

↑
Poskus rekonstrukcije prereza gradu Ortnek pred letom 1884 proti
zahodu (Igor Sapač, 1998 in 2003).

↑
Nagrobni spomenik Melhiorja barona Lamberga z Ortneka in Otenštajna, sedaj postavljen na Blejskem gradu (Igor Sapač, 2018).

↑
Lokacija nekdanje grajske stavbe Otenštajn (Igor Sapač, 2019).

Dušan Kos meni, da je grad svoje ime dobil zaradi lege ob meji s turjaškim gospodstvom; ime naj bi bilo skovanka iz besed Ort (skrajni, najbolj zunanji) in Egg (brdo). Ob tem je sicer dopustil tudi možnost, da je grad dobil ime po grofih Ortenburških, ki so ga dali zgraditi.¹⁴⁷ Vsekakor je grad nastal na severnem robu ortenburške ribniške posesti in je bil mejni grad s posestjo ministerialske rodovine Turjaških oziroma Auerspergov.

Približno sto metrov vzhodno od gradu Ortnek je na griču nad sedanjo cerkvijo sv. Jurija stal grad oziroma stolp Otenštajn.¹⁴⁸ Danes tam ni vidnih nobenih ostankov več in vse kaže, da so nekdanji vrh griča, ki je označen v mapi franciscejskega katastra iz leta 1823, že pred drugo svetovno vojno izravnali in znižali ter pri tem odstranili tudi vse ostanke grajskih temeljev.¹⁴⁹ Na dveh upodobitvah iz 17. stoletja je Otenštajn upodobljen kot razvaljena stolpasta grajska stavba, ki je bila bistveno manjša od gradu Ortnek v tistem obdobju.¹⁵⁰ Otenštajn v srednjeveških virih ni

omenjen, a glede na to, da je bil že leta 1641 razvaljen in da je upodobljen kot značilna srednjeveška stolpasta stavba, je utemeljena domneva, da je nastal v srednjem veku. Prvič je izpričan leta 1544, ko so bratje Volf(gang) (1483–1550), Jožef I. (1489–1554), Krištof († 1579), Melhior († 1550), Ambrož († 1551) in Gašper III. (1492–1544) pl. Lambergi dobili plemiški naslov baron na Ortneku in Otenštajnu ter gospod na Snežniku.¹⁵¹ Na figuralnem nagrobnem spomeniku Melhiorja barona Lamberga z vklesano letnico smrti 26. december 1550 je v sklopu sicer precej zabrisanega napisa na spodnjem robu vklesana še dobro berljiva beseda OTENSTAIN.¹⁵² Tudi na heraldičnem nagrobnem spomeniku Melhiorjevega brata Volf(gang)a barona Lamberga, ki je ohranjen na župnijski cerkvi v Starem trgu pri Ložu in ki je najverjetneje nastal okoli leta 1550, je v sklopu daljšega napisa na robu vklesana beseda OT/TENSTAIN.¹⁵³ Zdi se, da je Otenštajn nastal še pred gradom Ortnek.¹⁵⁴ Na to je mogoče pomisliti zaradi značilne oblike imena, ki zveni bolj

¹⁴⁷ Kos, *Vitez in grad*, str. 196. Za drugačno mnenje prim. Snoj, *Etimološki slovar*, str. 292–293.

¹⁴⁸ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 432, 433; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 221; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 234; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 103–104; Kos, *Vitez in grad*, str. 196–197; Gros, *Gradovi grofov Ortenburških*, str. 102–104; Hočevnar, *Gospodstvo Ortnek*, str. 29–30.

¹⁴⁹ ARS, SI AS 176/N/N206/g/A07 – Franciscejski kataster za Kranjsko (k. o. Velike Poljane), 1823. Že konservator Ivan Komelj leta 1948 ni več videl nobenih ostankov Otenštajna. INDOK: Komelj, Dolenjski gradovi: Ortnek – terenski zapiski, 20. 7. 1948; KMJ: Komelj, Dolenjski gradovi: Ortnek – terenski zapiski, 20. 7. 1948.

¹⁵⁰ Prva upodobitev je nastala leta 1641 pod čopičem mojstra HGG in je del oljne slike s podobo sv. Jurija, ki je do leta 1945 krasila glavni oltar ortneške grajske oziroma podružnične cerkve sv. Jurija, sedaj pa je v Narodni galeriji v Ljubljani. Druga upodobitev je nastala za Valvasorjevo Topografijo Kranjske. Valvasor, *Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga*, str. 200; prim. Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 432.

¹⁵¹ Slana, Iz zgodovine, str. 28; prim. Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, str. 32 in Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg (<http://www.literature.at/viewer.alo?objid=11636&viewmode=fullscreen&scale=3.33&rotate=&page=52>); <https://www.geni.com/people/Georg-II-Herr-von-Lamberg-zu-Ortenegg/6000000010837520339>.

¹⁵² Nagrobnik je bil sprva v srednjeveški ljubljanski stolnici, po njenem podrtju leta 1701 pa na pročelju sedanje ljubljanske stolpnice. V drugi polovici 19. stoletja so ga prenesli v sedanje poslopje Narodnega muzeja v Ljubljani, po drugi svetovni vojni pa na zgornje dvorišče gradu Bled, kjer je še sedaj. Cevc, *Kiparstvo*, str. 85, op. 225. Čeprav je nagrobnik precej zlizan, je dobro prepoznaven grb rodovine Lamberg in na njegovem desnem robu je še vedno mogoče prebrati: HERR MELHIAR. Na ta nagrobnik se nanaša zapis Henrika Coste iz leta 1858. Costa, *Zwei mittelalterliche Grabdenkmale*, str. 63; prim. Skubic, *Zgodovina*, str. 341 (z zmotnima navedbama, da gre za nagrobnik Jurija (II.) pl. Lamberga).

¹⁵³ Prim. Cevc, *Kiparstvo*, str. 45, 47, 48, 92.

¹⁵⁴ Prim. Kos, *Vitez in grad*, str. 196.

grajsko od Ortneka. Sprva se je najbrž imenoval Ortenstein – skrajni grad oziroma grad Ortenburžanov, a se je njegovo ime sčasoma popačilo v Ottenstein oziroma Otenštajn.¹⁵⁵

Ortnek in Otenštajn sta nastala na ozemlju, ki je pred sredino 13. stoletja spadalo pod zemljiško gospodstvo Čušperk in je pripadalo svobodnim gospodom Turjaškim oziroma Auerspergom. Nedvomno so obe grajski stavbi postavili zatem, ko so po izumrtju rodu svobodnih gospodov Turjaških malce pred sredino 13. stoletja posest na območju med gradom Čušperk in reko Kolpo pridobili grofje Ortenburški.¹⁵⁶

Dopustno je pomisliti, da je imel Otenštajn sprva funkcijo izpostavljenega stolpa gradu Ribnica, ki so ga Ortenburžani zgradili okoli sredine 13. stoletja. Otenštajn je vsekakor nastal na dominantni vzpetini, na severnem robu Ribniške doline, v zračni črti približno 6,5 km severozahodno od ribniškega gradu, in z njega je bil mogoč odličen pregled nad celotno Ribniško dolino, obenem pa je bil izpostavljena mejna postojanka proti posesti Turjaških. Zdi se, da je Otenštajn sprva kratek čas spadal h gospodstvu Ribnica, po nastanku gradu Ortnek pred letom 1329, ko se ta prvič omenja, pa so ga vključili v novo ortneško zemljiško gospodstvo. Tako je mogoče pojasniti dejstvo, da Otenštajn nikoli ni bil središče samostojnega zemljiškega gospodstva in v srednjeveških pisnih virih ni posebej omenjen.¹⁵⁷

Najverjetneje je Otenštajn nastal zaradi plemiške vojne oziroma faje med Turjaškimi in Ortenburškimi, ki je izbruhnila leta 1313 in je s presledki trajala vse do leta 1343. Oboroženi spopad med Turjaškimi in Ortenburškimi se je najverjetneje zgodil kmalu po avgustu 1314.¹⁵⁸ V spopadu je bil precej poškodovan tudi grajski kompleks Turjak. Janez Vajkard Valvasor (1641–1693) je v Slavi vojvodine Kranjske leta 1689 na osnovi podatkov Janeza Ludvika Schönlebna (1618–1681) oziroma rimane kronike rodovine Auersperg iz okoli leta 1584 zapisal, da je grad Turjak leta 1140 [v resnici najbrž 1314] v boju za dediščino Pilgrima II. pl. Turjaškega porušil njegov vnuk Oton Ortenburški [v resnici najbrž Majnhard I. grof Ortenburški († 1332) in gotovo ne njegov brat Oton V. grof Ortenburški († 1343), ki je bil prošt v Briksnu] in nato nedaleč od njega zgradil drugi grad, ki mu je dal po svojem imenu ime Ottenstein, in od tega je še videti stolp – tako naj bi avtor rodovnika, ki je zapisan na pergamentu, to zelo jasno zapisal. Valvasor je po Schönlebu povzel še, da je bil grad Turjak po razdejanju leta 1140 [v resnici najbrž 1314] razvaljen do leta 1190 [v resnici morda 1319], ko ga je ponovno zgradil Adolf pl. Turjaški [v

resnici najbrž Volker (II.) pl. Turjaški († okoli 1352)]. Njegov sin Oton ali Otoman [v resnici morda Volkerjev brat Herbard (V.) († 1356) pl. Turjaški] naj bi se leta 1200 [v resnici najbrž po letu 1320] zapletel v vojno z goriškimi in ortenburškimi grofi ter oglejskim patriarhom in tedaj naj bi bil grad po obleganju znova razrušen.¹⁵⁹ Letnice in osebna imena, ki jih je objavil Valvasor, v ohranjenih srednjeveških listinah nimajo nobene podlage, a po drugi strani ni verjetno, da bi bili objavljeni podatki povsem izmišljeni oziroma neosnovani; avtor rodbinske rimane kronike, Schönleben in Valvasor gotovo niso imeli nobene potrebe, da bi si izmislili podatke, ki niso posebno atraktivni ali zanimivi. Vse kaže, da je zaradi zmotnega prepisovanja letnic in literarnega preoblikovanja osebnih imen v 16. oziroma 17. stoletju prišlo do zmotnega zgodovinopisnega premika resničnih dogodkov iz 14. stoletja v 12. stoletje.¹⁶⁰

Zdi se, da je gospodar ribniškega gradu Majnhard I. grof Ortenburški († 1332), ki je bil sin Friderika I. grofa Ortenburškega in vnuk Hermana II. grofa Ortenburškega († 1256), že leta 1314 ali kmalu zatem zgradil Otenštajn in mu dal funkcijo dislociranega izpostavljenega grajskega objekta ribniškega gradu. Čez nekaj let je Majnhard I., morda skupaj s svojim mlajšim bratom Albertom I. grofom Ortenburškim († 1335), v neposredni bližini Otenštajna zgradil še Ortnek. Brata sta pred letom 1336 zgradila tudi gradova Kostel in Poljane ob Kolpi.¹⁶¹ Ortnek je imel, tako kakor Kostel in Poljane, značaj gradu na robu ortenburške dolenjske posesti in je bil povezan z utrjevanjem moči Ortenburžanov na Dolenjskem, najverjetneje pa je spodbudil tudi višinsko kolonizacijo območja severno od Ribniške doline.¹⁶² Zdi se, da je Ortnek nastal tudi kot okupacijska grajska stavba, s katero so Ortenburžani Turjaškim želeli demonstrirati,

155 Ime Ortenstein imata gradova v Švici in na Južnem Tirolskem v Italiji, ki sta oba nastala v 13. stoletju. Prim. Krahe, *Burgen*, str. 456, 457. Ime Ottenstein nosi grad blizu Kremsa v Spodnji Avstriji. Krahe, *Burgen*, str. 459.

156 Kos, *Vitez in grad*, str. 196; prim. Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 432–433.

157 Prim. Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 433. Načeloma je mogoče ribniški grad in Otenštajn v zgodnjem 14. stoletju interpretirati kot eno funkcionalno celoto z obzidano rezidenčno stavbo v dolini in izpostavljenim opazovalno-obrambno-bivalnim stolpom na vzpetini. Dislocirani grajski stavbi v okviru istega zemljiškega gospodstva sta bili izhodišče za načrtno kolonizacijo Kočevske v 14. stoletju.

158 Kosi, Turjaški. Prim. Komac, Vzpon Turjaških, str. 31–35.

159 Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 24–25, 433; prim. Sartori, *Die Burgvesten*, V, str. 210–214; Tangl, *Die Grafen von Ortenburg in Kärnten*, I, str. 260, 261, 265; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 228; Smole, *Graščine*, str. 506; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 39–48, 552; Hočevnar, *Gospodstvo Ortnek*, str. 29–30, 34. Valvasor je podatke povzel po Schönlebu, ta pa se je oprl na navedbe v rimani genealogiji Turjaških, ki je nastala po letu 1575 oziroma okoli leta 1584, a je danes žal izgubljena; ohranjeni so samo izseki v obliki prepisov iz 19. stoletja, ki jih je objavil Peter Radics. Radics, *Zur Geschichte*, str. 238–242; prim. Komac, Vzpon Turjaških, str. 20, 32, op. 110.

160 Prim. Komac, Vzpon Turjaških, str. 32, op. 110.

161 Prim. Kos, *Vitez in grad*, str. 162, 196, 201, 202. Prim. tudi: Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 432–433.

162 Še sedaj je v prostoru dobro razpoznavno, da je bil grad Ortnek bolj vezan na hribovje zahodno in ne na dolino s cesto med Ljubljano in Kočevjem. Z izgubo funkcije fevdalnega središča leta 1848 se je povezava med gradom in naselbinami zahodno od njega prekinila. S stagniranjem hribovske poselitve je smisel za obstoj začel izgubljati tudi grad in posledično so ga v drugi polovici 19. stoletja opustili.

da so prišli, da bi ostali.¹⁶³ Vsekakor je imel do konca spora med Ortenburžani in Turjaškimi velik pomen. Po Majnhardovi smrti je skupaj z Otenštajnom pripadel njegovemu starejšemu sinu Hermanu grofu Ortenburškemu († 1338).¹⁶⁴ Nato ga je dedoval njegov bratranec Oton V. grof Ortenburški († 1374) in po njegovi smrti je z vsem drugim imetjem Ortenburžanov pripadel njegovemu sinu Frideriku III. grofu Ortenburškemu (1352–1418).¹⁶⁵ Na začetku štiridesetih let 14. stoletja sta se samozavestna grofa Oton in njegov brat Friderik II. († okoli 1355), ki sta leta 1342 pridobila pomembno zemljiško gospodstvo Lož, odločila za dokončni obračun s Turjaškimi; z načrtovano podreditvijo Turjaka, bi Ortenburžani mogli zaokrožiti svoje ozemlje na Dolenjskem in Notranjskem. Takrat so se med Turjaškimi in Ortenburžani pojavila tudi ozemeljska nesoglasja na območju Ortneka in Ribnice. Glede samega Ortneka in okoliških vasi so Turjaški leta 1342 izstavili posebno listino, s katero so se pred ograjnim sodiščem v Ljubljani odpovedali zahtevam do vzpetine, na kateri je stal grad Ortnek.¹⁶⁶ Podatek kaže, da so Ortenburški Otenštajn in Ortnek najverjetneje nasilno zgradili na okupiranem ozemlju, ki je pred letom 1314 pripadalo Turjaškim. Grad Ortnek je imel v sporu s Turjaškimi vsekakor velik pomen. Junija 1343 je na njem – *ze Ortnek* – ob prisotnosti treh razsodnikov prišlo do sporazuma, ki je dokončno zaključil tri desetletja sovražnosti med Turjaškimi in Ortenburškimi; grofa Oton (VI.) in Friderik (II.) Ortenburška sta s poravnavo končala vse spore z bratom Volkerjem (II.) in Herbardom (V.) Turjaškima.¹⁶⁷ Zdi se, da pozneje v srednjem veku grad Ortnek ni imel več posebnega pomena in ga zato do 16. stoletja tudi niso širili.

Vse kaže, da je bil ortneški grajski kompleks v obdobju, ko je tam prišlo do sporazuma med Turjaškimi in Ortenburškimi, sestavljen iz dveh večnadstropnih utrjenih bivalnih stolpov – Ortneka in Otenštajna, ki med seboj nista

bila povezana z obzidjem.¹⁶⁸ Vsak stolp je bil vrh vzpetine Veliki Žrnovec postavljen na lastnem gričku. Grajski stavbi sta bili torej glede na postavitev v prostoru enakovredni; Ortnek je obvladoval pobočje vzpetine proti jugu in zahodu, Otenštajn pa proti severu in vzhodu.

O stavbni zasnovi Otenštajna je sicer mogoče zgolj domnevati.¹⁶⁹ Na oljni sliki s podobo sv. Jurija mojstra HGG oziroma Hansa Georga Geigerfelda iz leta 1641 je upodobljen kot oglata čokata dvonadstropna stavba, ki je bila v tistem obdobju že razvaljena oziroma brez strehe.¹⁷⁰ Prav takšna stavbna zasnova razkritega stolpa je dokumentirana tudi na Valvasorjevi upodobitvi Ortneka iz okoli leta 1678.¹⁷¹ Leta 1689 je Valvasor zapisal, da se od Otenštajna vidi samo še oglati stolp.¹⁷² Na podlagi obeh upodobitev je mogoče sklepati, da je bil Otenštajn vsaj dvonadstropna stavba in morda je imela na vrhu majhne cine. Zdi se, da Otenštajn nikoli ni bil bistveno višji in da je imel torej značaj trdne visoke hiše, najverjetneje triinpoletazne, s funkcijo izpostavljenega stolpa – propugnakula – in obenem gradiščanskega bivališča. Najbolj verjetno se zdi, da je imel pravokotno ali kvadratno talno ploskev. Dolžina njegove stranice glede na obe upodobitvi ni presegala širine osrednjega stolpa gradu Ortneka. Na podlagi navpične črte, ki je dobro vidna na obeh upodobitvah na južni stranici stolpaste stavbe, je mogoče pomisliti, da je bila tista stranica, ki je bila na naravno najslabše zavarovani strani stavbe, rahlo klinasto izbočena.¹⁷³ Manj verjetna se zdi možnost, da bi navpična črta dokumentirala postopno rast oziroma širitev stolpaste stavbe, ki je bila po obeh upodobitvah iz 17. stoletja sodeč dokaj majhna in zato najverjetneje rezultat ene same stavbne faze v zgodnjem 14. stoletju.¹⁷⁴

Vedenje o prvotni obliki Ortneka v 14. stoletju je bistveno večje. Ostanke trinadstropnega osrednjega grajskega stolpa je mogoče brez zadržkov interpretirati

163 V slovenskem prostoru tovrstne gradnje, ki jih nemška literatura največkrat imenuje Trutzburg, pa tudi Gegenburg, Okkupationsburg in Belagerungsborg, še niso bile predmet historiografskih študij. Novejše raziskave iz nemškega prostora kažejo, da so bile tovrstne grajske stavbe v visokem srednjem veku dokaj pogoste. Največkrat so bile sicer zgrajene iz lesa in gradili so jih v neposredni bližini obleganega gradu oziroma kot zaporno stavbo na poti do obleganega gradu. A bile so tudi izjeme, zgrajene iz kamna in v večji oddaljenosti od oblegane grajske stavbe. Napadalci so jih postavljali med dolgotrajnim obleganjem gradov kot središča svoje vojaške moči in z njimi so tudi psihološko ustrahovali oblegane; zidane utrdbe napadalcev so branilcem v obleganem gradu sporočale, da se obleganje ne bo končalo in da bodo napadalci ostali. Po obleganju so tovrstne grajske stavbe večinoma opustili, nekatere redke pa so tudi ostale. Znamenit primer je grad Trutzeltz, ki so ga zgradili nasproti obleganega gradu Eltz na zahodu Nemčije. Prim. Zeune, *Okkupationsburgen*, str. 79–81.

164 Mlinarič, *Stiška opatija*, str. 128.

165 Skubic, *Zgodovina*, str. 318–324; Otorepec, *Doneski*, str. 81; Kosi, *Grajska politika*, str. 479–480; prim. Kos, *Ortenburžani*, str. 171–173.

166 Komac, *Vzpon Turjaških*, str. 33.

167 Preinfalk in Bizjak, *Turjaška knjiga listin I*, št. 69, str. 127–130; Kosi, *Turjaški*; glej tudi: Komac, *Vzpon Turjaških*, str. 31–35.

168 Primerljiva situacija je bila v tistem obdobju tudi na sosednjem Turjaku, kjer sta grajski kompleks sestavljala gradova Spodnji in Zgornji Turjak. Turjaški grajski stavbi sta bili večji od ortneških. Prim. Sapač, *Razvoj*, str. 22–23. Glede na čas nastanka je zasnovo ortneškega grajskega kompleksa v sedanjem slovenskem prostoru sicer najbolj smiselno primerjati s kompleksom gradu Vodriž blizu Slovenj Gradca. Tam so pred letom 1338 nastala tri samostojno zasnovana stolpasta učinkujoča grajska bivalna poslopja zgodnjegotskih oblik, ki so jih hkrati posedovali trije bratje. Prim. Kos, *Vitez in grad*, str. 394.

169 Grajska stavba je bila brez strehe že pred letom 1641, povsem podrti pa najverjetneje v 18. stoletju, saj v mapi franciscejskega katastra iz leta 1823 ni označena. Sedaj je na njeni lokaciji velik zatravljen plato, ki je nastal z izravnavo in odstranitvijo nekdanjega griča.

170 Slika z glavnega oltarja ortneške grajske oziroma podružnične cerkve sv. Jurija sedaj hrani Narodna galerija v Ljubljani in je trenutno skupaj z oltarnim nastavkom razstavljena v osrednji dvorani starega galerijskega poslopja.

171 Valvasor, *Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga*, str. 200; prim. Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 432.

172 Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 433.

173 Primeri klinasto izoblikovanih stranic grajskih obrambnih stolpov oziroma visokih trdnih hiš med 12. in 14. stoletjem tudi v slovenskem prostoru nikakor niso redki. Morda je imel Otenštajn podobno tlorisno zasnovo, kakor grad Valdek blizu Mislinje na Štajerskem.

174 Prim. Sapač, *Razvoj*, str. 23.

↑

Ortneški grajski kompleks s cerkvijo sv. Jurija in razvalino Otenštajna na izseku oltarne oljne slike sv. Jurija, ki jo je leta 1641 naslikal Hans Georg Geigerfeld (Narodna Galerija, foto: Igor Sapač, 2018).

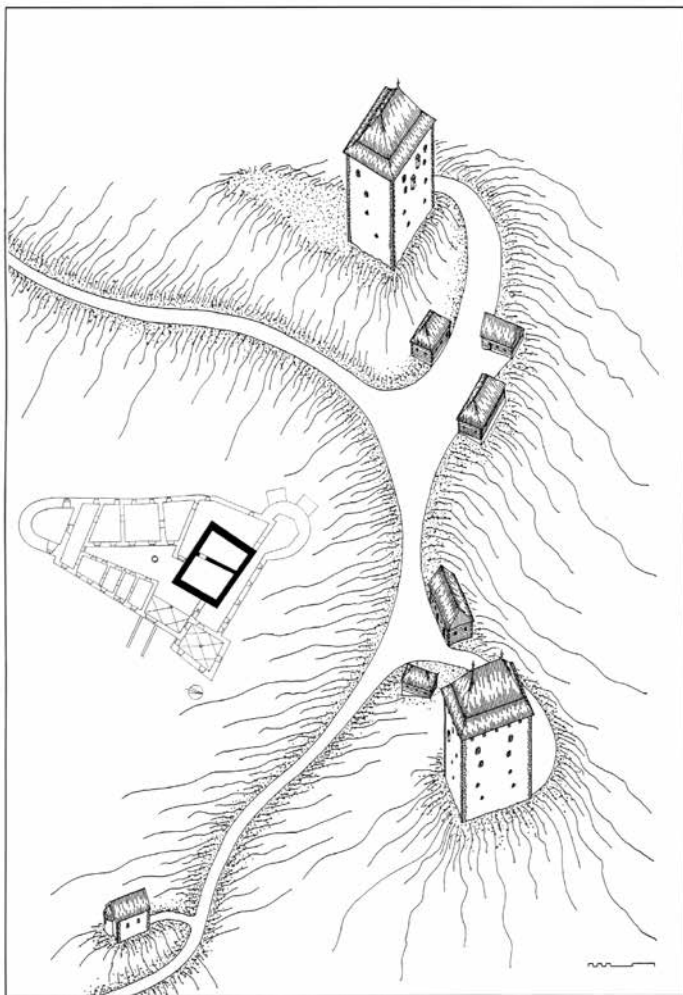
↑

Ortneški grajski kompleks z gradom Ortnék in razvalino Otenštajna na Valvasorjevi upodobitvi iz okoli leta 1678 (Valvasor, Topographia Ducatus Carnioliae Modernae, slika 175).

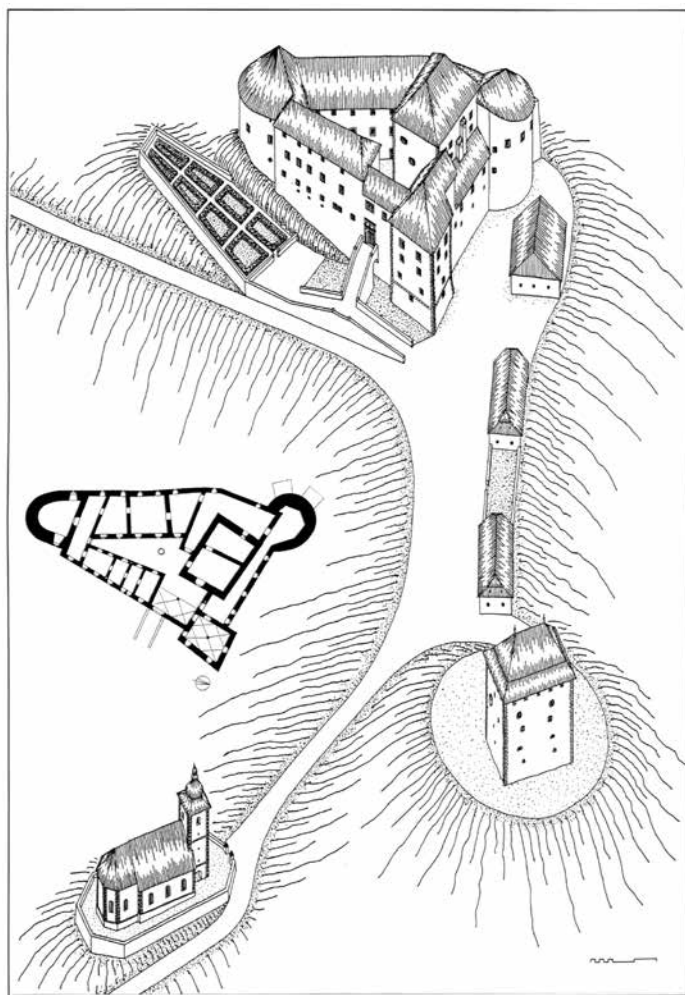
kot fragment trdne visoke hiše, ki je bila že na začetku postavljena na približno pravokotni talni ploskvi v izmeri $12,6 \times 16,5$ m in je imela v pritličju do 1,75 m debele stene. Stolpasta stavba zgodnjegotskih oblik je bila že na začetku v notranjosti prečno predeljena s kamnito steno, ki je v višino segala vsaj do vrha drugega nadstropja in je talno ploskev delila na dve približno enaki polovici. Stopnišče in medetažne konstrukcije so bile vse do propada stolpaste

stavbe v prvi polovici 20. stoletja iz lesa.¹⁷⁵ Na podlagi fragmentarno ohranjene zahodne stene je mogoče sklepati, da je bilo celotno zidovje stolpaste stavbe zgrajeno iz grobo obklesanih lomljencev, ki so bili postavljeni v dokaj ravne plasti, ter da so bili vogali sestavljeni iz razmeroma velikih in pravilnih klesanih kvadrov. Na fragmentu zahodne stene

¹⁷⁵ INDOK: Stele: Ortnék – terenski zapiski, XXX, 1925, str. 50–54.

↑
Ortnek in Otenštajn sredi 14. stoletja. Aksonometrična študija. Poskus rekonstrukcije (Igor Sapač, 2003).

↑
Ortnek in Otenštajn okoli leta 1550 in grajska cerkev sv. Jurija v drugi polovici 17. stoletja. Aksonometrična študija. Poskus rekonstrukcije (Igor Sapač, 2003).

↑
Severozahodni vogal (levo) in pogled na zunanjo stran ostanka zahodne stene (desno) prvotne stolpaste stavbe gradu Ortnek iz 14. stoletja (Igor Sapač, 1998 in 2019).

Pogled na notranjo stran ostanka zahodne stene (levo) in spodnji del severozahodnega vogala prvotne stolpaste stavbe gradu Ortnek iz 14. stoletja (Igor Sapač, 2019).

V 16. stoletju zazidani gotski portal iz 14. stoletja v prvem nadstropju zahodne stene prvotne stolpaste stavbe gradu Ortnek. Posnetka iz zunanje (levo) in notranje strani (desno) (Igor Sapač, 2002 in 1998).

Ostanek južne stene prvotne stolpaste stavbe gradu Ortnek iz 14. stoletja z zunanje strani (levo) in z notranje strani (v sredini in desno). Na zunanji strani je v drugem nadstropju vidna kamnita konzola

iz 16. stoletja, na notranji strani pa ostanek sekundarno zazidane prvotne odprtine v prvem nadstropju (Igor Sapač, 1998 in 2002) Pred letom 2013 se je ta pričevalni razvaljeni ostanek v celoti sesul.

je mogoče opazovati sledove raznih novoveških prezidav, ohranjenih pa je tudi nekaj prvotnih stavbnih členov. V pritličnem delu je sekundarno prebit prehod s pravokotnim kamnitim okvirom, ki je po oblikah sodeč nastal v prvi polovici 16. stoletja in je takrat morda nadomestil manjšo svetlobno lino na istem mestu. V obsegu prvega nadstropja je več ostankov nekdanjih vratnih odprtini; originalna je samo tista ob severozahodnem vogalu, ki so jo sekundarno zazidali. Na zunanji (zahodni) strani tiste odprtine je šilastoločni portal iz lehnjaka, ki je imel odprtino široko približno 1 m in visoko 2 m. Portal je nedvomno nastal hkrati s steno in torej s celotno stolpasto stavbo ter je ključen za opredelitev časa njenega nastanka. Okvir portala je že precej poškodovan, a še vedno dovolj dobro prepoznaven, da ga je mogoče na osnovi uporabljenega materiala in živih robov datirati v obdobje zgodnje gotike oziroma v čas pred sredino 14. stoletja. Portal je vsekakor nastal po sredini 13. stoletja, ko so se na tem območju začele uveljavljati gotske oblike. Takšno datacijo potrjuje tudi ostenje portala na notranji strani stene, ki je sestavljeno iz velikih klesancev in ki zrcali romansko stavbarsko tradicijo iz 13. stoletja. Portal je imel sprva najverjetneje funkcijo edinega vhoda v stolpasto grajsko poslopje.¹⁷⁶ Nad tem portalom je v nekdanjem drugem nadstropju zahodne stene zazidan ozek in visok portal z ravno preklado, ki je gotovo omogočal prehod na nekdanji fasadni obrambni pomol, saj je nameščen na notranji strani stene. V višini drugega in tretjega nadstropja fragmenta zahodne stene sta deloma ohranjeni tudi okenski ostenji s sledovi zidanih

Ostanek prvotne notranje prečne stene iz 14. stoletja v prvem nadstropju prvotne stolpaste stavbe gradu Ortnek (Igor Sapač, 2002).

obokenskih klopi, najverjetneje iz 14. stoletja. Okno v drugem nadstropju je bilo večje od tistega v tretjem, kar kaže, da je bila prvotna glavna grajska dvorana najverjetneje v drugem nadstropju. V tretjem nadstropju sta bila sprva najverjetneje spalnična prostora in morda tudi grajska kapela. Zgolj ugibati je mogoče, ali je imelo stolpasto poslopje sprva še leseno podstrešno obrambno poletažo. Nedvomno je bila v poslopju že na začetku kuhinja; predvidevati jo je mogoče v prvem nadstropju, pod njo pa sta bila v pritličju shrambna prostora in najbrž tudi orožarna. Bivalni prostori v nadstropjih so bili na severni fasadi opremljeni s sanitarnimi konzolnimi pomoli, ki so dokumentirani na Valvasorjevi upodobitvi iz okoli leta 1678. Srednjeveško stolpasto poslopje iz 14. stoletja so pozneje, zlasti v 16. stoletju, ko so nanj na treh straneh prislonili nove stavbne trakte, deloma prezidali in ga prekrili z novo strmo štirikapno streho; to dokazujejo sledovi mlajših vratnih

¹⁷⁶ Večja odprtina je bila sicer tudi v prvem nadstropju na južni steni. Bila je segmentno obokana in sekundarno zazidana. Leta 1998 je bila še dobro razpoznavna, po letu 2002 pa se je z ostankom tiste stene v celoti sesula. Zdi se, da je tista odprtina pripadala svetlobni odprtini iz 14. stoletja.

prebojev in zazidane starejše odprtine ter sekundarno narejene tramovnice z ostanki lesenih tramov na zahodni strani ostanka zahodne stene.¹⁷⁷

Na ravnici med Otenštajnom in Ortnekom so nedvomno hkrati z njima v prvi tretjini 14. stoletja zasnovali predgradje z gospodarskimi poslopji, ki so bila morda skupna za obe stolpasti grajski stavbi. Pomožne stavbe so bile sprva najverjetneje lesene in pokrite s slamo, v njih pa so uredili hleve, skedenj, bivališča za grajske posle in kovačijo. Morda so v sklopu predgradja, ob dostopni poti do grajskega kompleksa iz Ribniške doline, zgradili tudi manjšo enoladijsko cerkvico, ki jo je pozneje nadomestila sedanja cerkev sv. Jurija. To je mogoče sklepati na podlagi patrocinija in ustreznih analogij. Zgolj ugibati je mogoče, ali so ob utrjenem stolpastem poslopiju gradu Ortnek oblikovali tudi manjše ograjeno obrambno dvorišče. Nič ne kaže, da bi tam pred 16. stoletjem stalo kakšno zidano obzidje. Dopustiti je treba možnost, da je bilo stolpasto poslopje obdano z leseno palisado.

Ortneški grajski kompleks je, enako kakor tudi približno takrat zgrajena ortenburška gradova Kostel in Poljane, imel izključno obrambno in upravno funkcijo ter za Ortenburžane gotovo ni imel rezidenčnega pomena; tega je obdržal starejši, a udobnejši in večji ribniški grad, ki je tudi v 14. stoletju ostal središčna in najpomembnejša ortenburška grajska postojanka na območju med Turjakom in reko Kolpo. Zaradi neposrednega interesa Ortenburžanov na ortneški grajski kompleks ni bil vezan noben ministerialski rod in na njem se ni mogel trajneje obdržati noben gradiščan. Leta 1335 je kot ortneški gradiščan omenjen Eberhard Pfeffel, med letoma 1367 in 1374 pa Jakob Czepel s Čušperka.¹⁷⁸ Leta 1417 je bil ortenburški gradiščan na Ortneku Herman s Čušperka.¹⁷⁹ Grad je ostal ortenburška posest do izumrtja te rodovine leta 1418, zatem pa je na osnovi dedne pogodbe pripadel grofom Celjskim. Po smrti zadnjega Celjskega, Ulrika II. leta 1456, je Ortnek postal last Habsburžanov.¹⁸⁰ V letih 1441 in 1442 je bil kot celjski gradiščan na Ortneku omenjen Nikolaž Lengheim († 1445).¹⁸¹ Leta 1457 je kot ortneški oskrbnik izpričan Janez Lengheim, ki je bil najverjetneje Nikolajev

sin. Habsburžani so pridobljeni grad z gospodvom takrat menda zastavili pl. Wernegkhom.¹⁸²

Leta 1462 oziroma – manj verjetno – leta 1468 je cesar Friderik III. – menda v zahvalo za podporo v bojih z njegovim bratom nadvojvodo Albertom VI. leta 1462 na Dunaju – Ortnek kot deželnoknežje gospodstvo podelil v zastavo Juriju II. pl. Lambergu (1409–1499).¹⁸³ Ta je bil starejši sin nekdanjega škofjeloškega grajskega oskrbnika Boltežarja I. pl. Lamberga († 1426) in starejši brat Andreja I. pl. Lamberga († 1473), ki je zgradil grad Breg pri Ribnici. Brata sta se poročila s hčerama Friderika Čušperškega; Jurij je vzel Marjeto.¹⁸⁴ Jurij je imel med letoma 1469 in 1476 v zastavi deželnoknežji grad Kamen pri Begunjah na Gorenjskem, še prej pa je imel v fevdu manjše dvore Jama v Zgornji Šiški, Podhom pri Bledu in Podvin blizu Radovljice.¹⁸⁵ Ko je gospodstvo Ribnica, skupaj s skoraj vsem drugim imetjem leta 1456 izumrlih grofov Celjskih pripadlo Habsburžanom, je Jurij skupaj z bratom Andrejem leta 1457 postal oskrbnik in zastavni imetnik ribniškega gradu.¹⁸⁶ Najverjetneje je cesar Friderik III. gospodstvo Ortnek leta 1462 oziroma 1468 podelil bratoma Juriju II. in Andreju I. pl. Lambergoma skupaj. To je mogoče sklepati zato, ker sta leta 1484 na Ortneku kot deželnoknežja oskrbnika izpričana skupaj Jurij II. (Jörig) pl. Lamberg in njegov nečak oziroma Andrejev sin Janez II. pl. Lamberg († 1536). Zadnji je bil takrat in do leta 1490 tudi deželnoknežji oskrbnik ter zastavni imetnik Zgornjega gradu v Kamniku. Jurij II., Janez II. in Janezov brat Gregor I. (pred 1473–1565) pl. Lambergi so bili od leta 1484 sprti s Pankracom II. pl. Turjaškim (1441–1496). Spor, ki je izbruhnil zaradi vinogradov in vina, se je vlekel več let in pred letom 1489 je Pankrac precej starejšega ortneškega oskrbnika Jurija II. Lamberga celo ujel ter ga zatem leto in pol držal v ujetništvu. Spor se je končal tako, da je cesar Friderik III. Jurija II. Lamberga, ki je imel na dvoru veliko veljavo, zaščitil ter v letih 1490 in 1492 Pankraca Turjaškega, ki je bil glavar Grofije v Marki in Metliki, pozval predse na obravnavo z Jurijem Lambergom. Pankrac je takrat izgubil funkcijo metliškega glavarja.¹⁸⁷ Spor sta očitno dokončno razrešila šele smrt Pankraca leta 1496 in Jurijeva smrt leta 1499. Leta 1500 sta bila zastavna imetnika deželnoknežjega gospodstva Ortnek Jurijev najmlajši sin Sigismund († 1539) in Andrejev mlajši

177 Prim. Sapač, *Razvoj*, str. 22. Sekundarno, najverjetneje v 16. stoletju, so na južni fasadi srednjeveškega stolpastega poslopja, v tretjem nadstropju, dodali plitko konzolno konstrukcijo. O tem je pričala preprosta kamnita enojna konzola renesančnih oblik in četrtrkrožnega prereza, ki sem jo fotografsko dokumentiral leta 1998. Konzola je bila sekundarno vzdignjena v starejše zidovje in njena opečna obzidava ter opečni zidaki na njej so kazali, da se je gradbeni poseg najverjetneje zgodil v 16. stoletju. O prvotni funkciji konzole je mogoče zgolj ugibati. Najverjetneje je bila nanjo oprta opečna dimnična tuljava. Manj verjetno se zdi, da je opirala konzolni pomol ali strešno konstrukcijo zahodnega grajskega trakta. Konzola je propadla med letoma 2002 in 2013, skupaj z visokim ostankom južne stene srednjeveškega stolpastega poslopja.

178 Kos, *Med gradom in mestom*, str. 32; Kos, *Vitez in grad*, str. 197; prim. Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 231.

179 Preinfalk in Bizjak, *Turjaška knjiga listin II*, št. 54, str. 116.

180 Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 432; Smole, *Graščine*, str. 335; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 231.

181 Preinfalk in Bizjak, *Turjaška knjiga listin II*, št. 214, str. 312; št. 219, str. 318; št. 230, str. 334.

182 Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 231; Jakič, *Sto gradov*, str. 121.

183 Skubic, *Zgodovina*, str. 341.

184 Slana, *Iz zgodovine*, str. 26–28; Bizjak in Preinfalk, *Turjaška knjiga listin II*, št. 383, str. 526–527; prim. Costa, *Zwei mittelalterliche Grabdenkmale*, str. 63; Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg; prim. Skubic, *Zgodovina*, str. 341; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 95.

185 Smole, *Graščine*, str. 209, 635.

186 Skubic, *Zgodovina*, str. 336–342.

187 Preinfalk in Bizjak, *Turjaška knjiga listin II*, št. 373, 375, 376, 377, 379, 380, 381, 383, 386, 387, 388, 391, 398, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 407, 408, 409, 415; prim. Smole, *Graščine*, str. 211, 634; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 88.

sin Gregor I. pl. Lamberga.¹⁸⁸ Najverjetneje je Sigismund do leta 1514 svoj del gospodstva Ortnek odstopil svojim polbratom. Njegov bratranec Gregor je prebival v gradu na Bregu in gradu Ortnek najbrž ni uporabljal kot bivališče. Zgolj ugibati je mogoče, ali je grajski stavbi ortneškega grajskega kompleksa 26. marca 1511 prizadel potres, ki je imel središče na Idrijskem oziroma v vzhodni Furlaniji in ki je poškodoval tudi sosednje gradove Turjak, Postojna in Hošperk.¹⁸⁹ Poročila o potresni škodi Ortneka ne omenjajo in zdi se, da je potres prestal brez posebnih posledic. Kmalu zatem se je grad izognil tudi pustošenju upornih kmetov. Dogajanje na Ortneku med kmečkim puntom leta 1515 je zabeležil Valvasor: »Za časa kmečke zaveze so puntarski kmetje prišli tudi pred grad Ortnek, a se jim je Jožef pl. Lamberg hrabro uprl. Ko pa je spoznal, da teh ljudi s silo ne bo mogoče odgnati, se je začel z njimi nadvse priljudno pogovarjati; tudi jih je z lepimi besedami pripravil do tega, da so odšli. In tako je z dobroto opravil, česar bi s silo ne bil mogel. Kakor že pogosto ljubezniv jezik premaga najbolj oster meč.«¹⁹⁰ Čeprav je Valvasor kot grajskega gospoda v tistem obdobju omenil Jožefa I. pl. Lamberga (1489–1554), pa ta takrat ni bil edini ortneški graščak. Vir iz leta 1514 navaja, da so si ortneško gospodstvo tistega leta kot zastavni gospodje delili Jožef I., Gašper III., Gregor I. in Jurij III. pl. Lambergi, ki so bili vsi razen Gregorja I. sinovi pokojnega Jurija II. pl. Lamberga.¹⁹¹ Ugledni in vplivni Jožef I. je bil najverjetneje glavni grajski gospodar.¹⁹²

188 Mlinarič, *Stiška opatija*, str. 286; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 231. Sigismund pl. Lamberg (†1539) je bil deseti od desetih izpričanih sinov Jurija II. pl. Lamberga. <https://www.geni.com/people/Sigismund-von-Lamberg-zu-Ortenegg/6000000043326773903>. Gregor I. pl. Lamberg (pred 1473–1565) je bil sin Andreja pl. Lamberga (†1473) z gradu Breg in je ustanovil družinsko vejo Lambergov, ki se je imenovala po gradu Boštanj ob Savi. <https://www.geni.com/people/Andreas-von-Lamberg-zu-Ortenegg/6000000043315135828> ; <https://www.geni.com/people/Gregor-Freiherr-von-Lamberg-zu-Sauenstein/6000000077491813484>.

189 Prim. Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 243, 612, 714.

190 Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 432; prim. Grafenauer, *Kmečki upori*, str. 121; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 95.

191 Smole, *Graščine*, str. 335.

192 Jožef I. pl. Lamberg (1489–1554) se je po lastni navedbi rodil na gradu Ortnek. V starosti 10 let je leta 1499 izgubil očeta in zatem ga je začel vzgajati vplivni cesarski vojskovodja ter ambiciozni graditelj Rajnpreht pl. Rajhenburški (1434–1505). V starosti 17 let je prišel na dvor kralja Maksimilijana I. in se je na njegovi strani leta 1508 udeležil prve beneško-avstrijske vojne. Nato se je leta 1513 poročil in vrnil na rodni Ortnek ter se leta 1515 tam soočil z upornimi kmeti. Leta 1523 je postal kranjski deželni upravitelj. Od leta 1526 je bil cesarski svetovalec na Ogrskem, pozneje pa tudi diplomat in cesarski poslanec na sultanovem dvoru v Carigradu, od koder se je vrnil leta 1531. Leta 1532 je drugič odšel na sultanov dvor. Leta 1535 je bil imenovan za vrhovnega dvornega mojstra na cesarskem dvoru. Leta 1544 je skupaj z brati dobil plemiški naslov baron na Ortneku in Otenštajnu ter gospod na Snehniku. Leta 1546 je bil imenovan za petinštiridesetega kranjskega deželnega glavarja, a je zaradi obveznosti na dvoru to službo začel opravljati šele leta 1551. Opravljal jo je do smrti. Nazadnje je bil komornik in višji dvorni mojster cesarskih otrok v Innsbrucku. Umrl je leta 1554 v Ljubljani in pokopali so ga v stolni cerkvi. Valvasor, *Die Ehre*, IX, str. 43–64, 70, 74; Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, str. 32; Skubic, *Zgodovina*, str. 341, 347; Otorepec, *Lamberg*, str. 94; Slana, *Iz zgodovine*, str. 28; Hočevnar, *Gospodstvo Ortnek*, str. 39–46; prim. Smole, *Graščine*, str. 335, 450; Mlinarič, *Stiška opatija*, str. 339; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 68; Žvanut, *Plemiške zgodbe*, str. 126; <https://www.geni.com/people/Joseph-von-Lamberg-zu-Ortenegg/6000000010837372852>.

↑
Pogled na ostanek dvoriščne fasade renesančnega vzhodnega trakta gradu Ortnek iz prve polovice 16. stoletja (Igor Sapač, 2019).

Leta 1528 so v velikem številu na Kranjsko vpadli Turki oziroma Osmani in kar dvakrat hudo pustošili tudi na območju Ortneka, mimo katerega so prodirali proti Ljubljani. Obenem so napadli območja Ribnice, Nadliška, Blok, Loža in Cerknice ter požgali cerkev na Rašici. Gradu Ortnek niso osvojili.¹⁹³ Ortnek je bil v tistem obdobju sicer razmeroma skromen grad in se v močnejšem napadu gotovo ne bi mogel ubraniti. To dokazuje tudi inventarni popis orožja v njegovi orožarni, ki je nastal v prvih letih 16. stoletja; Ortnek je bil precej slabše oborožen od sosednjih gradov Ribnica in Turjak.¹⁹⁴ Vse kaže, da so se Lambergi dobro zavedali šibkosti svojega gradu in so se zato po turških pustošenjih leta 1528 odločili za temeljito utrditev, prezidavo in širitev skromnega srednjeveškega gradu v skladu z novimi renesančnimi utrdbenimi usmeritvami.¹⁹⁵ Zdi se najbolj verjetno, da je imel odločilno besedo za izvedbo obsežnih gradbenih del na Ortneku Jožef I. pl. Lamberg, ki pa se je zaradi pomembnih služb v tistem obdobju na gradu gotovo zadrževal bolj redko.

Širitev gradu Ortnek v 16. stoletju je bila dobro pretehtana in skrbno izpeljana. Trinadstropno stolpasto grajsko bivalno poslopje oziroma trdno visoko hišo iz prve tretjine 14. stoletja so ohranili brez večjih sprememb, a ga na vseh straneh obdali z novo nižjo renesančno stavbno zasnovo. Tako so izoblikovali grajsko celoto, ki je bila po

193 Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 432, XV, str. 423–424; prim. Skubic, *Zgodovina*, str. 511, 512, 514; Simoniti, *Turki*, str. 206; Voje, *Slovensci*, str. 33; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 95.

194 Inventarni popis, ki je nastal v obdobju kralja Maksimilijana I. (1459–1519), na gradu navaja en železni možnar, ki je bil deželnoknežja last. Poleg tega je imela rodovina Lamberg na gradu v svoji lasti še 8 kavljastih pušk, 1 sodček puščic, 50 funtov smodnika in 300 krogel. Lazar, *Oborožitev*, str. 140.

195 Prim. Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 94–101; Sapač, *Razvoj*, str. 22, 54, 113–115, 221, 234.

↑

Dvoriščna fasada renesančnega vzhodnega trakta gradu Ortnek z ostankom kamnitega okenskega okvira v prvem nadstropju (levo) in isti ostanek okenskega okvira z notranje strani. Vidno

je, da so okvir sekundarno predelali in okno nazadnje, pred letom 1884, zazidali (Igor Sapač, 1998) Ostanek okvira je pred letom 2002 odpadel iz razvaljene stene.

↑

Zunanja fasada renesančnega zahodnega trakta gradu Ortnek s poznogotsko oblikovanimi kamnitimi okviri oken kleti in pritličja iz 16. stoletja (Igor Sapač, 1998).

↑

Propadajoči ostanek zunanje fasade renesančnega zahodnega trakta gradu Ortnek iz 16. stoletja (Igor Sapač, 2019).

eni strani prilagojena novemu načinu bojevanja s težkimi topovi, po drugi strani pa je ohranjala tradicijo oblikovanja značilnih srednjeveških gradov z dominantnim glavnim stolpom. Novo stavbno zasnovo so postavili na približno trikotni talni ploskvi, ki je izhajala iz naravne izoblikovanosti terena. Oblika terena je onemogočila uveljavitev značilne renesančne tlorisne zasnove na pravilni pravokotni talni ploskvi.¹⁹⁶ Na severno fasado srednjeveške trdne visoke hiše so naslonili ozki enonadstropni severni vezni trakt, ki se je na

severozahodu navezoval na sočasno zgrajeni enonadstropni valjasti stolp, na severovzhodu pa na dvonadstropni oglati stolp s klinasto talno ploskvijo. Južno od visoke trdne hiše so – morda na lokaciji nekdanjega manjšega ograjenega srednjeveškega dvorišča – postavili dva različno zasnovana podkletena enoinpolnadstropna stavbna trakta, ki sta se na južnem koncu grajske zasnove stikala z enoinpolnadstropno bastijo polkrožne tlorisne oblike. Trakta sta zamejevala ozko notranje grajsko dvorišče, ki je bilo opremljeno s cisterno za vodo.¹⁹⁷ Zahodni stavbni trakt je bil širok približno 11 m

¹⁹⁶ S to značilnostjo je Ortnek primerljiv s srednjeveškima gradovima Turjak in Mokrice, ki so ju prav tako temeljito razširili v 16. stoletju.

¹⁹⁷ INDOK: Stele: Ortnek – terenski zapiski, XXX, 1925, str. 50–54.

in precej širši od zahodnega trakta, ki je bil širok med 8,8 in 5,8 m. Zahodni trakt je dobil vlogo glavnega trakta oziroma grajskega palacija in je s svojim rezidenčnim pomenom nadomestil srednjeveško trdno visoko hišo. Okenske in vratne odprtine obeh traktov so opremili s pravokotnimi okviri iz sivega apnenca, ki so jih še v skladu s poznogotsko arhitekturno tradicijo na robovih poševno prisekali.¹⁹⁸ V razvalini so deloma še vidne nekdanje stenske odprtine obeh traktov v kleti, pritličju in prvem nadstropju, ki pa so v zadnjih dveh desetletjih skoraj vse izgubile nekdanje kamnite okvire. Dokumentarne fotografije kažejo, da sta imela oba trakta v prvem nadstropju dokaj velika pravokotna okna in nad njimi manjša kvadratna okenca, ki so osvetljevala podstrešno poletažo.¹⁹⁹ Zahodni trakt je imel do pred nekaj leti na zunanji fasadi ohranjene podolžne pravokotne line pritlične etaže in pod njimi štiri podobno oblikovane svetlobne odprtine kletne etaže, ki je sedaj zasuta oziroma nedostopna. Zunanja fasada vzhodnega trakta je imela v pritličju zamrežena kvadratna okna in pod njimi tri navzven razširjene podolžne pravokotne kletne strelne line, ki so z značilnim renesančnim oblikovanjem dokazovale, da je tisti stavbni trakt nastal v 16. stoletju.²⁰⁰ Prostori v notranjosti obeh traktov so imeli lesene tramovne stropce, ki so bili sprva gotovo neometani. To je mogoče sklepati po ohranjenih tramovnicah na ostanku dvoriščne stene vzhodnega trakta. Oboki so bili morda samo v kletni etaži zahodnega trakta.

Struktura kamnite zidave obodnega zidovja na nekdanjih zunanjih fasadnih zidovih zahodnega in vzhodnega grajskega trakta dokazuje, da sta oba trakta nastala sočasno, v 16. stoletju.²⁰¹ Hkrati je nastala tudi bastija na južni strani zasnove; to kaže njeno zidovje, ki brez cezure prehaja v sicer tanjši zahodni fasadni zid zahodnega trakta.²⁰² Nekoliko drugačno strukturo zidave ima ostanek dvoriščne stene

vzhodnega trakta.²⁰³ Zidava je tam manj kakovostna, iz manjših lomljencev z večjo vsebnostjo železa. A tudi na tisti steni so bili hkrati z njeno gradnjo vzdani pravokotni okenski okviri s poševno prisekanimi robovi.²⁰⁴ Že Ivan Komelj je leta 1948 ugotovil, da so tisti okenski okviri primerljivi z linami na zahodni grajski fasadi in na oglatem stolpu ter torej sočasni.²⁰⁵ Vse kaže, da je obenem nastal tudi veliki glavni grajski portal, ki so ga umestili na vzhodno fasado oziroma v enonadstropni povezovalni severovzhodni grajski trakt. Oblika glavnega grajskega portala, ki je sedaj povsem porušen, je dobro dokumentirana na upodobitvah in fotografijah gradu iz 19. stoletja.²⁰⁶ Polkrožno zaključena vratna odprtina je bila široka približno 2 m in obdana z gladkim pravokotnim kamnitim okvirom, ki je imel tudi funkcijo ležišča za dvizni del nekdanjega lesenega mostovža pred edinim vhodom v grad. Zgoraj je okvir dopolnjevalo značilno renesančno profilirano ravno čelo, nad katerim je bil ponovljen motiv pravokotnega okvira s profiliranim renesančnim čelom. Ponovljeni okvir je obdajal podolžno pravokotno polje, ki je bilo gotovo namenjeno za namestitev enega ali morda celo več kamnitih grbov.²⁰⁷ Portal je bil nameščen dokaj visoko v vzhodni grajski fasadni steni in do njega je bil speljan zidani mostovž oziroma rampa, ki je v glavnem še ohranjena. Rampa je bila ob straneh opremljena z zidano ograjo, ki se je ob dostopu široko razprla, na zalomih in na koncu pa so jo po Valvasorjevi upodobitvi sodeč poudarjale kamnitne krogle.²⁰⁸ Nad portalom je bilo v prvem nadstropju vzdano pravokotno biforno okno z renesančno profiliranim ravnim čelom.²⁰⁹ Na prvi pogled je na dokumentirani glavni grajski fasadi presenetljiv preplet poznogotsko in renesančno oblikovanih stavbnih členov in mogoče bi bilo zmotno pomisliti, da gre za elemente iz dveh različnih stavbnih faz. Primerjava z nekaterimi sorodnimi grajskimi arhitekturami iz 16. stoletja kaže, da so v tistem obdobju pogosto hkrati na isti stavbi nameščali

198 Z okviri oken v prvem nadstropju zahodnega in vzhodnega trakta gradu Ortnek sta primerljiva okenska okvira v obeh nadstropjih notranje predelne stene oglatega jugovzhodnega stolpa gradu Turjak, ki sta najverjetneje nastala v drugi četrtini 16. stoletja, v tretji četrtini 16. stoletja pa so ju zazidali. Zgornjega od tistih okvirov na Turjaku kaže fotografija Ivana Komelja iz obdobja med letoma 1945 in 1962, objavljena v: Hočevar, *Gospodstvo Ortnek*, str. 111 (srednja slika v desnem stolpcu). Fotografija je zmotno zašla med fotografije razvaljenega gradu Ortnek.

199 Prim. Hočevar, *Gospodstvo Ortnek*, str. 8, 12, 13, 14, 67, 111.

200 Ena izmed tistih renesančnih strelnih lin je dokumentirana na fotografiji Benedikta Lergetporerja iz okoli leta 1890, ki kaže nekdanjo glavno grajsko fasado z jugovzhodne strani. KMJ, NUK in INDOK.

201 To je ugotovil že Ivan Komelj. KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Ortnek – terenski zapiski, 20. 7. 1948. Na ostanku zahodne grajske fasade je nad eno izmed lin viden zazidan šilasti lok. To je razbremenilni lok, ki je nastal hkrati z lino v 16. stoletju, in ne morda sled neke starejše gotske oziroma srednjeveške odprtine. Prim. Gros, *Gradovi grofov Ortenburških*, str. 98.

202 Ivan Stopar je leta 2003 zmotno sklepal, da so bastijo sekundarno prizidali k starejšemu obzidju. Njegova ocena je temeljila izključno na analizi tlorisnega posnetka gradu, ki ga je na podlagi starejšega posnetka iz arhiva Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije – Območna enota Ljubljana leta 2002 izdelal Igor Sapač. Zaradi težavne dostopnosti si Ivan Stopar razvalin gradu Ortnek sam nikoli ni ogledal in ni opravil analize strukture zidave. Prim. Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 98, 100. Glede na grajski tloris je načeloma sicer mogoče dopustiti možnost, da je zahodna stranica grajskega obodnega obzidja nastala na lokaciji nekega starejšega obzidja, a analiza strukture zidave te načelne možnosti zaenkrat ne potrjuje.

203 To je ugotovil že Ivan Komelj. KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Ortnek – terenski zapiski, 20. 7. 1948.

204 INDOK: Stele: Ortnek – terenski zapiski, XXX, 1925, str. 50–54; KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Ortnek – terenski zapiski, 20. 7. 1948. Leta 1998 je bil v nadstropju na severnem delu stene deloma ohranjen še zadnji tovrstni okenski okvir, ki so ga sekundarno predelali in zazidali. Okoli leta 2000 je ostanek okvira odpadel s stene. Prim. fotografijo v: Hočevar, *Gospodstvo Ortnek*, str. 111 (desni stolpec, spodaj).

205 KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Ortnek – terenski zapiski, 20. 7. 1948.

206 Objavljeno v: Hočevar, *Gospodstvo Ortnek*, str. 8, 12, 13, 27, 66, 67, 68.

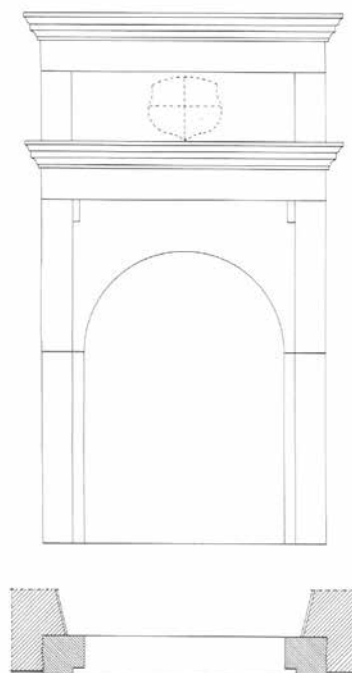
207 Približno takšna oblika portala, ki je zanesljivo dokumentirana v 19. stoletju, je vidna tudi na Valvasorjevi upodobitvi gradu Ortnek. Prim. Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 101 (z nekaterimi zmotnimi sklepi).

208 Nekdanji renesančni glavni portal gradu Ortnek je bil zelo podoben nekdanjemu renesančnemu glavnemu portalu gradu Turjak, ki je bil bolj ambiciozno oblikovan in je najverjetneje nastal kmalu po letu 1520. Vse kaže, da so ortneški portal oblikovali po vzoru Turjaka in ga je mogoče vrednotiti kot njegov malce mlajši odvod. Na Ortneku so podobno kot na Turjaku obrambni jarek pred glavnim vhodom v grad premestili z zidanim mostovžem, ki je imel pred portalom sprva dvizni leseni del. Ortnški portal je bil gotovo zaprt z močnimi enokrilnimi lesenimi vrati, ki so bila na zunanji strani obita z železnimi ploščami.

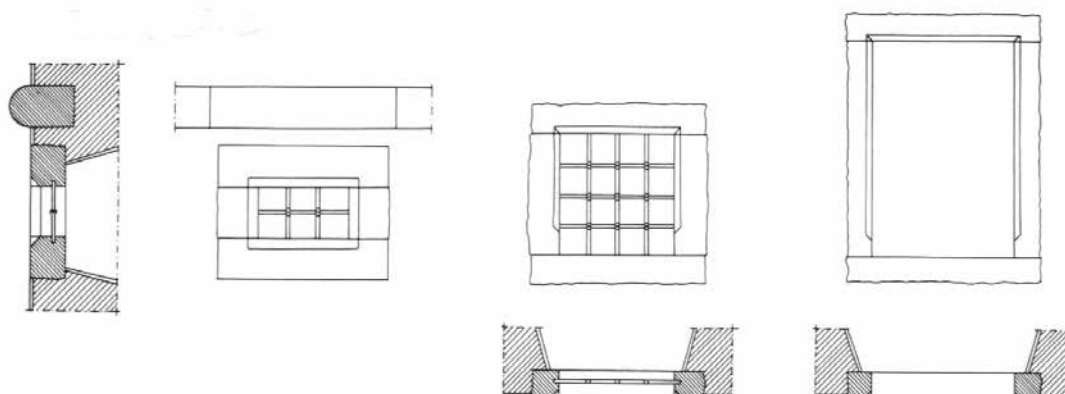
209 Pozneje, okoli leta 1637, so podobna biforna okna oblikovali na takrat nadzidani glavni fasadi sosednjega gradu Turjak.

↑ Zadnji ohranjeni poznogotski kamniti okvir okenca na zunanji fasadi renesančnega zahodnega trakta gradu Ortnek iz 16. stoletja. Pod njim je ostanek okenca kletne etaže, ki je najverjetneje nastalo v 17. ali 18. stoletju, z večanjem manjše prvotne odprtine (Igor Sapač, 2019).

➤ Naris in tloris renesančnega glavnega portala gradu Ortnek iz 16. stoletja. Poskus rekonstrukcije (Igor Sapač, 2003).

➤ Izrisi poznogotsko oblikovanih okenskih okvirjev v kleti (levo) in pritličju (v sredini) severovzhodnega stolpa ter v prvem nadstropju vzhodnega in zahodnega trakta ter severovzhodnega stolpa gradu Ortnek (desno) (Igor Sapač, 2003).

poznogotsko in renesančno oblikovane stavbne člene.²¹⁰

Edini vhod v renesančno povečani grad Ortnek so na severovzhodnem vogalu grajske zasnove zavarovali z dvonadstropnim oglatim stolpom na klinasti talni ploskvi. Zidovje stolpa se po strukturi zidave ni razlikovalo od sočasno zgrajenega grajskega obodnega obzidja in je bilo v glavnem pozidano z lomljenci, ki niso bili položeni

v izravnane plasti.²¹¹ Kletna etaža stolpa je na vzhodni in severni strani segla nad nivo okoliškega terena in njeno zidovje so na fasadni strani zgradili rahlo poševno ter ga oblikovali kot poševni odbojni zidni plašč. Vrhnji del kletne etaže so na fasadah, malce pod nivojem tal pritličja, poudarili z značilnim renesančnim kamnitim zidnim vencem polkrožnega prereza oziroma t. i. kordonsko palico, ki se je navezovala na lepo klesane fasadne vogalne bloke iz sivega apnenca. Kletno etažo stolpa so osvetlili s podolžnima pravokotnima linama, pritličje s petimi zamreženimi kvadratnimi okenci, obe nadstropji pa s pokončnimi

²¹⁰ Značilni primer je renesančni dvorec Hallegg na severnem obrobju Celovca, na avstrijskem Koroškem, kjer so okoli leta 1576 zgradili nov mogočni štokasto zasnovani trinadstropni zahodni stavbni trakt, pri tem pa v spodnjih treh etažah, ki so imele gospodarsko funkcijo, namestili poznogotsko oblikovana okenca, v bivalnem vrhnjem nadstropju pa večja pokončna pravokotna okna in renesančno oblikovano reprezentativno triforno okno.

²¹¹ To je ugotovil že Ivan Komelj. KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Ortnek – terenski zapiski, 20. 7. 1948.

pravokotnimi okni. Vse okenske odprtine so opremili s kamnitimi okviri, ki so imeli v skladu s poznogotsko tradicijo poševno priskeane robove. Okno na kratki južni fasadi stolpa v prvem nadstropju so spodaj dopolnili z navzven razširjeno strelno lino renesančnih oblik. Klet in pritličje stolpa sta bila najverjetneje že od začetka opremljeni z oboki; v vsaki etaži so bile štiri pole križno-grebenastega oboka na sredini prostora oprte na kamniti steber okroglega prereza. Steber je imel v poznogotski tradiciji pristrešeno oziroma poševno priskano bazo in kapitel v obliki kupe. Oboki so bili ob stenah oprti na kamnite konzole.²¹²

Na zahodno stran severovzhodnega oglatega grajskega stolpa so naslonili sočasno zgrajeni preprosti severni povezovalni grajski trakt, ki je bil v obsegu svoje vzhodne tretjine trinadstropen, v obsegu zahodnih dveh tretjin, kjer se je moral prilagoditi okenskim odprtinam srednjeveške trdne visoke grajske hiše, pa samo enonadstropen. Tisti trakt zaradi višinskega nivoja temeljev srednjeveške grajske stavbe ni bil podkleten in je povezal prvotno grajsko stavbo ter nova renesančna severna grajska stolpa. Skozi trakt sta potekala fekalna jaška, ki so ju speljali od dveh sanitarnih konzolnih pomolov na severni fasadi srednjeveške stolpaste stavbe do severne fasade novega trakta, kjer so pod nivojem tal pritličja in pred iztočno odprtino oblikovali konzolni fasadni pomol, ki ga kaže Valvasorjeva upodobitev iz okoli leta 1678. Trakt so pokrili s preprosto enokapno streho, ki je zakrila okenske odprtine v prvem nadstropju severne stene srednjeveške trdne visoke grajske hiše in se na zahodu naslonila na višje zidovje severozahodnega grajskega stolpa. Tisti stolp so zasnovali v tradiciji šalastih stolpov z odprto dvoriščno stranjo in ga v spodnjem delu okrepili z zelo debelim zidovjem.²¹³ Enako kakor severovzhodni stolp je tudi severozahodni dobil v spodnjem delu rahlo poševno pozidani fasadni zidni plašč, ki pa je v navpično zidovje vrhnjega dela prešel brez kordonske palice. Ta oblikovna značilnost zrcali prisotnost srednjeveške arhitekturne tradicije in dokazuje razmeroma zgodnji nastanek stolpa, vsekakor še pred sredino 16. stoletja, ko so renesančna utrdjena načela povsem izpodrinila srednjeveško tradicijo.

Sorodne oblikovne značilnosti razodeva tudi enoinpolnadstropni stolp na južnem koncu grajske zasnove, od katerega je ohranjen pritlični del z do 2,9 m debelimi zidovi in dvema okroglima strelnimi linama za topove. Tisti stolp so postavili na približno polkrožni oziroma jezikaški talni ploskvi in mu z razmeroma nizko višino dali značaj renesančne bastije, primerljive z veliko vzhodno bastijo na sosednjem gradu Turjak, ki so jo najverjetneje začeli graditi leta 1520. Zidovje stolpa je nastalo po enotnem arhitekturnem konceptu, zgradili pa so ga morda v dveh gradbenih etapah. To je bilo še okoli leta 1948 dobro vidno; struktura zidave na zunanjščini se je približno od polovice višine prvega nadstropja oziroma od višine približno 7

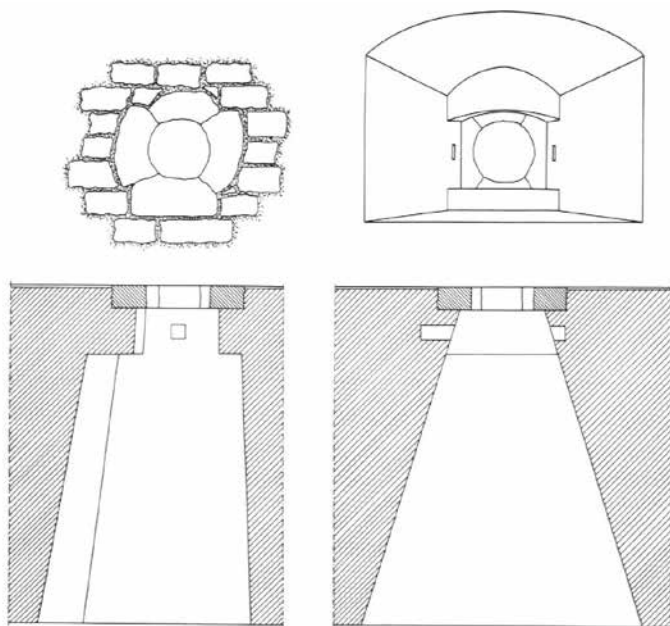
m navzgor z manjšimi lomljenci nekoliko razlikovala od strukture zidave v spodnjem delu stolpa, kjer so uporabili večje obklesane lomljence.²¹⁴ Na južnem koncu stolpa je bila vrhnja etaža sprva opremljena z obrambnim konzolnim pomolom; širok je bil približno 2 m in opt na dve dvojni kamniti renesančni kamniti konzoli, ki sta propadli med letoma 1930 in 1948.²¹⁵ Konzolni pomol je bil najverjetneje primerljiv s konzolnim pomolom na dvorišču gradu Turjak. Okrogli strelni lini v spodnjem delu stolpa, ki v premeru odprtine merita približno 55 cm in za katerima se ostenje na notranji strani močno lijakasto razširi, sta v slovenskem prostoru edinstveni in odličen primer utrdbenega oblikovanja na prehodu iz srednjega v novi vek oziroma iz gotike v renesanso. To nista več značilni srednjeveški ključasti strelnici, po drugi strani pa tudi še ne značilni renesančni topovski lini z navzven lijakasto razširjenim ostenjem, kakršne je mogoče videti na sosednjem Turjaku. Še najbolj ustrezno ju je primerjati s strelnimi linami spodnje etaže valjastega stolpa gradu Rajhenburg ob Savi, ki je za Rajnprehta Rajhenburškega (1434–1505), znamenitega vojskovodjo kralja Maksimilijana I. in vzgojitelja ortneškega graščaka Jožefa I. pl. Lamberga (1489–1554), nastal najverjetneje okoli leta 1500. Oblikovanje fasadnega plašča južnega grajskega stolpa je zaradi odsotnosti poševnega spodnjega dela in kordonske palice še zelo zazrto v srednji vek in samo razmeroma nizka stavba masa ter debelina zidov kažeta, da je stolp nastal že z upoštevanjem renesančnih utrdbenih načel. Stavbno zasnovo tega stolpa je v slovenskem prostoru najlažje primerjati s polkrožno bastijo z začetka 16. stoletja, ki na najbolj izpostavljeni strani zaključuje kompleks srednjeveškega gradu Gutenberg nad Tržičem na Gorenjskem, ki je bil v 15. in 16. stoletju prav tako v posesti Lambergov. Na vzhodni strani južnega ortneškega stolpa in pred vzhodno grajsko fasado so najverjetneje že v 16. stoletju, vsekakor pa pred nastankom Valvasorjeve upodobitve iz okoli leta 1678, na obzidani umetno izravnani terasi nepravilne tlorisne oblike uredili manjši vrt, ki s svojo

214 To je opazil Ivan Komelj, ki pa je zmotno sklepal, da je vrhnji del stolpa nastal v drugem časovnem obdobju od spodnjega dela. Analiza etažnih višin te domneve ni potrdila. KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Ortnek – terenski zapiski, 20. 7. 1948. Prim. tudi fotografijo Ivana Komelja iz leta 1948 v KMJ, objavljeno v: Hočevar, *Gospodstvo Ortnek*, str. 111 (spodaj levo). Upodobitev gradu na oljni sliki s podobo sv. Jurija mojstra HGG oziroma Hansa Georga Geigerfelda iz leta 1641 kaže, da je v tistem obdobju grad že imel tiste višine posameznih stolpov in traktov, ki so se ohranile do konca 19. stoletja.

215 Konzoli sta vidni že na veduti gradu na oljni sliki realističnega slikarja Edvarda Wolfa iz leta 1866. Prvič sta zanesljivo dokumentirani na akvarelirani upodobitvi razvaljenega gradu Ortnek, ki jo je najverjetneje malo pred letom 1925 ustvaril Janko Trošt (1894–1975). Gradišnik in Viler in Kovačič, *Janko Trošt*, str. 113. Še natančneje sta dokumentirani na fotografskem posnetku neznanega avtorja iz okoli leta 1930, ki je ohranjen v arhivu negativov na steklih Oddelka za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. UL FF. <https://www.kamra.si/mm-elementi/item/ortnek-stari-grad.html>. S tistega fotografskega posnetka je razvidno, da so konzolni pomol pozneje odstranili in njegovo odprtino zazidali z opeko. Konzoli sta propadli pred letom 1948, saj ju Ivan Komelj več ni videl. KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Ortnek – terenski zapiski, 20. 7. 1948. Prim. tudi fotografijo Ivana Komelja iz leta 1948 v KMJ.

212 Prim. INDOK: Stele: Ortnek – terenski zapiski, XXX, 1925, str. 50–54.

213 Stolp je mogoče primerjati s severozahodnim stolpom gradu Turjak.

↑
Izris strelne line v pritličju renesančnega južnega stolpa gradu Ortnek. Pogleda od zunaj in znotraj, prerez in tloris. (Igor Sapač, 2003).

↑
Zunanja stran strelne line na zahodni strani (zgoraj) in notranja stran strelne line na vzhodni strani (spodaj) renesančnega južnega stolpa gradu Ortnek (Igor Sapač, 2019).

↑
Ostanek renesančnega južnega stolpa gradu Ortnek z zahodne (levo) in vzhodne strani (desno) (Igor Sapač, 2019).

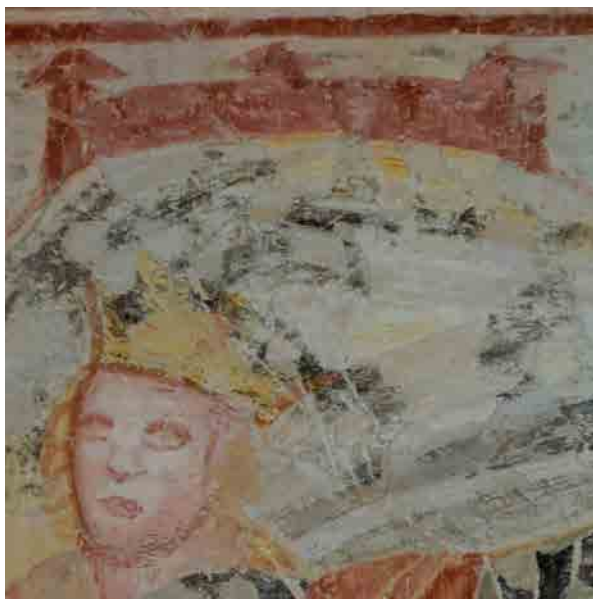

zasnovo zrcali še tradicijo srednjeveških grajskih vrtov.

Dokumentirana dokaj obsežna in celovito izpeljana renesančna preobrazba srednjeveškega gradu Ortnek nazorno kaže, kako se je na dolenjskih tleh v 16. stoletju ideja srednjeveškega gradu postopoma prevajala v idejo novoveškega dvorca s poudarjeno bivalno funkcijo in obenem kako so trdno zakoreninjene gotske oblike postopno prešle v nova renesančna arhitekturna načela. V prvi polovici 16. stoletja na Ortneku izoblikovano stavbno zasnovo je zato po eni strani še vedno mogoče pojmovati kot srednjeveški grad z razgibanimi stavbnimi masami in dominantnim višjim glavnim stolpom v tradiciji značilnih bergfridov, po drugi strani pa kot renesančni utrjeni dvorec z medsebojno povezanimi vsemi trakti in stolpi ter z vrsto

udobnih bivalnih prostorov.²¹⁶ Štirje različni stolpi in štirje različni stavbni trakti so ustvarili slikovito celoto, ki ji je posebno arhitekturno vrednost dajala tudi prostorska umestitev na visoki vzpetini. Trije novi stolpi so bili zelo posebno oblikovani in v slovenskem prostoru nimajo prave primere. Oglati renesančni stolp s klinasto talno ploskvijo je

216 Prim. KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Ortnek – terenski zapiski, 20. 7. 1948; Komelj, Srednjeveška grajska arhitektura, str. 65, 69, 70. V kataložnem delu objavljene Komeljeve študije o srednjeveški grajski arhitekturi na Dolenjskem je predstavitev gradu Ortnek pri pripravi publikacije za tisk pomotoma izpadla in so jo zmotno nadomestili s sumarno predstavitev gradu Otočec. Prim. Komelj, Srednjeveška grajska arhitektura, str. 83. Prim. tudi: Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 231; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 94–101; Sapač, *Razvoj*, str. 113–115.

↑
Upodobitev gradu Ortnek v notranjščini cerkve na Maršičih iz tretjega ali četrtega desetletja 16. stoletja (Igor Sapač, 2019).

↑
Upodobitev gradu Ortnek na steni ene od soban v gradu Pišece na Štajerskem. Upodobitev je na podlagi Valvasorjeve upodobitve iz okoli leta 1678 nastala v zadnji tretjini 18. stoletja (Igor Sapač, 2014).

bil najverjetneje najzgodnejši tovrstni arhitekturni motiv na Dolenjskem. Njegovo napredno tlorisno zasnovo, ki je na Dolenjsko prišla s severnoitalijanske renesančne utrdbene arhitekture 15. stoletja, so kombinirali z dokaj visoko stavbno maso, ki je imela še povsem srednjeveški značaj, in tako se na Ortneku še ni mogla razviti nizka renesančna klinasta vogalna bastija. Stolp je imel tudi razmeroma tanke stene in dejansko ni mogel prevzeti močne obrambne točke ob vhodu v grajski kompleks. Vse te arhitekturne značilnosti dokazujejo, da so obsežno preobrazbo gradu izpeljali po enotnem konceptu in še pred sredino 16. stoletja, ko so nove renesančne arhitekturne usmeritve dokončno povsem izpodrinile srednjeveško tradicijo. To ugotovitev je mogoče podkrepiti tudi z upoštevanjem naslikane upodobitve gradu na severni steni v notranjščini ladje podružnične cerkve sv. Urha na Maršičih pri Ortneku; v ozadju stenske upodobitve značilnega svetopisemskega prizora s Pohodom in poklonom sv. Treh kraljev je vrh vzpetine upodobljena razmeroma nizka grajska stavba s tremi izstopajočimi stolpi. Čeprav je upodobitev zelo shematizirana, je mogoče na njej zlahka prepoznati grad Ortnek in to v takšni obliki, kakršno je bilo do poznega 19. stoletja mogoče videti z zahodne strani, iz lokacije cerkve na Maršičih. Poslikava cerkve na Maršičih, ki so jo pod mlajšimi beleži ponovno odkrili med letoma 1943 in 1967, je nastala v tretjem ali četrtem desetletju 16. stoletja.²¹⁷ To dokazuje, da je bila renesančna preobrazba gradu Ortnek dokončana pred sredino 16. stoletja.

Najverjetneje so obsežna gradbena dela na gradu Ortnek izpeljali v tridesetih letih 16. stoletja in to v sklopu sočasnega obsežnega protiturškega utrjevanja gradov med reko Kolpo in Ljubljano.²¹⁸ V tistem obdobju, po obsežnih turških vpadih na Kranjsko leta 1528 in po prvem turškem obleganju Dunaja leta 1529, se je na Kranjskem oziroma Dolenjskem zelo razmahnilo ambiciozno in široko zastavljeno prenavljanje vseh pomembnejših gradov. Vse kaže, da je bil najpomembnejši vzor za utrjevanje in celovito renesančno preobrazbo ortneškega gradu sosednji Turjak, ki so ga začeli velikopotezno prezidavati in utrjevati leta 1520. Po stavbnih značilnostih gradu Ortnek je mogoče sklepati, da so se Lambergi z njegovo prezidavo hoteli meriti s svojimi tekmeči Auerspergi in njihovim matičnim gradom Turjak. A drugače kakor na Turjaku so pri renesančni preobrazbi Ortneka enakovredno s povečevanjem utrdbene zmogljivosti poskrbeli tudi za pomembno povečanje bivalnih površin. Dva bivalna trakta sta morda nastala zaradi tega, ker je bil grad Ortnek hkrati v posesti več bratov Lambergov in je imel torej značaj ganerbnega gradu.

Imena stavbnih mojstrov, ki so izpeljali temeljito renesančno preobrazbo gradu Ortnek, v ohranjenih arhivskih dokumentih niso izpričana. Pomisliti je mogoče, da so isti stavbeniki okoli leta 1530 oziroma v drugi četrtini 16. stoletja gradili tudi na gradovih Turjak, Škofja Loka, Bled in Gewerkenegg v Idriji ter na obzidju mesta Kočevje, ki je na vogalih dobilo močne valjaste stolpe v obliki renesančnih bastij. Ugibati smemo, ali so bili stavbeniki, ki so okoli leta

²¹⁷ Prim. Höfler, *Srednjeveške freske*, str. 120, 122.

²¹⁸ Prim. Skubic, *Zgodovina*, str. 513. Za drugačno mnenje: Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 101.

↑
Naslikani grb ortneškega gospoda in kranjskega deželnega glavarja Jožefa I. barona Lamberga v kapeli Ljubljanskega gradu (Spletni vir, 2019).

↑
Ostanek nagrobnega spomenika, najverjetneje Jožefa I. barona Lamberga iz srednjeveške stolne cerkve v Ljubljani (Narodni muzej Slovenije v Ljubljani, lapidarij, foto: Igor Sapač, 2019).

1530 gradili na Ortneku, morda povezani tudi z gradnjami zgodnjerenesansnih večtraktnih dvorcev Bogenšperk blizu Litije, Fužine pri Ljubljani in Jablje pri Mengšu. Vsekakor so pri vseh naštetih gradnjah sodelovali stavbni mojstri, ki so bili pod vplivom italijanske utrdbene renesančne arhitekture in so najverjetneje prišli s prostora sedanje severne Italije. Morda bo treba njihova imena iskati med mojstri, ki so v prvi tretjini 16. stoletja sodelovali tudi pri gradnjah gradov v Gorici in Trstu.²¹⁹

Ambiciozno utrjevanje gradu Ortnek je bilo vsekakor upravičeno, saj so leta 1546 na tisto območje znova prodrle turške čete in požigale, ropale ter morale.²²⁰ Močnega in dokaj velikega ortneškega gradu sovražne čete niso osvojile. Že dve leti pred tem, leta 1544, so bratje Volf(gang) (1483–1550), Jožef I. (1489–1554), Gašper III. (1492–1544), Ambrož († 1551), Melhior († 1550) in njihov polbrat Krištof († 1579) pl. Lambergi leta 1544 dobili plemiški naslov baron na Ortneku in Otenštajnu ter gospod na Snežniku.²²¹ Tistega

leta sta imela deželnoknežje zemljiško gospodstvo Ortnek v zastavi brata Jožef I. in Volf barona Lamberga.²²² Del posesti oziroma podložnikov v gospodstvu Ortnek je že od prve polovice 14. stoletja pripadal cistercijskemu samostanu Stična. Leta 1544 je stiški opat Janez Cerar tisto posest za 1500 goldinarjev zastavil bratoma Jožefu I. in Volfu baronoma Lambergoma.²²³ Glavni gospodar Ortneka je bil Jožef I., ki je bil od leta 1546 oziroma 1551 petinštirideseti kranjski deželni glavar. Grad Ortnek je bil do njegove smrti leta 1554 njegova glavna rezidenca.²²⁴ Njegov brat Volf je živel na gradu Snežnik.²²⁵ Po Jožefovi smrti so bili leta 1556

²²² Kapper, *Mittheilungen*, str. 99; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 95.

²²³ Mlinarič, *Stiška opatija*, str. 128, 448–449, 496. Zastavljena posest je leta 1596 prešla na brata Krištofa in Franca pl. Moscona, leta 1600 pa si je stiški opat Lavrencij neuspešno prizadeval za rešitev tiste posesti iz zastave.

²²⁴ Jožef I. baron Lamberg je najverjetneje umrl v Ljubljani in pokopali so ga v srednjeveški ljubljanski stolnici, podrti leta 1701. Najverjetneje njemu pripada fragmentarno ohranjeni figuralni nagrobnik, ki je bil sprva v srednjeveški ljubljanski stolnici, pozneje vzidan na pročelju sedanje ljubljanske stolnice, sedaj pa je vzidan v lapidariju v poslopiju Narodnega muzeja Slovenije v Ljubljani. Prim. Cevc, *Kiparstvo*, str. 87. Spodnji in desni del nagrobnika manjkata in zato nista ohranjena grb ter ime pokojnika. Mogoče pa je razbrati datum smrti pokojnika: 27. februar 1554. Nagrobnik je zelo podoben omenjenemu nagrobniku Jožefovega brata Melhiorja barona Lamberga († 1550), ki je sedaj na Blejskem gradu.

²²⁵ Volf baron Lamberg je zasnoval snežniško linijo rodovine Lamberg, ki pa je ugasnila že z njegovim sinom Volfom Avguštinom, ki je brez potomcev umrl leta 1573. Volfa barona Lamberga so pokopali v župnijski cerkvi v Starem trgu pri Ložu, kjer se je ohranil njegov heraldični nagrobni spomenik. Slana, *z zgodovine*, str. 28; prim. Cevc, *Kiparstvo*, str. 45, 47, 48, 92.

²¹⁹ Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris gradu Turjak*.

²²⁰ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 432, XV, str. 423–424; prim. Skubic, *Zgodovina*, str. 511, 512, 514; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 95.

²²¹ Slana, *Iz zgodovine*, str. 28; prim. Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, II. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg (<http://www.literature.at/viewer.alo?objid=11636&viewmode=fullscreen&scale=3.33&rotate=&page=52>).

Drugi polbratje (Boltežar († 1530), Leonard, Jurij III. in Sigismund († 1539)) so umrli že prej. <https://www.geni.com/people/Kaspar-III-von-Lamberg/600000009637389968>

kot zastavni gospodje na Ortneku omenjeni Janez, Jakob in Adolf baroni Lambergi.²²⁶ Janez († 1558) je bil najstarejši sin Jožefa I. in ni imel moških potomcev.²²⁷ Omemba Jakoba se najverjetneje nanaša na Jakoba III. barona Lamberga († 1569), ki je bil graščak na Boštanju pri Žalni blizu Grosupljega in pripadnik linije Lambergov z Gutenberka in Kamna ter med letoma 1554 in 1558 kranjski deželni glavar.²²⁸ Omemba Adolfa ostaja uganka, saj ga v drugih virih med Lambergi ni mogoče zaslediti. Najverjetneje je pri zapisu prišlo do zmote; morda se zapis nanaša na Ulrika barona Lamberga († 1569), ki je bil sin Melhiorja in ni imel moških potomcev.²²⁹ Leta 1589 je bil zastavni gospod na Ortneku Boltežar baron Lamberg.²³⁰ Ta je bil najstarejši sin Gašperja III. barona Lamberga († 1544) in ni imel moških potomcev.²³¹ V tistem obdobju je bil grad, enako kakor sosednja gradova Turjak in Breg, močna luteranska postojanka. V njem je bila tudi luteranska kapela, ki je bila kot profanirani prostor ohranjena še leta 1848, ko je grad obiskal in opisal kranjski publicist Henrik Costa.²³²

Leta 1589 je nadvojvoda Karel deželnoknežje gospodstvo Ortnek z gradom prodal bratoma Krištofu in Francu pl. Mosconoma, ki sta bila domnevno brata Adama pl. Moscona, zastavnega gospoda na deželnoknežjem gradu Ribnica med letoma 1579 in 1618. Po letu 1596 je bil Franc pl. Moscon najbrž edini lastnik Ortneka. Po njegovi smrti leta 1603 je grad pripadel njegovima sinovoma Bernardinu († po 1620) in Valeriju († 1646).²³³ Leta 1619 sta brata Bernardin in Valerij pl. Moscona zaradi denarne stiske stiškemu samostanu vrnila zastavljeno samostansko zemljo in dohodke blizu Ortneka.²³⁴ Leta 1622 je bil Valerij povzdignjen v barona in njegovo finančno stanje se je očitno izboljšalo. Leta 1639 je stiškemu opatu Rupertu Eckartu posodil 1143 goldinarjev.²³⁵ Domneva, da je pred smrtjo leta 1646 gospodstvo Ortnek

z gradom prodal stiškemu samostanu, ne drži.²³⁶ Grad je po njegovi smrti dedovala njegova hči Regina Uršula († po 1692), ki se je leta 1650 poročila z Janezom Jurijem pl. Schwabom-Lichtenbergom, leta 1660 povzdignjenim v baronski stan s predikatom Lichtenberg (1622–1667) s Tuštanja. Ta je postal novi lastnik Ortneka in je leta 1658 za 11.833 goldinarjev od stiškega samostana odkupil samostansko zemljo, kmetije, mline, dohodke in drugo na območju zemljiškega gospodstva Ortnek. Po smrti Janeza Jurija, ki je umrl na Ortneku, je gospodstvo z gradom dedoval njegov sin Volf Andrej II. baron Lichtenberg (1651–1684). Ta je zaradi prezadolženosti gospodstvo z gradom leta 1674 z materino privolitvijo za 25.000 goldinarjev prodal svojemu stricu Francu Bernardu od 1660 baronu in od leta 1688 grofu Lichtenbergu (1625–1693) s Tuštanja., ki je v glavnem živel na Tuštanju. Njemu je kot lastnik Ortneka še pred letom 1689 sledil njegov sin Jurij Gotfrid grof Lichtenberg (1655–1720), ki je do leta 1696 v glavnem prebival na Ortneku, nato pa tudi na dvorcu Koča vas blizu Loža in na gradu Snežnik. Po njegovi smrti leta 1720 je gospodstvo z gradom dedoval njegov sin Maksimilijan Ferdinand (1709–1776), ki je umrl na Ortneku. Takrat je posest dedoval njegov sin Ludvik Dizma grof Lichtenberg (1743–1808). Njemu je po smrti sledil njegov sin Benjamin Adelmo (1788–1839), ki je po poroki z Antonijo grofico Oršić leta 1807 v glavnem živel na njenem udobnem baročnem dvorcu Ludbreg v Hrvaškem Zagorju. Zaradi dolgov je gospodstvo in grad Ortnek leta 1820 za 56.000 goldinarjev prodal Janezu Koslerju (II.) (1780–1864), ki je bil uspešen dunajski trgovec, sicer pa doma s Koč na Kočevskem. Janez Kosler (II.) je leta 1845 izročil gospodstvo svojemu sinu Janezu Koslerju (III.) (1819–1898).²³⁷ Še pred tem je Janez Kosler (II.) grad za krajši čas, med letoma 1820 in 1823, dal v najem ribniškemu notarju in sodniku Matiji Logerju.²³⁸

Grad Ortnek med 16. in 19. stoletjem ni bil deležen gradbenih posegov, ki bi spremenili njegovo zasnovo iz prve polovice 16. stoletja. Pred nastankom Valvasorjeve upodobitve iz okoli leta 1678 so leseni dvizni most pred glavnim portalom nadomestili s kamnitim enoločnim mostom, ki je ob straneh dobil zidano ograjo in se je navezal na starejšo zidano rampo. Pred nastankom Valvasorjeve upodobitve so zgradili tudi dva opornika, s katerima so na zahodni in severozahodni strani okrepili

226 Smole, *Graščine*, str. 335. Sinovi Jurija II. pl. Lamberga – Boltežar, Leonard, Jurij III. in Krištof – niso imeli otrok. Krištof je bil škof v Sekavi (Seckauu). Otorepec, Lamberg, str. 94.

227 Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, II. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg (<http://www.literature.at/viewer.alo?objid=11636&viewmode=fullscreen&scale=3.33&rotate=&page=52>). <https://www.geni.com/people/Johann-von-Lamberg/6000000010837390364>

228 Prim. Otorepec, Lamberg, str. 94.

229 <https://www.geni.com/people/Ulrich-von-Lamberg-zu-Ortenegg/6000000043326895924>

230 Elze, *Urkunden-Regesten aus dem Archiv des Schlosses Ortenegg*, str. 61; Skubic, *Zgodovina*, str. 348; Smole, *Graščine*, str. 335.

231 Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, II. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg (<http://www.literature.at/viewer.alo?objid=11636&viewmode=fullscreen&scale=3.33&rotate=&page=52>). <https://www.geni.com/people/Balthasar-von-Lamberg/6000000043353597103>

232 Costa, *Reiseerinnerungen*, str. 134–135.

233 Elze, *Urkunden-Regesten aus dem Archiv des Schlosses Ortenegg*, str. 61; Skubic, *Zgodovina*, str. 348; Smole, *Graščine*, str. 335, 267, 340; Mlinarič, *Stiška opatija*, str. 496. Splošni pregled zgodovine rodovine Moscon: Preinfalk, *Rodbina Moscon*, str. 68–71.

234 Mlinarič, *Stiška opatija*, str. 496, 550; First, *Ribniško obdobje*, str. 484–485, op. 24.

235 Mlinarič, *Stiška opatija*, str. 550, 566.

236 Prim. Smole, *Graščine*, str. 335; Slana, *Lichtenbergi*, str. 181–182. Prim. tudi: Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 432.

237 Elze, *Urkunden-Regesten aus dem Archiv des Schlosses Ortenegg*, str. 61–62; Smole, *Graščine*, str. 335; Granda, *Izvajanje*, str. 152–153; Mlinarič, *Stiška opatija*, str. 550, 566–567; Slana, *Lichtenbergi*, str. 180–186, 190–191; prim. Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 432; Levec, *Das Archiv*, str. 52, 54; Skubic, *Zgodovina*, str. 348, 355, 356–357 (z nekaterimi zmotnimi navedbami); Oblak, *Koslerjevi*, str. 38; Slana, *Lichtenbergi*, str. 177, 181; Hočevnar, *Gospodstvo Ortnek*, str. 45–56, 85–86; First, *Ribniško obdobje*, str. 481, op. 9, str. 488–489. V zvezi z izvorom rodovine Kosler: Preinfalk, *Plemiške rodbine na Slovenskem. 16. stoletje*, str. 174–178.

238 Levec, *Das Archiv*, str. 52–53; prim. Pirjevec, *Kozler*.

↑ Pogled na grajsko cerkev sv. Jurija pred drugo svetovno vojno, ko je bila še v celoti ohranjena in pokrita s škodlasto streho (Zasebna zbirka rodovine Kosler).

↑ Sodobni pogled v oskrunjeno notranjost obokane grobnice pod prezbiterijem ortneške grajske cerkve sv. Jurija, v kateri so v 17. in 18. stoletju pokopavali pripadnike plemiških rodov Moscon in Lichtenberg (Igor Sapač, 2019).

↑ Glavni oltar iz ortneške grajske cerkve sv. Jurija (Narodna Galerija, foto: Igor Sapač, 2018).

↑ Notranjščina ortneške grajske cerkve sv. Jurija pred drugo svetovno vojno (Zasebna zbirka rodovine Kosler).

zidovje severozahodnega grajskega stolpa.²³⁹ Vsekakor so v 17. in 18. stoletju posodabljali notranje bivalne prostore v obeh nadstropjih gradu in morda so takrat v tistih prostorih zgradili kakšno novo predelno steno. Na to

²³⁹ Ivan Komelj je leta 1948 ugotovil, da sta opornika sekundarno prizidana na starejše zidovje. Zmotno je zapisal, da ima stolp štiri opornike. KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Ortnek – terenski zapiski, 20. 7. 1948.

↑
Vzdolžni prerez, tloris in izris glavne fasade ortneške grajske cerkve
sv. Jurija leta 1962 (ZVKDS OE Ljubljana).

je mogoče pomisliti tudi zato, ker fotografija razvaljenega gradu iz jugovzhodne strani, ki jo je okoli leta 1890 posnel Benedikt Lergtporer, v večjem prostoru prvega nadstropja vzhodnega grajskega trakta kaže nastavek porušene tanke prečne predelne stene.²⁴⁰ Najverjetneje so med preurejanjem notranjih prostorov v 17. ali 18. stoletju v prvem nadstropju na dvoriščni fasadi vzhodnega trakta zazidali dve pravokotni okni s kamnitima okviroma iz prve polovice 16. stoletja.²⁴¹ Morda so takrat odstranili tudi konzolni pomol na južnem koncu vrhnje etaže južnega stolpa in njegovo odprtino zazidali z opeko.²⁴² V tistem obdobju se je sicer bolj od same grajske stavbe spreminjala njena neposredna okolica. Že pred letom 1641 so opustili grajsko stavbo Otenštajn, ki jo obe upodobitvi iz 17. stoletja kažeta brez strehe. Pred letom 1678 so na ravni med Ortnekom in Otenštajnom zgradili dve novi zidani pritlični gospodarski poslopji z

dvokapnima strehama, prirezanima na čop. Poslopji sta imeli najverjetneje funkciji hleva za jahalne konje in bivališča grajskega oskrbnika.

Morda so gradbeni material z Otenštajna uporabili za gradnjo nove cerkve sv. Jurija, ki je nastala tik ob lokaciji Otenštajna in lučaj proti vzhodu od gradu Ortnek. Tisto cerkev so morda zgradili kot naslednico manjše srednjeveške cerkvice in nastala je do leta 1641, kot zrcalo protireformacijskega duha. Najverjetneje jo je dal v tridesetih letih 17. stoletja zgraditi Valerij baron Moscon († 1646), ki se je rodil protestantskim staršem in je imel protestantsko ženo. Do poznih štiridesetih let 17. stoletja so cerkev tudi v celoti opremili ter jo oblikovali kot celostno umetnino s tremi zlatimi oltarji in prižnico.²⁴³ Cerkev je mogoče pojmovati kot prostorsko in vsebinsko protiutež nekdanjemu protestantskemu žarišču na gradu Ortnek ter tudi kot dokaz za uspešno rekatolizacijo ribniškega območja oziroma ortneškega gospodstva.²⁴⁴ Zasnovali so jo kot enoladijsko arhitekturo z ožjim tristrano zaključenim prezbiterijem in nanj prislonjeno nižjo zakristijo. Ladjo in prezbiterij cerkve so na zunanjsčini opremili s poševno prisekanim kamnitim talnim zidcem in polkrožno zaključenimi visokimi okni z gladkimi kamnitimi okviri, v notranjsčini pa z banjastim obokom s sosvodnicami. V ladji

240 KMJ in INDOK.

241 Zazidani okni sta dokumentirani na fotografiji Ivana Komelja iz leta 1948. Objava v: Hočevvar, *Gospodstvo Ortnek*, str. 111 (spodaj desno). Podoben primer je dokumentiran na gradu Negova v Slovenskih goricah, kjer so na južnem traktu grajskega jedra dvoriščno okno v prvem nadstropju iz zgodnjega 17. stoletja v 18. stoletju zaradi preurejanja prostora zazidali, a na dvoriščni fasadi ohranili njegov kamniti okvir. Okna na Ortneku in Negovi so lahko zazidali, ker so prostore osvetljevala še druga okna. Zadnji ostanek zazidanega južnega okna na Ortneku je propadel kmalu po letu 1998.

242 Na to je mogoče pomisliti na podlagi fotografije neznanega avtorja iz okoli leta 1930, ki je ohranjen v arhivu negativov na steklih Oddelka za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. UL FF. <https://www.kamra.si/mm-elementi/item/ortnek-stari-grad.html>.

243 Prižnica je bila datirana z letnico 1648. INDOK: Stele: Ortnek – terenski zapiski, XXX, 1925, str. 50–54.

244 First, Ribniško obdobje, str. 481–489.

so obok oblikovali kot ometano lahko leseno konstrukcijo in ga oprli na notranje obstenske opornike. Vhod v cerkev so uredili na njeni krajši severni fasadi in ga poudarili z dokaj velikim renesančno oblikovanim profiliranim kamnitim portalom z ravnim čelom. Po nastanku ladje in prezbiterja so cerkvi na vhodni fasadi prizidali visok pravokotni zvonik, ki je prekril starejši talni zidec prvotne vhodne fasade. Južno steno zvonika so postavili na starejše trikotno strešno čelo cerkvene ladje.²⁴⁵ Zvonik je najverjetneje nastal še pred letom 1641, saj upodobitev iz leta 1641 že kaže cerkev z zvonikom, ki pa ima v zgornjem delu drugačno podobo od sedanje. Morda je bil v tistem obdobju zvonik še v gradnji in je mojster HGG upodobil njegovo načrtovano obliko, ki pa so jo pozneje izvedli v skromnejši različici.²⁴⁶ Zunanjščino cerkve so oblikovali še povsem v skladu z izročilom gotske arhitekture, ki je bilo pri sakralnih gradnjah v prvi polovici 17. stoletja še zelo prisotno.²⁴⁷ Cerkev so obdali z nizkim kamnitim obzidjem in prehod skozenj poudarili z masivnima zidanimi slopoma, ki so ju pokrili s piramidastima skodlastima strešicama.²⁴⁸ Nova cerkev je dobila status podružnične cerkve, a dejansko je opravljala funkcijo grajske lastniške cerkve in jo je s tega vidika v slovenskem prostoru najbolj smiselno primerjati z nekdanjo cerkvijo sv. Ane ob renesančnem gradu Krupa v Beli krajini ter s cerkvijo sv. Ane pod gradom (Slovenske) Konjice. Na gradovih Krupa in Konjice sta, enako kakor na gradu Ortnek, poleg grajskih cerkva obstajali še manjši notranji grajski kapeli. Zunanje grajske cerkve so opravljale tudi funkcijo mavzolejev za člane družin grajskih gospodarjev, ki so se po letu 1600 navzven kazale kot katoliške, v duši pa so ostale zveste protestantizmu. S tega zornega kota je ortneško grajsko cerkev mogoče primerjati tudi s t. i. Lutrovsko kletjo v kompleksu gradu Sevnica ob reki Savi, ki jo je dal najverjetneje v drugem desetletju 17. stoletja z adaptacijo prvotne protestantske molilnice iz poznega 16. stoletja kot zasebni mavzolej urediti Inocenc pl. Moscon (ok. 1545–1620).

245 Prim. INDOK: Stele: Ortnek – terenski zapiski, XXX, 1925, str. 50–54.

246 Sedanja oblika zvonika ortneške cerkve je primerljiva z zvonikom bližnje cerkve sv. Trojice v Malih Laščah. Ladja tiste cerkve je datirana s kronogramom na portalu, ki da letnico 1728. Najverjetneje je takrat nastal tudi zvonik, ki so ga morda oblikovali po vzoru ortneškega zvonika.

247 Arhitekturno zasnovo cerkve na Ortneku je mogoče dobro primerjati s podružnično cerkvijo sv. Mihaela v Malem Gabru blizu Trebnjega na Dolenjskem, ki so jo zgradili med letoma 1648 in 1653. Prim. Pahor, *Tradicija gotike*, str. 141. Približno takrat, ko je nastala ortneška cerkev, so tudi na sosednjem gradu Turjak okoli leta 1637 zgradili novo grajsko kapelo. Turjaška kapela je nekoliko manjša od ortneške cerkve in vključena v grajsko stavbo, a ima podobno arhitekturno zasnovo. Ortnesko cerkev je smiselno primerjati tudi s cerkvijo v Slapah blizu gradu Klevevž na Dolenjskem, ki je nastala med letoma 1622 in 1628 ter je prav tako povezana s plemiško rodovino Moscon. Prim. Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris gradu Turjak*.

248 Prim. fotografijo Fr. Kraševca iz leta 1930. Nazadnje objavljeno v: First, Ribniško obdobje, str. 482. Slopa sta najverjetneje nastala kot interpretacija značilnih piramidalnih kamnitih obeliskov, kakršne so v 16. in 17. stoletju pogosto v parih postavljali pred glavnimi grajskimi portali. Takšna obeliska sta v 17. stoletju stala tudi pred glavnim portalom bližnjega gradu Turjak.

↑ Starodavni ortneški grajski drevored v bližini nekdanje glavne grajske pristave in zaselka Burga (Igor Sapač, 2019).

Grad Ortnek je nekaj gradbenih posegov doživel tudi po novembru 1688, ko je vanj močno udarila strela.²⁴⁹ O obsegu škode moremo zgolj ugibati. Najverjetneje je bilo treba deloma obnoviti samo streho, saj je na oljni sliki realističnega slikarja Edvarda Wolfa (1833–1902) iz leta 1866, ki zelo natančno dokumentira glavno fasado, grad še prav takšen kakor na Valvasorjevi upodobitvi iz okoli leta 1678.²⁵⁰ To ugotovitev potrjuje tudi baročna stenska upodobitev gradu Ortnek v poslikani sobi gradu Pišece, ki je nastala v zadnji tretjini 18. stoletja in so jo ustvarili na podlagi Valvasorjeve upodobitve; če bi se podoba gradu po letu 1688 spremenila, tako kakor, denimo, na gradu Šrajbarski turn, bi se to gotovo odrazilo tudi pri oblikovanju naslikane upodobitve.²⁵¹ Morda so po udaru strele odstranili konzolni pomol na južnem stolpu ter skodlasto strešno kritino na južnem in glavnem grajskem stolpu nadomestili z opečno, kar je mogoče sklepati na podlagi Wolfove upodobitve.

Najverjetneje so v 18. stoletju povsem odstranili razvaline Otenštajna, saj na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz časa med letoma 1763 in 1787 ter v mapi franciscejskega katastra iz leta 1823 njegovi ostanki več

249 Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 433; prim. Skubic, *Zgodovina*, str. 357; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 96.

250 Wolfova slika je ohranjena v zasebni zbirki rodovine Kosler. Njena reprodukcija je objavljena v: Hočevár, *Gospodstvo Ortnek*, str. 8 in naslovnica knjige.

251 Upodobitev gradu Ortnek v sobi gradu Pišece je objavljena v: Stopar, *Ostra kopja*, str. 7.

Glavna stavba v kompleksu nekdanje dislocirane ortneške grajske
Pristave na Pugledu pri Karlovcih okoli leta 1980 (Povzeto po knjigi:
Zdunič, Ribnica).

niso označeni.²⁵² V katastrski mapi je na lokaciji nekdanje grajske stavbe označen samo vrh griča.²⁵³ V 18. in 19. stoletju pa je južno od gradu Ortnek, na južnem pobočju grajske vzpetine, ob velikem zavoju grajske poti, še stal zaselek s šestimi manjšimi lesenimi in zidanimi hišami, v katerih so prebivali grajski uslužbenci.²⁵⁴ Zaselek so imenovali Burga – grajska naselbina.²⁵⁵ Zaselek je morda obstajal že v srednjem veku in primerjati ga je bilo mogoče s skromno trško naselbino ob gradu Turjak. Umestili so ga med grad in nižje ležečo glavno grajsko pristavo, ki je bila postavljena zahodno pod gradom, na lokaciji sedanjega travnika, ob razcepu poti proti Hudemu Koncu in naselbini Ortnek v dolini. Na podlagi mape franciscejskega katastra iz leta 1823 je mogoče sklepati, da je bila glavna ortneška pristava sestavljena iz treh poslopij; večje osrednje zidano s podolžno pravokotno talno ploskvijo, ki je označeno tudi na vojaškem zemljevidu, je imelo najverjetneje funkcijo glavne grajske kašče, manjše južno zidano s kvadratno talno ploskvijo je bilo morda bivalno, večje zahodno leseno s podolžno pravokotno talno ploskvijo pa je bilo najbrž hlev.²⁵⁶

252 Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 1, sekcija 224; ARS, SI AS 176/N/N206/g/A07 – Franciscejski kataster za Kranjsko (k. o. Velike Poljane), 1823.

253 Sedaj je na lokaciji nekdanjega griča izravnani in zatravljen plato.

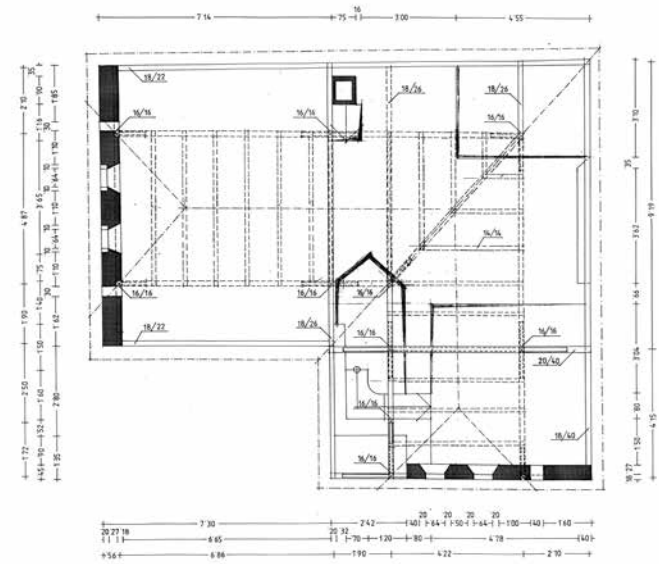
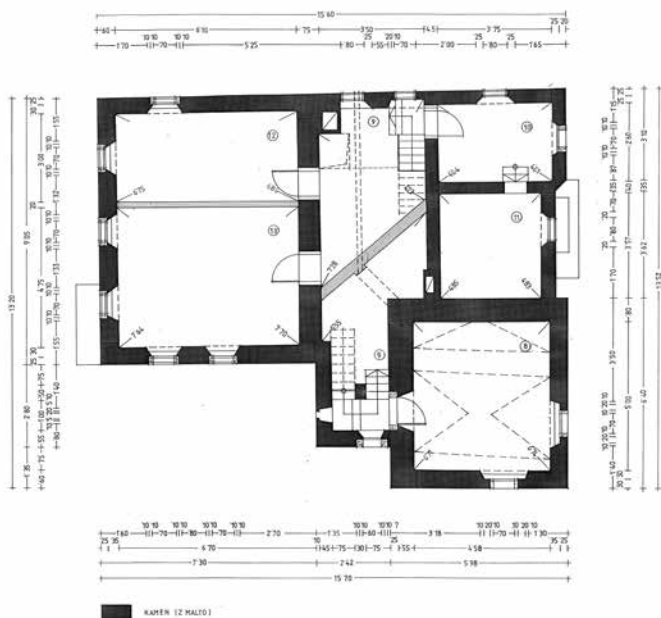
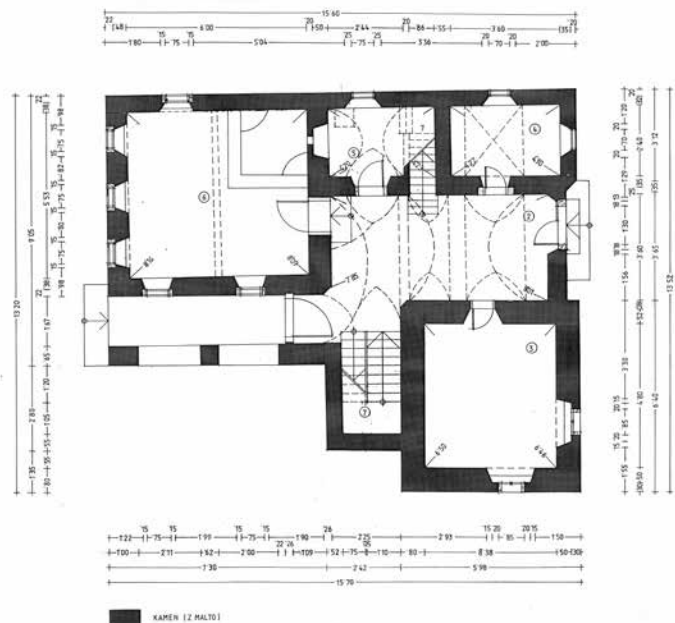
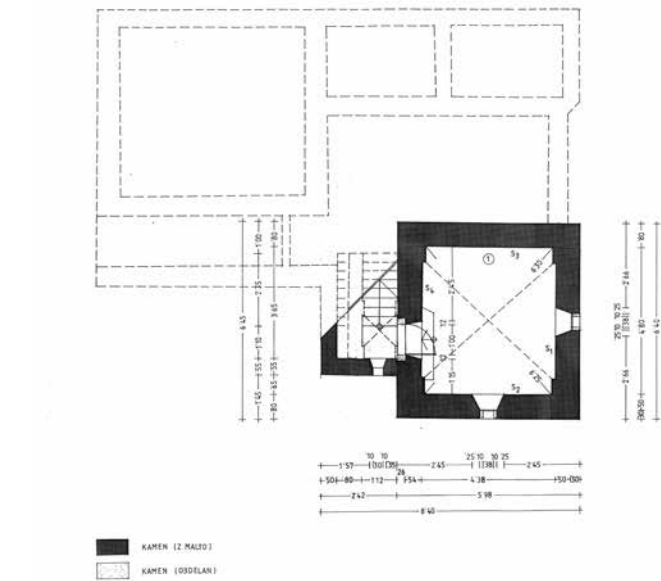
254 Hiše so označene na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja in v mapi franciscejskega katastra iz leta 1823. Propadle so v drugi polovici 19. stoletja in sedaj njihove lokacije prerašča gozd.

255 Prim. Levec, *Das Archiv*, str. 51–52. V italijanskem jeziku tovrstne naselbine pogosto imenujejo Borgo.

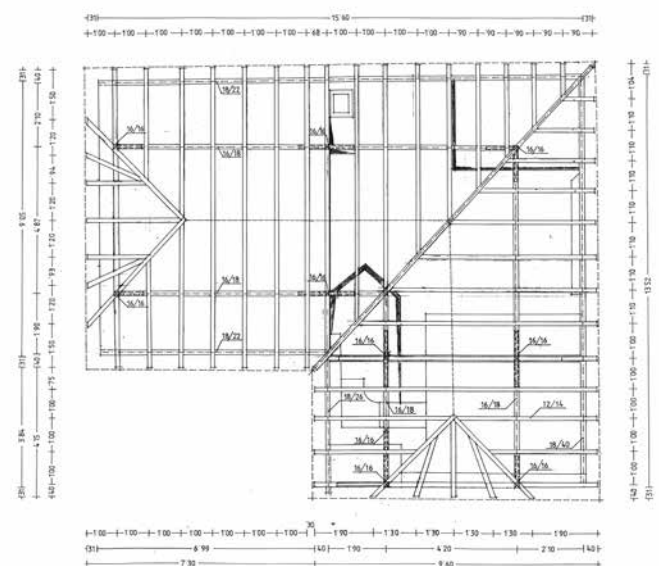
256 Od nekdanjih poslopij pristave sedaj ni več vidnih nobenih sledov. Pod rušo so najverjetneje ostali stari temelji.

Še pred nastankom avstrijskega vojaškega zemljevida je nekaj kilometrov zahodno od gradu, na razgledni legi na območju sedanje naselbine Pugled pri Karlovcih, nastala še dislocirana ortneška pristava.²⁵⁷ Kulturnozgodovinsko zelo zanimivi stavbni kompleks, ki v zadnjih letih zaradi brezbriznosti njegovih lastnikov, lokalne skupnosti in državnih institucij nezadržno propada, je bil že v 18. stoletju sestavljen iz dveh dokaj velikih zidanih poslopij in najverjetneje še nekaj manjših stranskih lesenih poslopij. Enonadstropna glavna bivalna stavba, ki nosi hišno oznako Pugled pri Karlovcih 2 in ki je med letoma 2014 in 2019 v celoti ostala brez strme slamnate strehe s čopoma na dveh straneh, sicer celovito obnovljena leta 1975, je zasnovana na talni ploskvi v obliki kljuke in opremljena s kamnitim pravokotnim glavnim portalom, ki ima vklesano letnico 1732, leta 1974 pa je imel ohranjene tudi odlične sočasne rezljane lesene vratnice s pilastrijskim arkadnim motivom. Stavba ima arhitekturni značaj plemiškega dvora. Njene fasade so bile sprva, do prenove leta 1890, ometane z zglaženim belim apnenim ometom, ki ga je krasila sajasto črna baročna arhitekturna poslikava; na razvaljanih zidovih je deloma še mogoče videti naslikane vogalne kvadre z izbočenimi zaključki in medetažni delilni venec. Okna v obeh etažah so imela od prenove v poznem 19. stoletju v glavnem preproste pravokotne obrobe iz malte. Daljši severna in vzhodna fasada sta triosni, krajši zahodna in južna fasada pa sta bili do nedavnega zgoraj zaključeni s trapezastima strešnima čeloma. Na fasadah so vidni

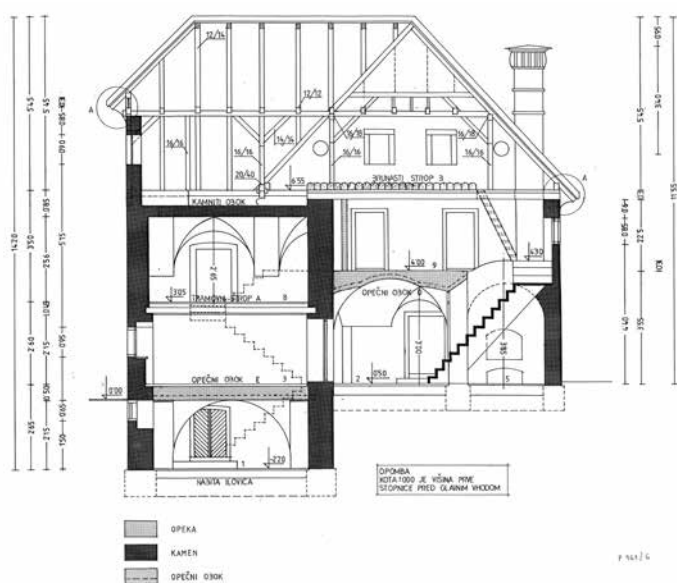
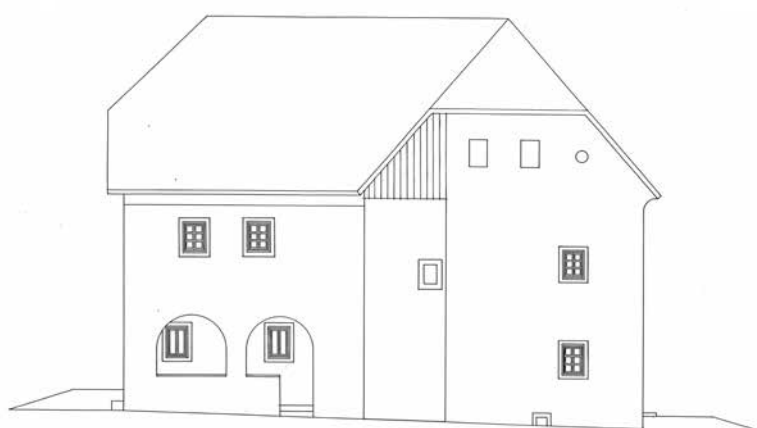
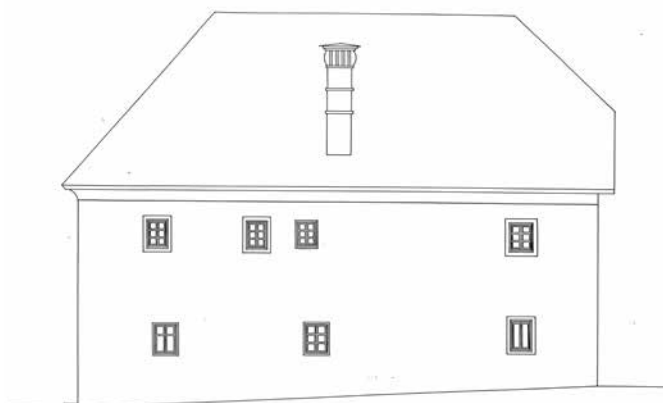
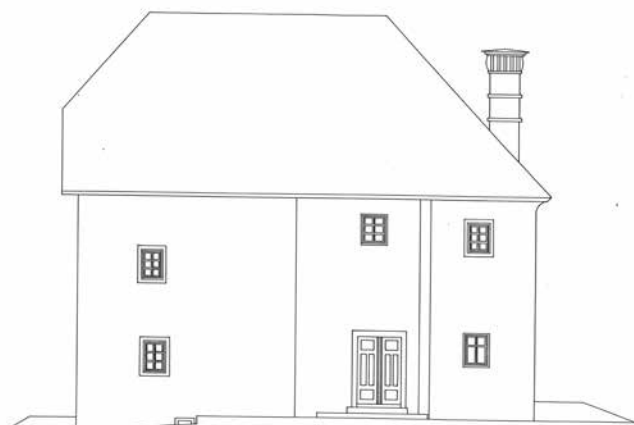
257 Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 2, sekcija 213.

P. 50/73

Tlorisi kleti, pritličja, prvega nadstropja, podstrešja in ostrešja glavne stavbe v kompleksu nekdanje dislocirane ortneške grajske Pristave na Pugledu pri Karlovinci okoli leta 1980 (ZVKDS OE Ljubljana).

Izrisi vzhodne, severne, zahodne in južne fasade ter prereza proti vzhodu in severu glavne stavbe v kompleksu nekdanje dislocirane ortneške grajske Pristave na Pugledu pri Karlovcih okoli leta 1980 (ZVKDS OE Ljubljana).

Sodobna pogleda na razpadajočo glavno stavbo v kompleksu nekdanje dislocirane ortneške grajske Pristave na Pugledu pri Karlovinci (Igor Sapač, 2019).

Sodobna pogleda na stransko poslopje v kompleksu nekdanje dislocirane ortneške grajske Pristave na Pugledu pri Karlovinci (Igor Sapač, 2019).

Deli baročno poslikane zunanjščine stranskega poslopja v kompleksu nekdanje dislocirane ortneške grajske Pristave na Pugledu pri Karlovinci (Igor Sapač, 2019 in povzeto po knjigi: Zdunič, Ribnica).

sledovi sodobnega gradbenega utrjevanja z injektiranjem zidov, ki je bilo z javnimi finančnimi sredstvi opravljeno leta 1999. Na južni, dvoriščni, strani stavbe je v pritličju vhodna lopa s tremi slopastimi arkadami in ob njej, na stiku obeh stavbnih kril nadstropni stopniščni izidek. V pritličju so vsi prostori z izjemo dveh večjih vogalnih sob obokani. Obokana sta tudi prostora v kleti in nadstropju jugovzhodnega dela stavbe, kjer je morda prvotno stolpasta stavbno jedro. Eden od prostorov v pritličju ima značaj črne kuhinje. V pritličju je bila ob severovzhodnem vogalu stavbe sprva tudi ječa gospostva Ortnek.²⁵⁸ Čeprav je slovenska spomeniškovarstvena služba leta 1974 stavbo na osnovi trdnih strokovnih argumentov uvrstila na seznam slovenskih etnoloških kulturnih spomenikov prve kategorije,²⁵⁹ je Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije leta 2015 z neznosno lahkotnostjo odločanja, brez upoštevanja arhivirane starejše konservatorske dokumentacije in brez upoštevanja izjemnega kulturnozgodovinskega pomena te stavbe v širšem slovenskem prostoru, izdalo soglasje za njeno popolno uničenje. Pri tem kajpak nihče ni pomislil, da bi bilo ostanke stavbe mogoče za prihodnje generacije ohraniti vsaj kot razvalino. Do odstranitve te pomembne slovenske kulturne dediščine doslej sicer še ni prišlo in njeni mogočni kamniti zidovi še vedno kljubujejo zobu časa in sodobni človeški abotnosti.

Stransko zidano poslopje pristave s hišno oznako Pugled pri Karlovc 3 je imelo sprva funkcijo kašče in je v glavnem še ohranjeno v obliki iz 18. stoletja; podkletena visokopritlična stavba s podolžno pravokotno talno ploskvijo je pokrita s strmo dvokapno streho, ki je na straneh prirezana na čop. Še leta 2003 je bila streha krita s slamo, sedaj pa z betonskimi strešniki. Originalne fasadne omete, ki so ohranjeni na južni in deloma vzhodni ter zahodni strani, krasi dokaj bogata arhitekturna poslikava s šivanimi vogali in medetažnimi delilnimi pasovi. Poslikava iz okoli leta 1740, ki jo je leta 1972 z denarjem tedanje Kulturne skupnosti Slovenije strokovno restavriral akademski slikar in restavrator Viktor Snoj (1922–2011), je večbarvna in arhitekturno motiviko na njej dopolnjujejo zanimivi rastlinski motivi. Naslikano je tudi manjše baročno okno z značilno sočasno zasteklitvijo. Na restavriranem delu poslikave tik pod strešnim napuščem je mogoče prebrati napis: A. MESTEK. V severnem delu stavbe je fasadna poslikava zaradi utilitarnih novejših prezidav v celoti uničena. Prezidave so se deloma zgodile v sedemdesetih letih 20. stoletja, že po restavriranju fasade.²⁶⁰ Do sedemdesetih let

sta stavbni kompleks nekdanje pristave dopolnjevala tudi kakovosten kozolec – toplar – in brunarica.²⁶¹

V 18. stoletju je bil grad Ortnek na vrhuncu svoje gospodarske moči, nato pa je njegov pomen z zatonom fevdalnega družbenega reda začel naglo upadati. Vzrok je bila predvsem njegova odročna in težko dostopna lega. V drugi polovici 18. stoletja ga je pisec spremnega besedila k avstrijskemu vojaškemu zemljevidu označil z naslednjimi besedami: *Trden, na goli skali pozidan grad – Schloß Hortoneg. Ta grad je z vozom le stežka dostopen, kajti dostop otežuje lega hriba.*²⁶² Leta 1820 so h gradu oziroma njegovemu gospostvu spadali trije ribniki, ki so bili v dolini, severno od Maršičev. Sam grad je stal v precejšnji divjini; leta 1831 so pod njim ustrelili tri medvede.²⁶³ Kljub temu je po letu 1824 postal bivališče Janeza Koslerja II. (1780–1864) in njegove družine. Na gradu je do leta 1831 odraščal tudi Janezov sin Peter Kosler, pozneje znani slovenski pravnik, gospodarstvenik, geograf, kartograf in politik, ki se je leta 1824 rodil v Kočah pri Kočevski Reki in leta 1879 umrl v Ljubljani.²⁶⁴ Grad je bil v tistem obdobju še dobro ohranjen, kar je mogoče sklepati po omenjeni Wolfovi upodobitvi iz leta 1866 in po opisu kranjskega publicista Henrika Coste iz leta 1848.

Costa je v zvezi z Ortnekom v svoji knjigi popotnih spominov zapisal: *Na mojo željo so me gostitelji radevoljno popeljali do nekdanje grajske ječe, ki ji dotlej še nihče ni bil izmeril globine, zato mi o tem niso mogli ničesar reči. Nekdanjo lutrovsko kapelo v gradu so že v preteklosti preuredili v prostor gosposčinskega urada, medtem ko je katoliška grajska kapela sv. Trojice še lepo ohranjena. Od stare utrdbe Otenštajn, ki je od Ortneka oddaljena zgolj streljaj s pištolo, je mogoče videti samo še nekaj skromnih ostankov. ... Pripovedka, da je pod razvalinami Otenštajna zakopana zlata kokoš z dvanajstimi piščanci, je pritegnila marsikoga, ki bi zlato raje našel, kakor pa ga zaslužil. Z nečimrnostjo podžgana izkopavanja so pospešila uničenje razvalin. Pred nekaj leti je bilo na ruševinah urejeno kegljišče, na katerem se je nekega dne, prav takrat, ko se je tam zabavala gosposka družina, povsem nepričakovano pojavil sosed Brundo – temni medved. Gospodiči, gospodične in dame so se med klici na pomoč razbežali in od takrat je kegljišče zapuščeno. / Pred gradom Ortnek stoji cerkvena, ki je posvečena sv. Juriju. Oltarna slika v njej ni brez vrednosti in je nedvomno votivna, saj poleg svetnika prikazuje tudi utrdbo Ortnek in razvaljeni Otenštajn ter zraven žensko figuro v klečečem položaju med molitvijo. / Komaj s katerega*

258 Prim. *Krajevni leksikon Slovenije*, II, str. 570; Bar-Janša, Pugled pri Karlovc, str. 376; Zdunič, *Ribnica*, str. 200. Stavba je v lasti družine Mestek.

259 *Kulturni spomeniki v Sloveniji. Spomeniki prve kategorije*, str. 127 (avtor zapisa: dr. Ivan Sedej).

260 Prim. Bar-Janša, Pugled pri Karlovc, str. 375–376; *Kulturni spomeniki v Sloveniji. Spomeniki prve kategorije*, str. 127 (avtor zapisa: dr. Ivan Sedej); Zdunič, *Ribnica*, str. 200; Sapač, *Razvoj*, str. 193.

261 Konservatorsko poročilo Ade Bar-Janša iz leta 1972 v dokumentaciji ZVKDS OE Ljubljana.

262 Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 1, sekcija 224, opisi, str. 48; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 98.

263 Levec, *Das Archiv*, str. 53; Hočevnar, *Gospostvo Ortnek*, str. 87–90.

264 Pirjavec, Kozler. Leta 1865 je Peter Kosler skupaj z bratom in sestro kupil Cekinov grad v Ljubljani in ob njem leta 1867 osnoval sedanjo pivovarno Union, ki je bila v času nastanka največja pivovarna na Kranjskem. Prim. Smole, *Graščine*, str. 108; Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 27.

➤
Grad Ortnek z vzhodne strani na oljni sliki Edvarda Wolfa iz leta 1866 (Zasebna zbirka rodovine Kosler).

*gradu na Kranjskem se ponuja tako lep razgled po okolici kot z Ortneka, saj kaznilnice na grajskem hribu v Ljubljani žal ne moremo več postaviti v kategorijo gorskih gradov. Ne le Ribniška dolina in doline proti Turjaku, marveč tudi okolica Ljubljane z grajskim hribom in delom mesta, potlej prijazni Rožnik z gorskimi vršaci v ozadju, so ležali ob zahajajočem soncu kot prijazna večerna pokrajina v zrcalu imenitnega daljnogleda, ki mi ga je dal na voljo lastnik gradu. ...*²⁶⁵ Sklepati smemo, da je bila omenjena grajska ječa v bližini vhoda v grad, v kleti oglatega severovzhodnega stolpa ali – manj verjetno – v kleti severozahodnega stolpa. O lokaciji nekdanje lutrovske kapele je mogoče zgolj ugibati. Morda je bila v obokanem pritličju oglatega severovzhodnega stolpa. V zvezi z lokacijo katoliške grajske kapele sv. Trojice je še najbolj utemeljeno pomisliti na polkrožni prostor v prvem nadstropju južnega grajskega stolpa.²⁶⁶

²⁶⁵ Costa, *Reiseerinnerungen*, str. 134–135; prim. Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 97.

²⁶⁶ Grajske kapele v nadstropjih okroglih stolpov so dokumentirane na gradovih Krupa v Beli krajini, Sevnica in Grad na Goriškem. Nekdanje funkcije grajskih prostorov med 17. in 19. stoletjem bo morda mogoče natančneje opredeliti na podlagi analize inventarnih popisov zapuščine nekdanjih grajskih lastnikov. V okviru priprave te študije tega dela ni bilo mogoče opraviti.

Težka pristopnost, odročnost in obiski medvedov so okoli sredine 19. stoletja zapečatili usodo starodavnega ortneškega gradu. Leta 1845 je Janez Kosler (II.) (1780–1864) ortneško gospostvo prepustil svojemu sinu Janezu Koslerju (III.) (1819–1898).²⁶⁷ Morda je bil on med tistimi, ki jih je na kegljišču Otenštajn presenetil rjavi kosmatinec. Vsekakor do starodavnega gradu Ortnek ni gojil posebne simpatije in se je morda že pred odpravo fevdalnega družbenega reda leta 1848 odločil, da ga zapusti ter v njegovi upravni in rezidenčni vlogi nadomesti z novim dvorcem v dolini. Novi dvorec so zgradili okoli leta 1852.²⁶⁸ Poleg tega je imel Janez Kosler (III.) bivališče tudi v Cekinovem gradu v Ljubljani.²⁶⁹ Grad Ortnek je po letu 1852 ostal prazen in leta 1884 ga je Janez Kosler (III.) začel sistematično

²⁶⁷ Smole, *Graščine*, str. 335.

²⁶⁸ Za dvorec Ortnek prim. Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 102–103 in besedilo v nadaljevanju te publikacije. Morda je bil eden od razlogov za gradnjo manjšega dvorca kot nadomestila za večji grad tudi ta, da so bili lastniki grajskih posestev po odpravi fevdalnega družbenega reda letu 1848 prisiljeni zmanjšati stroške. Leta 1848 so odpadli prihodki od podložniških dajatev, pa tudi prihodki od prodaje lesa, ki so bili eden najpomembnejših dohodkov ortneškega gospostva, so se precej zmanjšali. Prim. Granda, *Preobrazba*.

²⁶⁹ Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 28.

↑

Nasilno razkriti grad Ortnek z vzhodne (levo) in severne strani (desno) na dveh upodobitvah iz druge polovice osemdesetih let 19. stoletja (Zasebna zbirka rodovine Kosler, preslikava: ZVKDS OE Ljubljana).

podirati.²⁷⁰ Še pred obdobjem okoli leta 1890 so z vseh štirih grajskih traktov in s treh renesančnih stolpov sneli vso strešno kritino in leseno konstrukcijo ostrešja ter podrl skoraj celotno glavno grajsko fasado, od katere sta ostala samo njen skrajni južni del ob južnem stolpu in severni del z renesančnim glavnim grajskim portalom. S podrtjem pretežnega dela glavne fasade so pokazali, da je demoliranje gradu nepovratno. Srednjeveški glavni grajski stolp je v tistem obdobju še ohranil strmo štirikapno opečno streho. Iz razkritih traktov in stolpov so iztrgali vse uporabne lesene dele.²⁷¹ Gradbeni material, ki so ga pridobivali z rušenjem gradu, so odvažali in ga uporabljali za nove gradnje. Ortniški grad je tako delil usodo še nekaterih izjemno pomembnih starodavnih gradov na Slovenskem – Gamberka blizu Zagorja, Žusma na Kozjanskem, Planine pri Sevnici, Školja na Notranjskem, Klaneka (Glanegga) na Koroškem, Luknje blizu Novega mesta, Žužemberka ob reki Krki in Pobrežja v Beli krajini –, ki so jih zaradi izgube nekdanjega pomena, zastarelosti, dotrajanosti, težke pristopnosti in predvsem zaradi visokih davkov na tovrstne stavbe njihovi lastniki v 19. stoletju prav tako opustili in sistematično razvalili.²⁷² Državna spomeniškovarstvena ustanova s sedežem na Dunaju je lahko tovrstno uničevanje gradov v tistem obdobju zgolj brezmočno opazovala, saj zaradi političnih razlogov še ni bilo primerne spomeniškovarstvenega zakona, ki bi lastnike obvezoval k ohranjanju tovrstnih stavb. Lastnikom

je rušenje starodavnih grajskih stavb prineslo dobiček, saj so lahko razprodajali uporabni gradbeni material, obenem pa so bili razbremenjeni plačevanja davščin za nekoristne velike prazne stavbe. V takšnih okoliščinah se je grad Ortnek, ki je bil pred letom 1884 v dokaj dobrem gradbenem stanju, v poznem 19. stoletju v nekaj letih spremenil v popolno razvalino, ki pa je zaradi slikovite oblike in dominantne lege v neokrnjenem naravnem prostoru še dolgo pritegovala obiskovalce.²⁷³ Leta 1908 so restavrirali glavni oltar v grajski cerkvi sv. Jurija.²⁷⁴

Načrtno rušenje gradu Ortnek se je nadaljevalo takoj po prvi svetovni vojni. Malce pred letom 1925, ko si je ruševine ogledal konservator dr. France Stele, so odstranili opečno streho srednjeveške visoke trdne hiše iz 14. stoletja. V notranjščini stolpastega poslopja je bilo takrat ohranjenih še nekaj lesenih stropov.²⁷⁵ V tistem obdobju je ortneško posest za družino Kosler upravljal oskrbnik Josip Göderer. Leta 1919 je narodna vlada v Ljubljani izdala odločbo, s katero je uvedla nadzor nad ortneško posestjo in kmalu zatem je ortneško Koslerjevo veleposestvo z agrarno reformo zgubilo še precej zemljišč. Lastnike so ti ukrepi spravili v slabo voljo.²⁷⁶ Seveda v takšnih razmerah z njihove strani ni bilo nobene pripravljenosti za prenehanje podiranja ostankov

270 *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 221; *Krajevni leksikon Slovenije*, II, str. 568; Granda, *Izvajanje*, str. 153; Stopar, *Gradovi*, str. 52; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 97; Hočevar, *Gospodstvo Ortnek*, str. 54. Družina Kosler je sicer vselej odgovorno ravnala s svojim premoženjem in vsaka generacija je z dobrim gospodarjenjem še nekaj dodala k tistemu, kar so ustvarile starejše generacije. Uničevanje gradu Ortnek, ki se je začelo leta 1884 in je trajalo več desetletij, je edini dokumentirani primer slabega ravnanja s podedovanim premoženjem v zgodovini družine Kosler.

271 To je razvidno iz treh ohranjenih fotografij, ki jih je okoli leta 1890 posnel fotograf Benedikt Lergetporer z Bleda. Originali fotografij so ohranjeni v KMJ in NUK, preslikave pa v INDOK. Fotografije so objavljene v: Hočevar, *Gospodstvo Ortnek*, str. 12, 14. Stanje gradu med rušenjem po letu 1884 dokumentirata tudi dve grafični upodobitvi neznanega avtorja, ki sta shranjeni v zasebni zbirki družine Kosler in objavljeni v: Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 119; Hočevar, *Gospodstvo Ortnek*, str. 13, 67.

272 Prim. Sapač, *Razvoj*, str. 234.

273 Fotograf Kristijan Pajer je med letoma 1884 in 1895 posnel fotografijo, ki predstavlja panoramski pogled z razvalin gradu Ortnek proti novemu dvorcu v dolini. Fotografija najverjetneje kaže zidovje na vrhu severozahodnega stolpa; zidovje je že v celoti razkrito, a sega še do prvotne višine. Fotografija je shranjena v zasebni zbirki družine Kosler. Kambič, Fotograf Kristijan Pajer, str. 47–49.

274 INDOK: Stele: Ortnek – terenski zapiski, XXX, 1925, str. 50–54; Močnik, *Restavriranje stranskih oltarjev*.

275 INDOK: Stele: Ortnek – terenski zapiski, XXX, 1925, str. 50–54. Na akvarelirani upodobitvi gradu Ortnek iz jugovzhodne strani, ki jo je ribniški učitelj Janko Trošt (1894–1975) ustvaril najverjetneje malo pred letom 1925, je streha visoke trdne hiše še vidna. Prim. Gradišnik in Viler in Kovačič, *Janko Trošt*, str. 113. Morda je Troštova upodobitev nastala po starejši fotografiji iz obdobja pred letom 1925. Prim. tudi fotografijo na razglednici z zgodnjega 20. stoletja, odposlano leta 1908 in objavljeno v: Jakič, *Sto gradov*, str. 120; Kos, *Vitez in grad*, str. 196; Pungertar, *Razglednice*, str. 13. V časopisu *Ilustrirani Slovenec* (št. 7, 1931, str. 390–391) je objavljena upodobitev razvalin gradu Ortnek, ki jo je nedvomno prav tako ustvaril Janko Trošt in ki tudi kaže visoko trdno hišo s streho, tik preden so jo podrli.

276 Granda, *Izvajanje*, str. 153.

↑

Skoraj v celoti razkriti grad Ortnek z zahodne strani okoli leta 1890 (fotografija Benedikta Lergetporerja na razglednici z začetka 20. stoletja, preslikava: INDOK).

↑

Pogled na razvaljeni grad Ortnek z zahodne strani leta 2016 (Spletni vir).

↑

Skoraj v celoti razkriti in deloma porušeni grad Ortnek z jugovzhodne strani na fotografiji Benedikta Lergetporerja iz okoli leta 1890 (KMJ, preslikava: INDOK).

↑

Skoraj v celoti razkriti in deloma porušeni grad Ortnek s severovzhodne strani okoli leta 1890 (fotografija Benedikta Lergetporerja na razglednici z začetka 20. stoletja, preslikava: INDOK).

↑ >

Ostanki gradu Ortnek z jugovzhodne strani na dveh upodobitvah Janka Trošta iz obdobja malce pred letom 1925, ko ni bilo več na teh dveh upodobitvah upodobljene strehe glavnega grajskega stolpa

(Povzeto po: Gradišnik in Viler in Kovačič, Janko Trošt, str. 113 (levo); Ilustrirani Slovenec, št. 7, 1931, str. 390–391 (desno)).

gradu. Po konservatorjevem obisku se rušenje zato ni ustavilo in do leta 1941 so podrli skoraj celotno zidovje srednjeveške trdne visoke hiše; zaradi težke dostopnosti je ostala samo zahodna stena z zazidanim zgodnjegotskim portalom in del južne stene tistega poslopja.²⁷⁷ Morda sta na podiranje najstarejšega srednjeveškega dela gradu,

²⁷⁷ To je mogoče sklepati na podlagi ohranjenih arhivskih fotografij iz prve polovice 20. stoletja. Prim. fotografijo slovenskih četnikov pred razvalino gradu Ortnek avgusta 1943 v: *Zbornik fotografij*, str. 361; Ferenc, *Dies irae*, str. 179; Čepič in Guštin in Troha, *Slovenija v vojni*, str. 238. Original hrani Muzej novejšje zgodovine Slovenije.

v obdobju, ko v večini drugih predelov Evrope zaradi spomeniškovarstvenih razlogov kaj podobnega več ni bilo dopustno, vplivali tudi izbruh gospodarske krize po letu 1929 in likvidacija agrarne reforme leta 1933. Gradbeni material iz porušeni srednjeveških zidov so odpeljali in ga porabili za nove gradnje drugod. Do leta 1941 so poleg večjega dela srednjeveške trdne visoke hiše podrli tudi večji del zidovja renesančnega severovzhodnega ogletega grajskega stolpa, od katerega je poleg zasute kleti ostal samo južni del njegove vzhodne fasadne stene, ki je v tistem obdobju segal približno do vrha nekdanjega prvega

Razvalina gradu Ortnek z jugozahodne strani na fotografiji na steklu iz okoli leta 1930 (UL FF: Oddelek za geografijo).

Slovenski četniki pred razvalinami gradu Ortnek avgusta 1943 (Povzeto po knjigi: Zbornik fotografij, str. 361).

Ostanek južnega stolpa gradu Ortnek leta 1948 (levo) in 1998 (desno) (KMJ in Igor Sapač).

nadstropja. Najverjetneje so v tridesetih letih 20. stoletja podrli vrhnji del zidovja južnega grajskega stolpa in iztrgali kamniti renesančni konzoli nekdanjega obrambnega pomola, ki sta bili okoli leta 1930 še v celoti ohranjeni, leta 1948 pa za njima ni bilo več nobenih sledov.²⁷⁸ Zdi se, da so v tridesetih letih podirali tudi zidovje v vrhnjih dveh etažah

²⁷⁸ To je mogoče sklepati na podlagi fotografije neznanega avtorja iz okoli leta 1930 (UL FF; <https://www.kamra.si/mm-elementi/item/ortnek-stari-grad.html>) in po opisu gradu iz leta 1948, ki ga je pripravil Ivan Komelj (KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Ortnek – terenski zapiski, 20. 7. 1948). Prim. tudi fotografijo Ivana Komelja iz leta 1948 v KMJ.

zahodne grajske fasade. Tako so od nekoč mogočnega gradu Ortnek do izbruha druge svetovne vojne ostali samo težje dostopni zidovi, zlasti tisti v spodnjem delu na zahodni in južni strani kompleksa. Izbruh druge svetovne vojne v Jugoslaviji leta 1941 je preprečil nadaljnja rušenja, razvaline pa so se začele vse bolj zaraščati.

Med drugo svetovno vojno je grad Ortnek nepričakovano še enkrat odigral zanimivo zgodovinsko vlogo, ki je v spomin priklicala njegov že dolgo nazaj pozabljeni strateški pomen. Dvajsetega avgusta 1943 je grajske razvaline zasedel slovenski Dolenjski oziroma Centralni četniški odred, ki

Razvaline gradu Ortnek s severovzhodne strani na fotografiji Ivana Komelja iz leta 1948 (KMJ, levo) in na fotografiji Milana Železnika iz leta 1954 (INDOK, desno).

je štel okoli 170 mož in ki je pod komandantom Danilom Koprivico na Ortnek prišel z gradu Otočec. Vojaki so bili dobro oboroženi in izurjeni. Območje vrh vzpetine z ostanki gradu in cerkvijo sv. Jurija so v naglici močno utrdili in mu dali funkcijo vojaškega taborišča. Ker je bilo poletje, so vojaki spali kar na prostem. Lokacija četniškega taborišča na Ortneku ni bila izbrana po naključju; lega razvaljenega gradu je omogočala dobro obrambo pred napadalci, četnike pa so poleg tega varovale tudi okoliške posadke Milizie volontarie anticomunista (MVAC) oziroma vaških straž, zlasti tista pri Svetem Gregorju. Mogoč je bil tudi hiter dostop novih prostovoljcev z vlakom iz Ljubljane ter tudi oskrbovanje s pomočjo bližnje železniške proge. Iz globokega vodnjaka pri cerkvi sv. Jurija so se vojaki lahko oskrbovali s pitno vodo in vodo za kuhanje. Zidovi razvaljenega gradu so bili preraščeni z gostim bršljanom, ki je opazovalcem in ostrostrelcem dajal odlično kritje, pred grajskim zidovjem na vzhodni strani pa je bila dokaj visoka škarpa, ob kateri so rasli debeli macesni. Za tisto škarko so si branilci uredili mitralješka gnezda in okope. Od tam so lahko imeli pod ognjem vso bližnjo okolico, ki je bila strma, z vzhodne in severne strani poraščena pretežno z iglavci, z zahodne le deloma pogozdena, z južne strani pa jo je obdajala tako strma goličava, da se je bilo mogoče kobacati po njej le po vseh štirih. Rahlo nakazane terase na tisti strmini so ustvarjale slabe in varljive zaklone. Konec avgusta 1943 je štab partizanske XIV. divizije ukazal Tomšičevi brigadi, naj napade in uniči ali prežene četnike iz razvalin gradu Ortnek. Napad bi se moral začeti navsezgodaj 31. avgusta,

vendar so ga zaradi slabega vremena prestavili za en dan. Partizani so načrtovali, da bi se naj borci v zgodnjih jutranjih urah skrivno priplazili od lokacije nekdanje pristave oziroma marofa pod gradom do gradu in z ročnimi bombami opravili s četniki. A do razvalin gradu je neopaženo prišla le ena četa, pa še ta z zamudo, enako kot so prišle z zamudo tudi druge enote. Partizanske enote so z vseh strani obkrožile grajski kompleks s cerkvijo. Hud boj je nekaj časa potekal v megli in partizani so si prizadevali zavzeti višjeležeče območje pri cerkvi sv. Jurija, kar pa jim ni uspelo. Ko se je dvignila megla, so bili napadalci izpostavljeni močnemu streljanju branilcev; šest jih je padlo, šestnajst pa je bilo ranjenih. Hudo ranjeni partizan je padel v četniško ujetništvo. V takih razmerah je brigadni komandant Stane Semič - Daki ukazal umik. Četniki so na Ortneku ostali do 2. septembra in nato odšli v vas Grčarice, kjer so jih partizani po kapitulaciji in po tridnevni bojih med 8. in 10. septembrom 1943 popolnoma porazili.²⁷⁹

V vojnem letu 1944 se strateški pomen razvalin gradu Ortnek ni zmanjšal. Enaindvajsetega februarja 1944 je 3. bataljon partizanske Ljubljanske brigade v bunkerje ob gradu postavil močno zasedo z nalogo, da budno opazuje cesto pod sabo in onemogoči promet po njej.²⁸⁰ Partizani so se z gradu kmalu umaknili, 22. aprila 1944 pa so se tam

²⁷⁹ Strle, *Tomšičeva brigada*, 1943, str. 154–164 in zemljevid na str. 116 (popravek); Ferenc, *Dies irae*, str. 176–187; prim. Ortnek: Semič - Daki, *Najboljši so padli*. 2. knjiga, str. 200–203; Lah, *Ljubljanska brigada*, str. 23; Čepič in Guštin in Troha, *Slovenija v vojni*, str. 238.

²⁸⁰ Lah, *Ljubljanska brigada*, str. 138.

Naglo propadajoči ostanki vzhodne fasade renesančnega severovzhodnega stolpa gradu Ortnek leta 1998 (levo) in 2019 (desno) (Igor Sapač).

za kratek čas utrdili partizani 9. kočevske brigade oziroma 9. slovenske narodnoosvobodilne brigade Kočevske, ki so ob ostankih gradu gradili zaklonišča za avtomatsko orožje. Triindvajsetega aprila 1944 so partizane na Ortneku napadli nemški in domobranski vojaki. Napadalci so po srditem boju v zagrizenem naskoku mimo cerkvice sv. Jurija prodrli do ostankov gradu in prisilili partizane, da so zapustili položaje. Po umiku partizanov so napadalci na razvaljenem gradu ostali samo nekaj ur, dokler niso njihovi oddelki na glavni cesti pod grajsko vzpetino pobrali partizanskih min, nato pa so se vrnili nazaj v svoje postojanke, ostanke gradu pa so znova zasedli partizani. Napadalci so imeli v napadu na razvaljeni grad Ortnek menda 30 mrtvih, partizani pa 6. Partizani so naslednji dan pokopali svoje mrtve. V dneh zatem so se partizani še dodatno utrdili na grajski vzpetini. Sedemindvajsetega aprila 1944 so jih napadle nemške in domobranske enote. Napadalci so razvaline gradu obkolili in partizani so se s precejšnjimi izgubami prebili iz obroča ter se umaknili.²⁸¹

Spopade na gradu Ortnek med drugo svetovno vojno je deloma mogoče primerjati s sočasnim vojnim dogajanjem na sosednjem gradu Turjak. Čeprav je bila grajska stavba v tistem obdobju že popolna razvalina,

jo je bilo mogoče dovolj učinkovito braniti.²⁸² Grajskih ostankov vojno dogajanje ni prizadelo. V prvem povojnem desetletju so imele razvaline skoraj povsem enak obseg, kakor tik pred drugo svetovno vojno. Južni del vzhodne fasade severovzhodnega ogletega stolpa in zidovje južnega stolpa sta v tistem obdobju še segala skoraj do vrha prvega nadstropja, na dvoriščni fasadni steni vzhodnega trakta pa sta bila v prvem nadstropju ohranjena dva zazidana kamnita okenska okvira. Pretežni del zahodne stene srednjeveškega stolpastega poslopja je še dosegal prvotno višino; samo obokana okenska preklada v vrhnji etaži, ki je leta 1943 še stala, je bila porušena. Od renesančnega glavnega grajskega portala ni bilo več nobenih sledov.²⁸³

Po drugi svetovni vojni je družina Kosler v okviru nacionalizacije izgubila tudi ostanke gradu Ortnek. Takrat se je namerno podiranje razvaljenih grajskih zidov končalo, a obenem se je začel nagli propad grajske cerkve sv. Jurija, sicer podružnice župnije Velike Poljane. Cerkev je bila v vse slabšem gradbenem stanju že v desetletju pred drugo

282 V tem pogledu je grad Ortnek mogoče primerjati s samostanom Monte Cassino v Italiji, kjer so se nemške enote med februarjem in majem 1944 v razvalinah skoraj popolnoma razdejanih samostanskih poslopij dolgo učinkovito upirale napadom zaveznikov. Oba primera dokazujeta nesmiselnost strateških požigov in rušenj kulturnozgodovinskih stavb med drugo svetovno vojno; razvaline je bilo pogosto mogoče še bolj učinkovito braniti od celih stavb. Žal je to spoznanje prodrlo šele po uničenju izjemno velikega števila pomembnih spomenikov.

283 Prim. fotografije Ivana Komelja, najverjetneje iz leta 1948, v KMJ. Objavljeno v: Hočevar, *Gospodstvo Ortnek*, str. 111. Prim. tudi risbo razvalin gradu Ortnek iz okoli leta 1955 v: Gerlanc, *Kočevsko*, str. 79. Risba je nastala na podlagi fotografije iz leta 1954 v INDOK.

281 Kraševac, *Deveta kočevska brigada*, str. 195–199; prim. Lah, *Ljubljanska brigada*, str. 193, 194.

↑
Naglo propadajoča ortneška grajska cerkev leta 1998 (levo) in 2019 (desno) (Igor Sapač).

↑
Ortneška grajska cerkev z deloma poškodovano strešno kritino in kamniti okvirji oken na zahodni fasadi ladje leta 2002 (Igor Sapač).

svetovno vojno, saj je ortneško Koslerjevo veleposestvo leta 1925 z agrarno reformo izgubilo tisti del obdelovalne zemlje, ki je služil za vzdrževanje podružnice, nad katero so imeli ortneški graščaki patronat.²⁸⁴ Pustošenje notranjščine cerkve s kulturnozgodovinsko izjemno pomembno opremo iz 17. stoletja se je morda začelo že med vojno, ko so se tam v letih 1943 in 1944 odvijali ogorčeni boji s precejšnjim številom mrtvih. Takoj po vojni so ljudje začeli iz cerkve odnašati posamezne kose opreme, zlasti kipe, pozlačeno leseno ornamentiko oltarjev, grbe in slike. Leta 1946 so opremo v cerkvi poskusili zavarovati z novimi vrati in ključavnico. Vandalizem se je zelo stopnjeval po letu 1948.

²⁸⁴ Granda, Izvajanje, str. 154. Prim. Oven Stanič in Mikuž, *Možnost umestitve ortneških oltarjev*, str. 12.

Leta 1954 je bila oprema že popolnoma razdejana in v veliki meri izropana, grobnica po tlemi prezbiterija pa odprta in oskrunjena.²⁸⁵ Slovenska konservatorska služba je leta 1950 ali 1951 iz cerkve na varno odpeljala slike s stranskih oltarjev, leta 1954 pa še vse lesene ostanke treh oltarjev in prižnice.²⁸⁶ Cerkev je bila od takrat prazna in njena skodlasta strešna kritina je bila na stiku ladje in zvonika vse bolj poškodovana.²⁸⁷ Posledično se je do leta 1962 sesul velik del ometane lesene banjaste tripolne obočne konstrukcije

²⁸⁵ First, Ribniško obdobje, str. 485–487; prim. Oven Stanič in Mikuž, *Možnost umestitve ortneških oltarjev*, str. 6–7.

²⁸⁶ Zadnikar in Komelj, Ortnek, str. 152; Železnik, Rezbarstvo, str. 171–190; First, Ribniško obdobje, str. 486–487; prim. Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 97.

²⁸⁷ Prim. fotografijo v: Skubic, *Zgodovina*, str. 301.

↑
Notranjščina ortneške grajske cerkve z ostanki ometane lesene obočne konstrukcije v ladji leta 2002 (Igor Sapač).

↑
Zahodna stena v notranjščini ortneške grajske cerkve z ostanki ometane lesene obočne konstrukcije v ladji leta 2002 (Igor Sapač).

↑
Razdejana notranjščina ortneške grajske cerkve z ohranjenim obokom v prezbiteriju (Igor Sapač, 2019).

v cerkveni ladji. Ljudje so s tal potrgali skoraj vse kamnite tlakovce iz 17. stoletja. Okoli leta 1962 je konservatorska služba poskrbela za celovito sanacijo strehe cerkve in takrat so dotrajane skodle nad prezbiterijem, ladjo in zvonikom v celoti nadomestili z opečnim bobrovcem. Hkrati so vrh obodnih zidov cerkve zgradili tudi armiranobetonsko povezovalno vez in izdelali arhitekturni posnetek tlorisa ostankov gradu. V tistem obdobju je konservatorska služba načrtovala celovito sanacijo cerkve in vrnitev originalnih oltarjev ter prižnice.²⁸⁸ Ambiciozni načrti so kmalu utonili v pozabo in cerkev je vse bolj propadla. Za obnovljeno strešno kritino pozneje ni nihče več skrbel. V bližini cerkve

so na lokaciji, kjer je nekoč stal Otenštajn, postavili sedanjí jekleni telekomunikacijski stolp RTV Slovenija, ki s signalom pokriva Ribniško dolino.²⁸⁹

Po letu 1962 so vse bolj pozabljene propadale tudi razvaline gradu. Do leta 1998 sta se sesula del zgornjega dela zahodne stene in vrhnja etaža koničastega ostanka južne stene nekdanje srednjeveške trdne visoke hiše. Sesulo se je tudi zidovje prvega nadstropja vzhodne stene severovzhodnega stolpa, del dvoriščne fasadne stene vzhodnega trakta z ostanki kamnitih okenskih okvirov in precejšen del zidovja vrh južnega stolpa. Po letu 1991 je nova slovenska oblast ostanke gradu vrnila družini Kosler.

²⁸⁸ Dokumentacija v arhivu Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije – Območna enota Ljubljana.

²⁸⁹ Na stolpu je sedaj televizijski oddajnik multipleksa A, oddajnika radijev Val 202 in Radio 1 ter bazna postaja mobilnega operaterja.

↑

Renesančni kamniti glavni portal ortneške grajske cerkve leta 2002 (levo) in lokacija pred letom 2013 iztrganega portala leta 2019 (desno) (Igor Sapač).

↑

Pogleda proti severnemu delu notranjščine ortneške grajske cerkve leta 1954 (levo, foto Milan Železnik, INDOK) in 2019 (desno, foto Igor Sapač).

Na proces propadanja to sicer ni imelo vpliva. Med letoma 2002 in 2018 se je skoraj v celoti sesul še zadnji ostanek vzhodne fasade severovzhodnega stolpa,²⁹⁰ na zahodni grajski fasadi so propadli skoraj vsi preostali okenski okviri, odpadlo je več vrst kamnov v zgornjem delu južnega stolpa in pred letom 2013 se je porušil zadnji ostanek južne stene trdne visoke hiše s sledovi zazidane odprtine iz 14. stoletja v prvem nadstropju.

Po letu 1991, ko je Slovenija postala samostojna država, je ob razvalinah gradu vse bolj propadala cerkev sv. Jurija. Okoli leta 1962 sanirana streha je imela nad ladjo več lukenj, zakristija se je skoraj v celoti sesula in piramidalna streha zvonika je bila na vseh straneh načeta. Poleti 1998 so v razdejani cerkvi ter ob njej v režiji in po scenariju Andreja Mlakarja snemali slovenski fantazijo-dramski film *Mokuš*.²⁹¹ Med snemanjem filma so cerkev provizorično sanirali, do napovedane celovite obnove cerkve po snemanju filma pa ni prišlo.²⁹² Zgodilo se je prav nasprotno. Med letoma 2002 in 2013 je neki domačin iz cerkve nasilno iztrgal skoraj vse kamnoseško obdelane elemente iz sivega apnenca – renesančni glavni portal, okvire šestih visokih polkrožno zaključenih oken na prezbiteriju in ladji, stopnice pred menzo glavnega oltarja ter dele talnega zidca na zunanjsčini in v notranjsčini. S tem je zelo prizadel statično stabilnost stavbe. Malo pred letom 2013 se je sesula celotna streha cerkvene ladje in za seboj potegnila tudi ostanek banjastega oboka s sosvodnicami.²⁹³ Po letu 2013 škode nihče ni saniral in do leta 2019 se je skoraj v celoti sesula še piramidalna streha zvonika. Leta 2018 so razdejano cerkev razglasili za slovenski kulturni spomenik lokalnega pomena. Že leto prej so ob propadajočih ostankih gradu in cerkve na pobudo Lions kluba Ribnica postavili informativni tabli, ki poudarjata pomen obeh nekdanih poslopij.

Zdi se, da bodo v prihodnosti poleg informativnih tabel o nekdanjem grajskem kompleksu Ortnek pričali samo rešeni deli opreme grajske cerkve, ki so jih med letoma 1999 in 2003 celovito restavrirali in so sedaj deponirani na več lokacijah; v Galeriji Miklova hiša v Ribnici, v Narodni galeriji v Ljubljani, v Dolenjskem muzeju v Novem mestu in v župnijski cerkvi sv. Jožefa na Velikih Poljanah.²⁹⁴

290 Prim. fotografijo iz leta 1988 v: Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 231, fotografijo iz leta 1995 v: Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 99, in fotografijo iz okoli leta 2000 v: Jakič, *Sto gradov*, str. 121.

291 *Večer*, 8. 8. 1998. Film je nastal po romanu *Ki jo je megla prinesla* Ferija Lainščaka. Film so dokončali leta 2000, a je zaradi spora med režiserjem in studiem prišel v kinematografe šele leta 2006.

292 Filmska ekipa je s sodelovanjem konservatorske službe deloma obnovila strešno kritino na zvoniku, prebelila zunanjsčino zvonika in deloma notranjsčino ladje ter luknje na mestnih nekdanih oken na vzhodni steni cerkvene ladje zadelala s stiroporom.

293 Leta 2006 je streha še stala.

294 Močnik, *Obnova zlatih oltarjev*; Fajfar, *Obnovili »zlata oltarja«*; Fajfar, »Zlata oltarji«; Leskovšek-Svete, *Razstavljen in obenem shranjen*; Mihelič, *Možnost prezentacije*; Močnik in Breščak, *Veliki Ortneški oltar*; Močnik, *Restavriranje stranskih oltarjev*; Fajfar, *Ortneški oltar*; Oven Stanič in Mikuž, *Možnost umestitve ortneških oltarjev*; Hočevar, *Gospodstvo Ortnek*, str. 71–74; First, *Ribniško obdobje*, str. 487.

REKONSTRUKCIJA GRADU ORTNEK V OBLIKI PRED PROPADOM V 19. STOLETJU

Pogled na grad z vzhodne strani

Čeprav so ostanki gradu Ortnek – po stopetintridesetih letih, odkar mogočno grajsko zidovje nasilno rušijo ali pa se samo podira, – razmeroma skromni, je z upoštevanjem starih upodobitev, fotografij in opisov še vedno mogoče zelo zanesljivo rekonstruirati grajsko podobo v obliki pred začetkom uničevanja leta 1884. Arhitekturni poskus rekonstrukcije, izveden v grafični obliki, na osnovi sodobne računalniške tehnologije, je namenjen preverjanju zapisanih hipotez in posredovanju sporočil o nekdanjem pomenu gradu najširši javnosti. Znanstveno utemeljena rekonstrukcija v realistični obliki kaže grajski kompleks v njegovi najbolj razviti stavbni obliki. Vrh vzpetine postavljeno dominantno štiristraktno grajsko poslopje s štirimi različnimi stolpi je na fasadah ometano z zglašenim apnenim ometom in pred glavno fasado dopolnjeno z manjšim vrtom. Tesno notranje grajsko dvorišče dopolnjuje cisterna za zbiranje vode. Načeloma bi bilo mogoče grad

v takšni obliki tudi dejansko obnoviti. A tovrstni poseg, ki bi vključil vse originalne ohranjene zidove, bi bil zelo zahtevna in draga investicija. V trenutnih razmerah, ko v drugih predelih Slovenije zaradi pomanjkanja idej in denarja propadajo celo pokrite grajske stavbe, o uresničitvi tako obsežnih rekonstrukcijskih posegov na Ortneku ni smiselno razmišljati. Predlog za rekonstrukcijo gradu v podobi pred letom 1884 ima zato predvsem hipotetični značaj in odpira vprašanja primerne alternativne rešitve za sanacijo in revitalizacijo nekdanje mogočne grajske celote.

Grafični prikaz: Manja Grabrovec, Maja Lešnik, Marina Zupanič

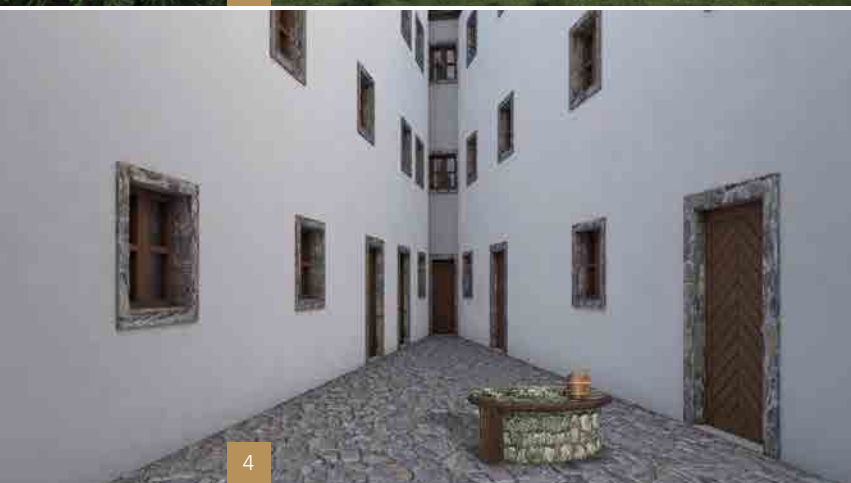
1

2

3

4

5

- 1 Pogled na grad z jugozahoda
2 Pogled na grad s severozahodne strani

- 3 Pogled na grad iz zraka z jugovzhodne strani
4 Pogled na južno stran notranjega grajskega dvorišča
5 Pogled na severno stran notranjega grajskega dvorišča

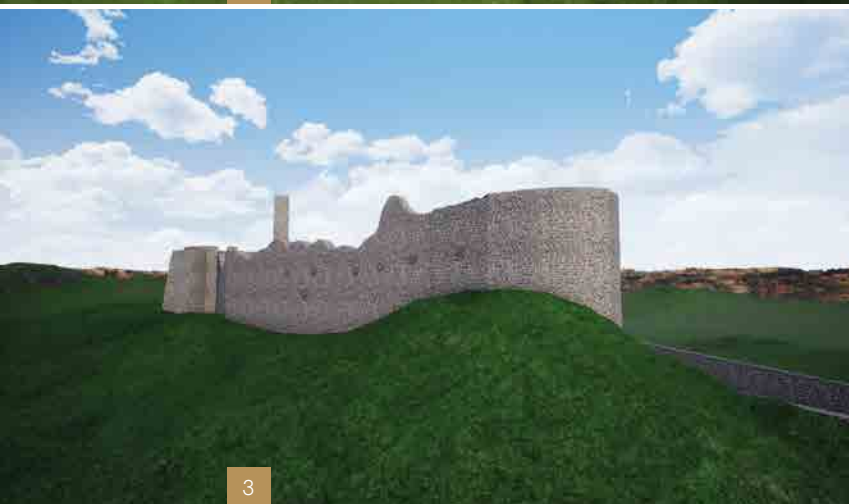
PREZENTACIJA RAZVALIN GRADU ORTNEK

Pogled na sanirane razvaline
gradu z vzhodne strani

Razvaline gradu Ortnek so vpisane v uradni slovenski register nepremične kulturne dediščine in imajo velik kulturnozgodovinski pomen, saj predstavljajo ostanke manjšega poznosrednjeveškega gradu z zgodnjega 14. stoletja in obenem enega od zgodnejših gradov iz obdobja renesanse v 16. stoletju. Zaradi tega in tudi zaradi slikovite lege v neokrnjenem naravnem okolju jih je smiselno ohraniti, raziskati s pomočjo arheoloških izkopavanj in nato sanirati ter prikazati oziroma konservatorsko prezentirati kot urejene razvaline. Arhitekturni predlog za prezentacijo predvideva, da se najprej odstranijo vsa obsežna ruševinska nasutja in da postane grajski tloris znova berljiv. V nadaljevanju je treba primerno sanirati in zaščititi odkopane grajske kleti ter na poškodovanih mestih sanirati in statično stabilizirati celotno ohranjeno grajsko zidovje. Gradbeni posegi se izpeljejo s kamnom, ki se bo pojavil med arheološkimi izkopavanji, in z gradbeno tehnologijo primerno tisti iz 14. oziroma 16. stoletja. Pozidajo se razpoke

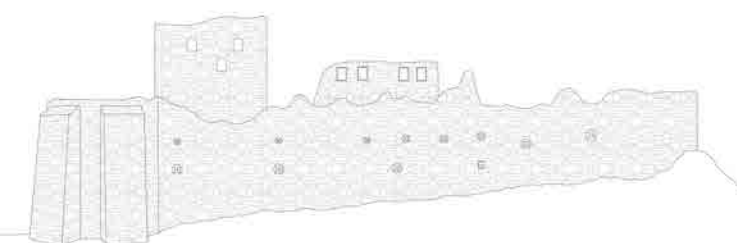
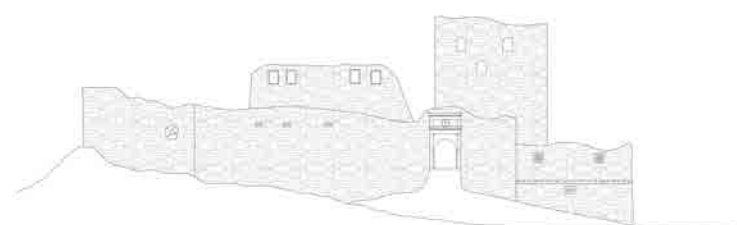
in luknje, ki so nastale zaradi postopnega propadanja obzidja, vrhnji deli zidov pa se sanirajo v neizravnani ruševinski obliki. Z zidovja je treba odstraniti vegetacijo, ki uničuje zidno substanco. Na dvorišču se prezentira izkopana nekdanja cisterna za zbiranje vode. Površina dvorišča se odkoplje do prvotnih nivojev in nato se tam postavijo enotno oblikovane informativne table in klopi za obiskovalce. Zaradi zagotavljanja varnega gibanja obiskovalcev in težnje po korektni prezentaciji tlorisne zasnove gradu je smiselno v dokumentirani avtentični obliki ponovno zgraditi sedaj porušene spodnje dele zidovja glavne grajske fasade in severovzhodnega stolpa. Smiselno bi bilo v dokumentirani renesančni obliki ponovno zgraditi tudi glavni grajski portal; s tem bi razvalina dobila atraktiven arhitekturni element, ki bi pričal o pomenu gradu v 16. stoletju, po drugi strani pa bi bilo mogoče tako po potrebi zapirati dostop v grajski kompleks in zagotavljati varnost pred vandalizmom. Zidani mostovž oziroma rampo pred glavnim grajskim portalom

- 1 Pogled na sanirane razvaline gradu iz zraka s severozahodne strani
- 2 Pogled na sanirane razvaline gradu iz zraka z jugovzhodne strani
- 3 Pogled na sanirane razvaline gradu z jugozahodne strani
- 4 Pogled prezentirane ostanke glavnega grajskega stolpa z lokacije glavnega grajskega portala

je treba ohraniti, sanirati in znova opremiti z zidano ograjo po vzoru nekdanje. Ohraniti in sanirati je treba tudi vrtni zid. Sanacijske in prezentacijske posege bi bilo pozneje načeloma mogoče nadgraditi z delno rekonstrukcijo nekaterih grajskih delov; smiselno bi bilo v dokumentirani obliki iz obdobja pred letom 1884 rekonstruirati zlasti prvotni stolp iz 14. stoletja in z njim povezani severovzhodni oglati stolp iz 16. stoletja. Obnovljena stolpa bi vzpostavila prostorski dialog z obnovljenim stolpom grajske cerkve sv. Jurija, v njuni notranjščini pa bi bilo mogoče postaviti prikaz zgodovine gradu Ortnek in morda tudi muzej medveda na Slovenskem.

Grafični prikaz: Nuša Bagari, Ajša Cigüt

Izrisa vzhodne in zahodne strani saniranih grajskih razvalin

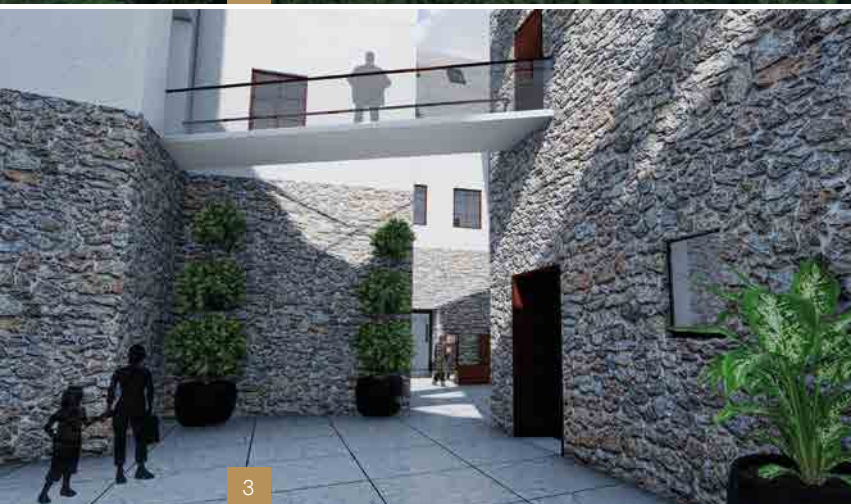
REVITALIZACIJA RAZVALIN GRADU ORTNEK Z UMESTITVIJO HOTELSKE STAVBE NA OBMOČJE GRADU

Pogled na revitalizirani grad
Ortnek iz zraka z jugovzhodne
strani

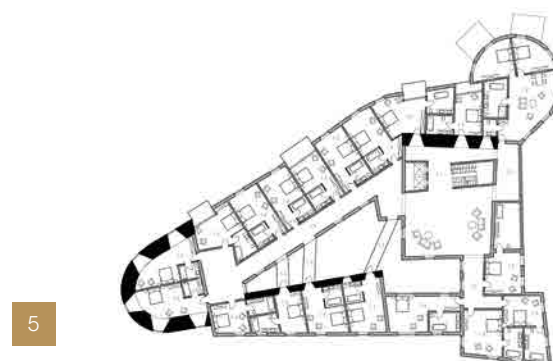
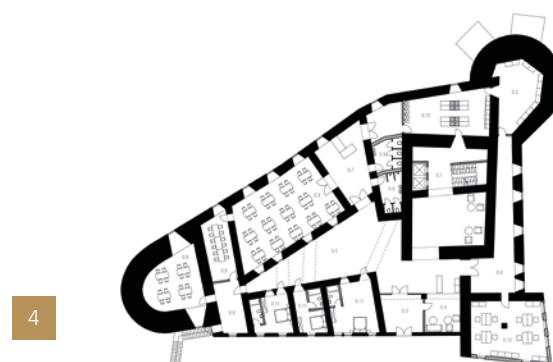
Predlog za revitalizacijo razvalin gradu Ortnek z interpolacijsko umestitvijo nove hotelske gradnje v nekdanjo grajsko celoto je nadgradnja predloga za ohranitev in prezentacijo grajskih ostalin. Izhaja iz spoznanja, da je najboljši način varovanja kulturne in arhitekturne dediščine njena aktivna zaščita, torej da se z vnosom primernih novih vsebin zagotovita trajna raba in redno vzdrževanje. Dopolnitev grajskih razvalin z novimi stavbnimi deli je z vidika čistega ohranjanja grajskih ostalin sicer precej bolj tvegani poseg od njihove prezentacije z minimalnimi gradbenimi posegi, a lahko z vnosom novih vsebin bolj uspešno zagotovi njihovo redno vzdrževanje in dolgoročno preživetje. Prispeva lahko tudi k ponovni prepoznavnosti gradu v krajinski sliki. Glede na značaj grajskih razvalin in dejstvo, da so vpisane v register nepremične kulturne dediščine, je smiselno razmišljati o njihovi revitalizaciji v okviru javnih dejavnosti, dostopnih širšemu krogu ljudi.

Najbolj primerno se zdi razvaline v celoti ohraniti in jih na čim manj destruktiven način dopolniti z novimi stavbnimi deli, ki bi služili kot zaščitni in interpretativni elementi nad vsemi štirimi nekdanjimi grajskimi trakti in vsemi štirimi nekdanjimi grajskimi stolpi. Arhitekturni predlog, ki temelji tudi na primerjavi z uspešno revitalizirano razvalino gradu Rabeneck v nemškem Pforzheimu, predvideva, da se obstoječe grajsko zidovje po celoviti statični sanaciji dopolni z novim armiranobetonskim in opečnim zidovjem, ki bi ponovno vzpostavilo dokumentirane nekdanje grajske volumne in omogočilo optimalno vsebinsko izrabo vseh delov gradu. V prenovljenem grajskem poslopju, ki bi dobilo značaj luksuznega hotela za butični turizem in bi se s tega vidika razlikovalo od predlaganega hotela na območju gradu Breg, bi bilo mogoče v petih etažah zagotoviti prostor za približno 110 hotelskih gostov. Poleg hotelskih sob bi bilo mogoče v grajsko poslopje umestiti še vinoteko, fitnes

- 1 Pogled na revitalizirani grad Ortnek iz zraka s severozahodne strani
- 2 Pogled s severovzhodne strani
- 3 Pogleda na prenovljeno grajsko dvorišče proti severu (levo) in jugu (desno)
- 4 Tloris pritličja s sivo označenimi novimi zidovi
- 5 Tloris prvega nadstropja s sivo označenimi novimi zidovi

s savno, restavracijo, bar, konferenčno dvorano in vse potrebne servisne prostore. Zunanje fasade hotelskega poslopja bi bile oblikovane po vzoru dokumentiranih nekdanjih grajskih fasad, začetna zahodna fasada pa bi imela v zgornjih dveh nadstropjih tudi večje lože z razglednimi balkoni. Novo zidovje bi bilo ometano in bi se razlikovalo od ohranjenega neometanega originalnega grajskega zidovja. Nekdanje notranje grajsko dvorišče bi bilo pokrito s stekleno streho in bi dobilo značaj hotelskega foyerja s slikovito razporejenimi povezovalnimi hotelskimi mostovži v obeh nadstropjih. V obnovljene in dopolnjene originalne grajske kleti bi bilo mogoče umestiti vinoteko, fitness in servisne prostore. Na severni fasadi bi bilo mogoče urediti servisni dovoz do kletne etaže. Hotelsko restavracijo bi bilo smiselno umestiti v pritličje zahodnega trakta in v pritličje južnega stolpa. Postavitev streh s strmimi nakloni bi omogočila izrabo mansarde za hotelske sobe. Pri tem bi

bilo mogoče obnovljeni trinadstropni glavni grajski stolp uporabiti za umestitev glavne vertikalne komunikacije in v njegovo vrhnje nadstropje umestiti konferenčno dvorano. Takšna stavba bi spoštljivo pripovedovala o včeraj, zasnovana pa bi bila za danes in jutri.

Grafični prikaz: Alma Karahmet, Nejc Ogrizek, Rok Špandl

UREDITEV OKOLICE GRADU ORTNEK ZA TURISTIČNE NAMENE

Predlog za prenovo ostankov
grajske cerkve sv. Jurija

Predlog za ureditev okolice gradu Ortnek za turistične namene dopolnjuje in nadgrajuje predloga za prezentacijo grajskih razvalin ter za njihovo revitalizacijo z umestitvijo nove hotelske stavbe. Izhaja iz spoznanja, da je treba grajsko lokacijo približati sodobnemu načinu življenja in to tako, da bo dovolj enostavno dostopna ter vključena v širši prostorski kontekst. Pri tem je ključna zamisel, da se revitalizirana grajska stavba naveže na druge zanimive točke na vzpetini Veliki Žrnovec, zlasti na cerkev sv. Jurija, na lokacijo nekdanje grajske stavbe Otenštajn in na ostanke nekdanjih grajskih gospodarskih poslopij. Odmaknjeno slikovito območje na vzpetini bi bilo mogoče spremeniti v manjšo elitno turistično naselbino, primerljivo z Nebesi nad Livkom na Kobariškem. Na lokaciji nekdanjih grajskih gospodarskih poslopij vzhodno od gradu je mogoče postaviti sklop šestih apartmajskih hišic, ki bi jih sanirane razvaline gospodarskih poslopij povezoval v enotni niz. Apartmajске hišice bi se navezoval na večje stolpasto učinkujoče poslopje, zasnovano kot sodobna interpretacija nekdanjega

stolpa Otenštajn na tisti lokaciji, v katerem bi bilo mogoče urediti manjši pokriti hotelski bazen in osem apartmajev v štirih nadstropjih. Bližnjo cerkev sv. Jurija, ki je pred nekaj leti ostala brez strehe nad ladjo, bi bilo mogoče po vzoru cerkve sv. Bolfenka na Pohorju nad Mariborom ohranjevati kot deloma sanirano razvalino. Nad zvonikom, prezbiterijem in zakristijo cerkve bi bilo mogoče obnoviti strešno kritino, ladja pa bi ostala nepokrita in njena notranjščina bi bila urejena kot cvetlični vrt. Prezbiterij z grobnico bi dobil funkcijo spominske kapele. Okoli cerkve bi bilo treba sanirati obstoječe obzidje. Severozahodno od cerkve in jugozahodno od predvidenega sklopa apartmajskih hišic bi bilo mogoče urediti parkirne površine za ves ortneški grajski kompleks. Parkirna mesta bi bilo mogoče deloma vkopati v teren oziroma jih pokriti in tako omiliti poseg v naravni prostor.

V sklopu načrtovanja ureditve gradu Ortnek za turistične namene je mogoče razmisliti tudi nadomestni gradnji na lokaciji nekdanje glavne grajske pristave na zahodni strani

grajske vzpetine, kjer bi bilo mogoče postaviti dodatne apartmajske objekte in urediti dodatne parkirne površine. Smiselno bi bilo načrtovati tudi ohranitev in obnovo kulturnozgodovinsko zelo pomembne ortneške pristave na območju naselbine Pugled pri Karlovcu. Tam bi bilo morda mogoče v povezavi s celovito revitalizacijo kompleksa gradu Ortnek načrtovati dislocirani apartmajski objekt.

Grafični prikaz: Valentina Čurin, Dajana Pejić, Laura Šubić

- 1 Pogled na revitalizirano območje nekdanjih grajskih gospodarskih poslopij, grajske stavbe Otenštajn in cerkve sv. Jurija
- 2 Situacija revitaliziranega kompleksa gradu Ortnek
- 3 Nadomestna gradnja na lokaciji Otenštajna
- 4 Tlorisa pritličja in nadstropja novega apartmajskega stavbnega sklopa na lokaciji nekdanjih grajskih gospodarskih poslopij

Dvorec Ortnek

Dvorec Ortnek, ki mu domačini največkrat pravijo Grad Pekel v Ortneku, Grad v Peklu ali Koslerjeva graščina, je dal okoli leta 1852 ob glavni cesti med Ljubljano in Kočevjem zgraditi Janez Kosler (III.) (1819–1898).²⁹⁵ Nastal je ob Tržiščici, na lokaciji nekdanjega mlina gospostva Ortnek. Kolesa tistega mlina so se vrtela noč in dan ter se oglašala *pka pka pka* in menda so zato tisti del doline poimenovali Pekel.²⁹⁶ Mlin je na tisti lokaciji označen že na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz časa med letoma 1763 in 1787.²⁹⁷ Označen je tudi v mapi franciscejskega katastra iz leta 1823 in zraven je zapisano *Holle* – pekkel – torej mlin v peklu. V katastrski mapi je mlin označen kot zidano poslopje na podolžnem pravokotnem tlorisu, zraven njega pa še dve manjši zidani pravokotni poslopji in tri manjša lesena poslopja. Leseno poslopje nasproti mlina ob Tržiščici je bilo najverjetneje žaga.²⁹⁸

V literaturi je v zvezi z dvorcem Ortnek večkrat zmotno navedeno, da so sedanji dvorec konec 17. stoletja na lokaciji nekdanje ortneške pristave pozidali Lichtenbergi in da naj bi nekdanjo pristavo leta 1370 sezidal stavbni mojster Hans Schwab po naročilu grofa Friderika Ortenburškega.²⁹⁹

Zmota izhaja iz interpretacije Viktorja Steske, ki je leta 1923 zapisal: »Burkhard Zink pripoveduje, da je iz Memingena na Švabskem leta 1407 prišel k svojemu stricu župniku na Kočevsko Reko. Ta ga je poslal v šolo v Ribnico. Stanoval je pri zidarskem mojstru Hansu Schwabu, ki je bil brezdomno, kakor že ime pove, iz Švabskega. Kot zidarski mojster je bil v službi pri ortenburškem grofu Frideriku. Isto dobo je zidal (1407–1414) „*Das Niederhaus zu Ortenburg herunden an den Berg*,“ to je bržkone sedanja graščina v Peklu pri Ortneku.«³⁰⁰ A Steska je prezrl, da je Burkhard Zink, ki je v Ribnici preživel sedem let in tam obiskoval šolo, povsem nedvoumno zapisal, da je bil Hans Schwab stavbenik na Ortenburgu in da je tam zgradil spodnjo hišo oziroma grad: »*meines Väterns rechter Bruder, der ließ mich gegen die Schul gehen und dinget mich in die Kost zu einem biderben Mann, genannt Hans Schwab, der war Graf Friedrichs Baumeister zu Ortenburg und baute auf dasselb mal das Niederhaus zu Ortenburg heruned an den Berg*.«³⁰¹ Steska je torej oznako Ortenburg povsem neustrezno povezal z Ortnekom (Ort(e)negg) in po njem je to zmoto nekritično povzelo še več slovenskih piscev.³⁰² Dejansko je Hans Schwab za Friderika III. grofa Ortenburškega zgradil t. i. Spodnji grad Ortenburg (Untenburg Ortenburg) na

295 Prim. Smole, *Graščine*, str. 335; Granda, *Izvajanje*, str. 153; Oblak, Koslerjevi, str. 35, 54; Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 28–30, 37–38; Hočevnar, *Gospostvo Ortnek*, str. 53–56.

296 Oblak, Koslerjevi, str. 55.

297 Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 1, sekcija 224.

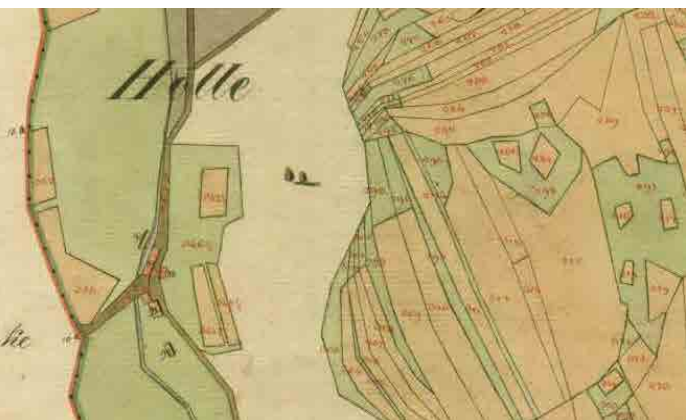
298 ARS, SI AS 176/N/N206/g/A03 – Franciscejski kataster za Kranjsko (k. o. Velike Poljane), 1823.

299 Prim. Jakič, *Grad in graščina Ortnek*; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 232.

300 Steska, *Naši stavbarji*, str. 2.

301 Vrhovec, *Der schwäbische Chronist*, str. 9.

302 Prim. Oblak, Koslerjevi, str. 38; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 232; Peskar, *Arhitektura in arhitekturna plastika*, str. 73.

↑
Območje mlina v peklu (Holle) in poznejšega dvorca Ortnek v mapi franciscejskega katastra iz leta 1823. Izrez (SI AS 176/N/ N206/g/A03).

↑
Območje mlina (Gegend in der Höll – območje v peklu) in poznejšega dvorca Ortnek na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja. Izrez (Rajšp, Slovenija na vojaškem zemljevidu, 1, sekcija 224).

↑
Sodobna fotografija območja dvorca Ortnek iz zraka (Spletni vir).

↑
Kamniti glavni portal dvorca Ortnek in njegov sklepni kamen z vklesano letnico 1852 (Igor Sapač, 2019).

avstrijskem Koroškem.³⁰³ Nikakor se ne zdi verjetno, da je Hans Schwab kakorkoli sodeloval pri gradbenih delih na območju Ortneka. Kvečjemu je treba dopustiti možnost, da je po požaru leta 1415 obnavljal ortenburški grad v Ribnici. Še najbolj verjetno se zdi, da je Schwab med letoma 1407 in 1414 gradil cerkve na Kočevskem oziroma sodeloval pri

303 Od tiste grajske stavbe so ostali samo skromni ostanki; stojijo ob mlajšem dvorcu Unterhaus Ortenburg oziroma ob sedanjem dvorcu Ortenburg (Schloss Ortenburg, Unterhaus 18, blizu naselja Baldramsdorf), ob vznožju vzpetine z razvalino gradu Ortenburg nad Špitalom ob Dravi na avstrijskem Koroškem. Grad Ortenburg je bil matični grad Ortenburžanov in do njihovega izumrtja njihova glavna rezidenca. Prim. Ahammer, *Die Ortenburg*, str. 48, 51–52. Glej tudi: Wiessner in Vyoral-Tschapka, *Burgen und Schlösser in Kärnten*, str. 93 (z zmotno navedbo, da je grajsko stavbo pod gradom Ortenburg stavbni mojster Hans Schwab zgradil za cesarja Friderika III.; v resnici je Schwab grajsko stavbo zgradil za Friderika III. grofa Ortenburškega, ki je umrl leta 1418).

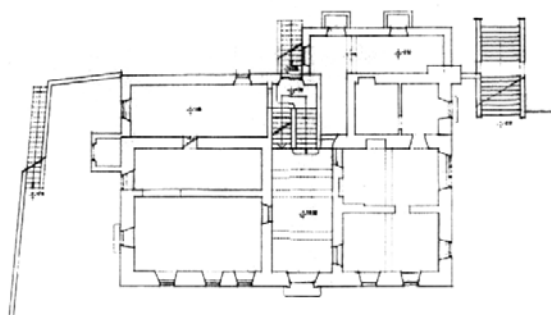
gradbenih delih v povezavi s kolonizacijo Kočevske, ki je bila še leta 1363 označena kot divjina.³⁰⁴

Najverjetneje držita podatka, da so območje poznejšega ortneškega dvorca Koslerji po letu 1820 uporabljali kot trgovsko in skladiščno postajo za trgovanje z lesom ter da so Koslerji sedanjemu dvorcu dodali drugo nadstropje.³⁰⁵ Po letnici 1852, ki je vklesana na sklepnem kamnu kamnitega glavnega portala dvorca,³⁰⁶ je mogoče sklepati, da so v tistem obdobju nekdanji mlin nadomestili s sedanjim dvorcem in vanj z gradu Ortnek preselili središče ortneške veleposesti.

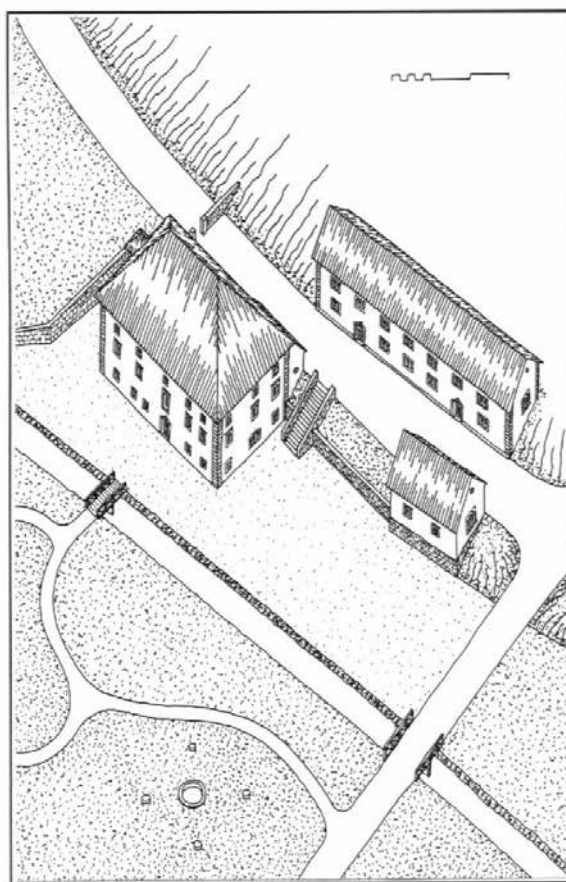
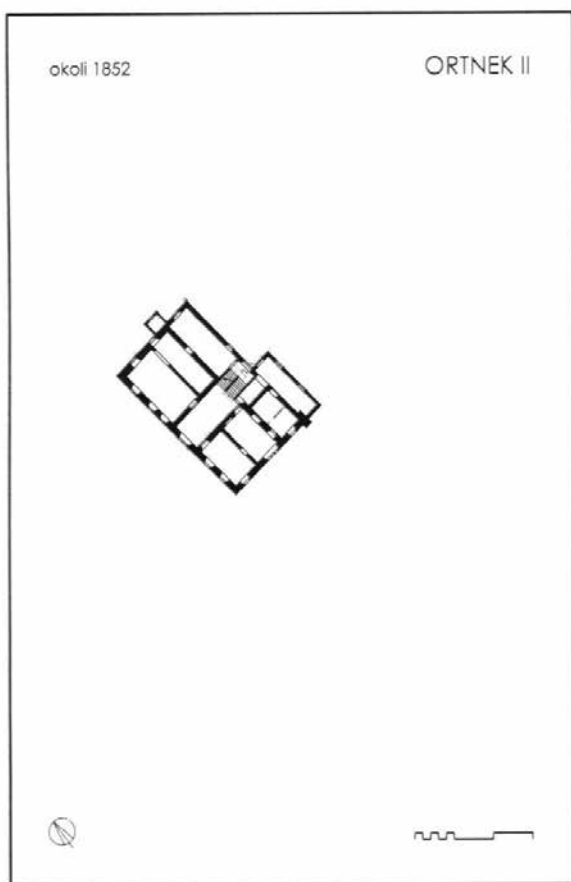
304 Prim. Vrhovec, *Der schwäbische Chronist*, str. 15.

305 Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 232.

306 Prim. Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 102–103.

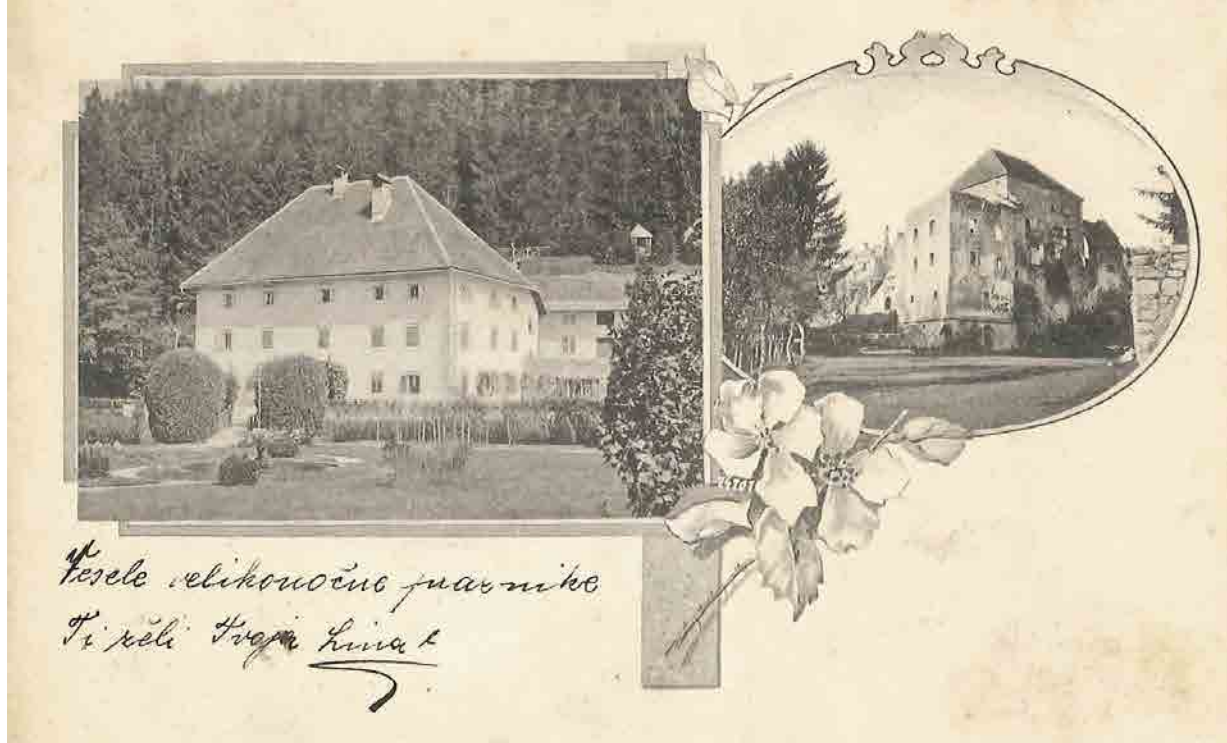
↑
Tloris pritličja in izris glavne fasade dvorca Ortnek leta 1970 (ZVKDS OE Ljubljana).

↑
Kompleks dvorca Ortnek v drugi polovici 19. stoletja.
Aksonometrična študija. Poskus rekonstrukcije (Igor Sapač, 2003).

Dvorec je na prvi pogled zasnovan kot stavba iz enega liva, oblikovana v tradiciji manjših renesančnih monolitnih dvorcev, kakršne so na Kranjskem gradili v drugi polovici 16. stoletja in v prvi polovici 17. stoletja. Dvonedstropna stavba brez notranjega dvorišča je pokrita s strmo štirikapno opečno streho in v osnovi zasnovana na pravokotni talni ploskvi v izmeri približno $21 \times 12,9$ m. Na začetni vzhodni strani ima prislonjen krajši in ožji enonadstropni prizidek, ki je zasnovan na pravokotni talni

ploskvi v izmeri $2,8 \times 9,5$ m in pokrit z enokapno streho. H krajši bočni severni fasadi dvorca je prislonjen manjši dvonedstropni stolpičasti prizidek, ki je pokrit s trikapno streho. Dvorec je z začetno fasado postavljen na pobočje vzpetine in njegovo pritličje je na začetni strani v celoti vkopano v teren. Analiza tlorisne zasnove kaže, da so dvorec okoli sredine 19. stoletja najverjetneje ustvarili s prezidavo in povečanjem nekdanjega poslopja mlina. Mlinsko poslopje je bilo tako dolgo kakor sedanji dvorec,

↑
Dvorec Ortnek in razvaline gradu Ortnek na razglednici z zgodnjega 20. stoletja, odposlani leta 1907 (Spletni vir).

↑
Dvorec Ortnek na razglednici iz leta 1910 (Povzeto po knjigi: Rudež Kosler, Dnevnik).

↑
Dvorec Ortnek na razglednici iz obdobja pred drugo svetovno vojno (Spletni vir).

↑ →
Dvorec Ortnek kot hotel na fotografijah iz okoli leta 1951 (Spletni vir).

↑

Dvorec Ortnek na fotografijah iz okoli leta 1970 in 1974 (Spletni vir in Dolenjski list, 1974).

široko pa samo 9 m. Najverjetneje je bilo enonadstropno. Po zasnovi sodeč bi lahko nastalo že v 16. stoletju.³⁰⁷ Med prezidavo so nekdanje mlinsko poslopje na začetni strani za 3,9 m s prizidkom razširili proti vzhodu oziroma pobočju vzpetine in mu dodali drugo nadstropje ter celoto prekrili s strmo štirikapno opečno streho. Domnevno so pozneje, v drugi polovici 19. stoletja, dvorcu na začetni strani dodali še manjši prizidek, medtem ko je stolpičasti prizidek na severni strani najverjetneje nastal hkrati s predelavo nekdanjega mlina okoli leta 1852. Dvorec so v tistem obdobju enotno fasadirali. Fasade so oblikovane v skladu z arhitekturnimi usmeritvami iz prve polovice 19. stoletja in zato klasicistično hladne ter racionalistične, skoraj povsem brez členitve oziroma dekorativnih elementov; zgolj vogali so decentno poudarjeni z motiviko rahlo izstopajočih kvadrov iz malte in preprosti pravokotni maltasti okenski okviri imajo zgoraj ravna profilirana čela. Samo glavni portal je kamnit in ima odprtino zgoraj zaključeno z zelo potlačenim lokom. Glavna fasada je petosna in rahlo nesimetrična, kar potrjuje spoznanje, da je dvorec nastal z adaptacijo starejšega mlinskega poslopja. Obodno zidovje je debelo približno 90 cm in v obsegu spodnjih dveh etaž zgrajeno iz kamna in opeke, v vrhnjem nadstropju pa samo iz opeke. Stranski fasadi sta triosni, začetna fasada pa je zasnovana povsem utilitarno, brez oblikovnih kvalit.

Notranji prostori v vseh treh etažah so razmeroma nizki in tudi to potrjuje domnevo, da je dvorec nastal s prezidavo starejšega mlina. Zdi se, da v prvotnem mlinskem poslopju ni bilo prečnih sten in da so te nastale šele med prezidavo v dvorec. Prostori v pritličju so razen treh ravno stropani. Prostora na južni strani veže, v katerih je bila nekoč kuhinja, imata plitke kupolaste oboke. Glavna veža, ki poteka pravokotno na glavno fasado in povezuje glavni portal z glavnim stopniščem, ima štiripolni kupolasti obok, ki ga členijo oproge na štirih parih kamnitih stenskih konzol.

Stene veže so bile v spodnji polovici nazadnje obložene z lesenim opažem, ki pa je sedaj skoraj v celoti razdejan. Iz veže pelje leseno dvoramno obokano stopnišče v prvo nadstropje, kjer so bili do obdobja po drugi svetovni vojni reprezentativni bivalni prostori lastnikov dvorca. Prostori so bili sicer razmeroma majhni, brez posebnih arhitekturnih dekorativnih elementov in zgoraj zaključeni z ometanimi ravnimi lesenimi stropi, ki pa so sedaj večinoma že porušeni oziroma udrti. V prostoru nad glavno vežo je na stropu preprost majhen dekorativen okrogel okvir iz štuk. Še pred nekaj leti je bilo nekaj podobnih neobarčno oblikovanih štukiranih stropnih dekorativnih okvirov tudi v drugih pomembnejših prostorih prvega nadstropja dvorca. V vogalih prostorov so nekoč stale lončene peči, ki pa sedaj že povsod manjkajo. Prostori v drugem nadstropju so bili nižji in še bolj skromno oblikovani. Povsod je opazno, da je dvorec nastal v obdobju zaznamovanem z varčevanjem in racionalizmom. S svojo skromno velikostjo in z zelo zadržano reprezentativnostjo nikakor ni mogel tekmovali z mogočnim gradom na vzpetini.³⁰⁸

V drugi polovici 19. stoletja so dvorec postopno dopolnjevali z dodajanjem stranskih poslopij in urejanjem parka na njegovi zahodni strani, na nasprotnem bregu Tržiščice. Vzhodno od dvorca so na umetno izravnani terasi zgradili daljše in ožje enonadstropno gospodarsko poslopje, ki je imelo zahodno fasado v obeh etažah poudarjeno s polkrožno zaključenimi bifornimi okni. Zahodno od tistega poslopja in južno od dvorca so zgradili še krajše enonadstropno gospodarsko poslopje z dvokapno streho, ki je imelo na zahodni oziroma glavni fasadi v obeh etažah pravokotna biforna okna.³⁰⁹ Obe gospodarski poslopji sta nastali na lokacijah manjših zidanih gospodarskih poslopij, ki sta označeni v mapi franciscejskega katastra.

308 Prim. Sapač, *Razvoj*, str. 221; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 102–103.

309 Prim. fotografijo v: Hočevan, *Gospodstvo Ortnek*, str. 56. Obe gospodarski poslopji sta kmalu po letu 1974 povsem propadli in so njune ostanke odstranili.

307 Smiselna je primerjava s poslopjema Temkovega in Šklopovega mlina na območju bližnje vasi Rašica.

Zunanjščina opuščenega dvorca Ortnek s severozahodne in jugovzhodne strani (Igor Sapač, 2019 in 2018).

Stolpičasti izzidek na severni stranski fasadi dvorca in ostanki neobaročnih geometričnih štukatur v prvem nadstropju dvorca (Igor Sapač, 2019 in 2002).

V spodnji etaži gospodarskih poslopij so bili hlevi, zgoraj pa senik. Do daljšega gospodarskega poslopja so speljali široko stopnišče, ki je ob jugovzhodnem vogalu dvorca še ohranjeno. Južno od dvorca in južnega nadstropnega gospodarskega poslopja so na lokaciji starejšega lesenega poslopja, ki je označeno v mapi franciscejskega katastra, zgradili manjše visokopritlično poslopje remize z dvokapno streho, historistično oblikovanimi fasadami in velikima uvoznima odprtinama na vzhodni strani. Park so oblikovali v svobodnem krajinskem slogu z vijugastimi potmi in skupinami dreves ter njegov osrednji del poudarili z okroglim bazenčkom z vodomatom. Park so z dvorcem povezali z lesenim mostičem čez Tržiščico.

Dvorec je pridobil na ugledu, ko so se je glavni cesti ob njem med letoma 1892 in 1893 pridružila železniška proga od Ljubljane do Kočevja. Takrat so približno 450 m jugozahodno od dvorca zgradili tudi manjše poslopje železniške postaje, ki je ohranjeno še sedaj in je edino dokaj neokrnjeno avtentično postajno poslopje tiste železniške proge.

Kompleks dvorca se je postopoma razvil v obdobju, ko je bil njegov lastnik Janez Kosler (III.) (1819–1898). Leta 1892 je ortneško veleposest z dvorcem in razvaljenim gradom vrh vzpetine prepustil svojemu sinu Janezu (IV.) Krstniku (1865–1898), ki je bil od leta 1891 poročen s svojo sestrnico Olgo Kosler, hčerjo Petra Koslerja, pozneje poročeno Rudež (1874–1952). Po njegovi smrti leta 1898 je bila posest razdeljena med njune tri otroke: Gerto, poročeno Lazarini (1892–1941), Janeza (V.) (1894–1925) in Oskarja (1898–1959). Po Janezovi in Gertini smrti je ostal edini lastnik Oskar Kosler.³¹⁰

Med drugo svetovno vojno se je dvorec izognil usodi velike večine drugih grajskih stavb na Dolenjskem in partizani ga niso požgali, denimo, tako kakor bližnji ribniški grad. Med vojno je ostal bivališče družine Kosler.³¹¹ Zaradi lege tik ob pomembni cesti in železniški progi je imel sicer dokaj velik vojaški pomen. Po kapitulaciji Italije so bili zato v njem občasno nemški vojaki, ki so jih 11. aprila 1944 napadle čete partizanske Levstikove brigade, a jih niso mogle pregnati.³¹² Že prej, 4. marca 1944, so inženirci partizanske Ljubljanske brigade na glavni cesti pod železniško postajo Ortnek porušili most.³¹³ Dvorec je vojaške operacije preстал brez večje škode. Njegov propad se je začel, ko ga je po vojni nova komunistične oblast decembra 1945 skupaj z večino imetja družine Kosler zaplenila oziroma nacionalizirala.

Oskar Kosler je lahko po nacionalizaciji še nekaj časa prebival v delu dvorca, po letu 1951 pa ga je moral dokončno zapustiti. Iz nacionalizirane stavbe so odpeljali vse

↑
Razdejana obokana veža v pritličju dvorca (Igor Sapač, 2018).

dragocenosti in seveda tudi zbirko orožja.³¹⁴ Arhiv gospostva Ortnek, ki ga je leta 1896 strokovno popisal Vladimir Levec in ki so ga po prenosu iz gradu Ortnek hranili v pritličju dvorca, so prepeljali v sedanji Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani.³¹⁵ Menda so že leta 1946 v dvorcu uredili t. i. Dom oddiha, ki ga je za zdravstvene in rekreativne namene uporabljala tudi jugoslovanska vojska, v njem pa naj bi še ljubljanska trgovska zadruga izobraževala trgovke. Pred letom 1951 so v dvorcu odprli Hotel Ortnek.³¹⁶ Obratoval je do leta 1962.³¹⁷ Nato je čedalje slabše vzdrževano stavbo, ki kot značilna manjša plemiška arhitektura ni bila primerna za sodobne hotelske potrebe, v uporabo prevzela hrvaška občina Pulj. V dvorcu so od takrat organizirali poletne kolonije za otroke in do leta 1974 je bilo v njem letovišče oziroma počitniški dom za otroke z območja Pulja z imenom *Naša djeca*, ki ga je upravljalo Društvo prijateljev mladine iz Pulja.³¹⁸ Ker je bila stavba v uporabi le nekaj mesecev v letu, je bila čedalje bolj zanemarjena in nekoč skrbno negovani park ob njej je bil vse bolj zaraščen. Občina Pulj je redno vzdrževanje dvorca skoraj povsem opustila. Leta 1974 je bilo gradbeno stanje že tako slabo, da so otroško letovišče v dvorcu zaprli. Občina Pulj je načrtovala, da bi zanemarjeni dvorec prepustila v uporabo Zvezi borcev v Ljubljani, a se ta namera ni uresničila.³¹⁹ Stavbo je zatem v upravljanje prevzela Občina Ribnica, ki pa nikoli ni našla denarja oziroma volje za uresničitev načrtov, ki

314 Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 81–116; Oblak, Koslerjevi, str. 35–36.

315 ARS, SI AS 764 Gospostvo Ortnek: (1589–1903) 1751–1851. Prim. Levec, *Das Archiv*, str. 44–54.

316 Prim. First, Ribniško obdobje, str. 486, op. 33.

317 Hotel je izgubljal pomen tudi zato, ker je po prenovi ceste med Ljubljano in Kočevjem v petdesetih letih 20. stoletja zelo upadel železniški potniški promet. Po letu 1970 so železniški potniški promet na tisti trasi ukinili.

318 *Krajevni leksikon Slovenije*. II, str. 568.

319 Prim. Primc, Grad Ortnek spet »svoboden«. Puljčani ga bodo zapustili.

310 Smole, *Graščine*, str. 335; Granda, Izvajanje, str. 153; Oblak, Koslerjevi, str. 35, 54; Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 28–30, 37–38; Hočevnar, *Gospostvo Ortnek*, str. 53–56.

311 Prim. Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 43–46, 52, 54, 63–117.

312 Lah, *Ljubljanska brigada*, str. 181.

313 Lah, *Ljubljanska brigada*, str. 150, 152, 181.

Pomožno poslopje ob dvorcu Ortnek (Igor Sapač, 2018 in 2019).

so predvidevali temeljito prenovu dvorca za gostinske oziroma hotelske potrebe. Po letu 1974 so bila v dvorcu nekaj let skromna stanovanja za gozdarske delavce, nato pa so ga opustili. Zatem so se začeli vdori v stavbo in ljudje so iz nje odnesli vse, kar se je dalo odnesti.³²⁰ Kmalu po letu 1974 so podrli propadajoči enonadstropni gospodarski poslopji na vzhodni in južni strani dvorca, veliki Koslerjev skedenj, ob katerem je bila po drugi svetovni vojni betonarna za cementno opeko Stanovanjskega komunalnega podjetja Ribnica, pa so deloma predelali in pri tem zelo arhitekturno iznakazili. Jugoslovanska vojska je v ozki dolini, jugozahodno od dvorca, zgradila velike rezervoarje za goriva, ki so po letu 1991 postali skladišče naftnih derivatov Zavoda Republike Slovenije za blagovne rezerve. V drugi polovici sedemdesetih let 20. stoletja je bila streha dvorca že zelo načeta in lesene stropne konstrukcije v notranjih prostorih so se začele sesipati. Okoli leta 1980 je občina Ribnica v sodelovanju s takratnim Ljubljanskim regionalnim zavodom za spomeniško varstvo poskrbela za novo streho in tako preprečila, da bi dvorec sledil usodi ortneškega gradu. Med sanacijo strehe so podrli dotrajane dimnike in obodne zidove na vrhu utrdili z armiranobetonsko vezjo. Sanacijska dela se pozneje niso nadaljevala. Stavba je ostala odprta in nezavarovana. Po letu 1991, ko je Slovenija postala samostojna država, so dvorec vrnili družini Kosler oziroma Oskarjevemu sinu Hubertu Koslerju starejšemu (1928–2017). Po njegovi smrti je opuščeni dvorec pripadel njegovima sinovoma Jorgu Koslerju in Hubertu Koslerju

320 Prim. Glavonjič, Za grad Ortnek ni rešitve; Arko-Johanov, Koslerjev grad propada; D., Kaj storiti z ortneškim gradom?; Zakrajšek, Mrtva graščina Ortnek; Oblak, Koslerjevi, str. 46, 55; Jakič, Grad in graščina Ortnek; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 232 (z deloma zmotnimi navedbami); Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 102–103.

Detajl fasadne členitve pomožnega poslopja ob dvorcu Ortnek (Igor Sapač, 2018).

mlajšemu. Med letoma 2002 in 2006 so iztrgali okna pritličnih prostorov dvorca in parapetno kovano železno ograjo francoskega okna nad glavnim portalom ter v dveh obokanih prostorih pritličja, južno od glavne veže, razdejali zeleno in rjavo lončeno peč, ki sta bili leta 2002 še skoraj v celoti ohranjeni. Leta 2008 je Republika Slovenija začela celovito prenavljati železniško progo, ki poteka zahodno od dvorca. Pozneje so lastniki pred letom 2016 poskrbeli za sanacijo poškodovane strešne kritine dvorca. Kljub temu je njegova prihodnost zelo negotova.

↑
Pročelje opuščenega dvorca Ortnek (Igor Sapač, 2019).

REVITALIZACIJA DVORCA ORTNEK ZA TURISTIČNE NAMENE

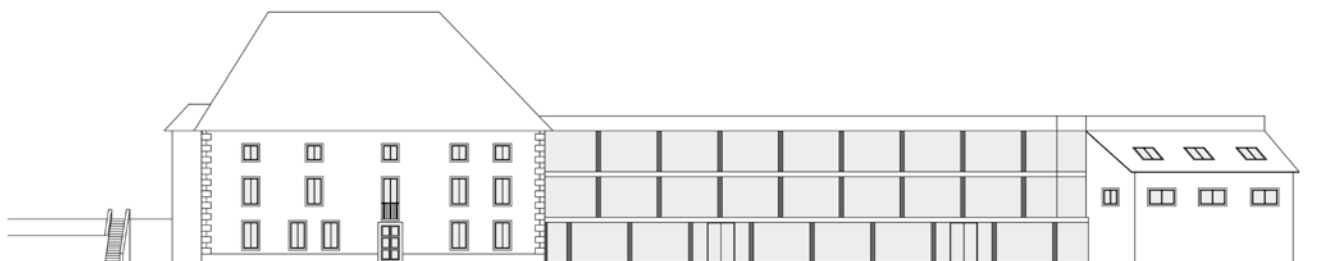
Dvorec Ortnek je najbolj celovito ohranjena grajska stavba na Ribniškem. Čeprav je izgubil nekdanji pomen, ga danes utesnjujejo dve cesti in železniška proga ter skladišče naftnih derivatov Zavoda Republike Slovenije za blagovne rezerve, ima zelo razdejano notranjščino in so porušena nekdanja gospodarska poslopja tik ob njem, je utemeljeno razmišljati o njegovi ohranitvi in revitalizaciji. Dvorec je zanimiv kot ena najmlajših grajskih arhitektur na Dolenjskem in kot grajeni dokument, ki spominja na nekdanji veleposestniški način življenja v drugi polovici 19. stoletja in v obdobju pred drugo svetovno vojno. Nekdanja parkovna površina ob njem je še vedno zelo mikavna. Po drugi svetovni vojni je bil eno desetletje v dvorcu manjši obcestni hotel in zdi se, da je ta vsebina še vedno najprimernejša za načrtovanje njegove celovite revitalizacije. S ponovnim vnosom hotelske vsebine bi bilo mogoče dopolniti predlagano revitalizacijo gradu Ortnek na vzpetini Veliki Žrnovec. Ker dvorec ni ovrednoten kot posebno pomembna historična arhitekturna stvaritev in ker je njegova notranjščina zelo razdejana, je

mogoče načrtovati temeljito preobrazbo sedanje stavbne zasnove za sodobno hotelsko uporabo. Obvarovati je smiselno zlasti glavno fasado dvorca, njegovi dve stranski fasadi, strmo opečno streho, obokano vežo in dvoramno stopnišče ter grajeno lupino pomožnega poslopja na južni strani dvorca. Na lokacijah obeh porušeni nekdanjih gospodarskih poslopij in sedanje začelne fasade dvorca je mogoče načrtovati novo sodobno zasnovano dvonadstropno poslopje za hotelske namene, ki bi smiselno povežalo dvorec in stransko poslopje ter v kletni etaži zagotovilo pokrite parkirne površine. Novo vezno poslopje bi bilo mogoče oblikovati z ozelenjeno streho in ga na zunanjščini dopolniti s popenjavkami ter tako omiliti njegov kontrastni značaj v historičnem kontekstu. V prenovljeni notranjščini dvorca bi bilo mogoče urediti hotelsko restavracijo in kavarno ter nekaj sob v obeh nadstropjih. Hotelsko recepcijo in večino sob bi bilo mogoče urediti v novem veznem poslopju.

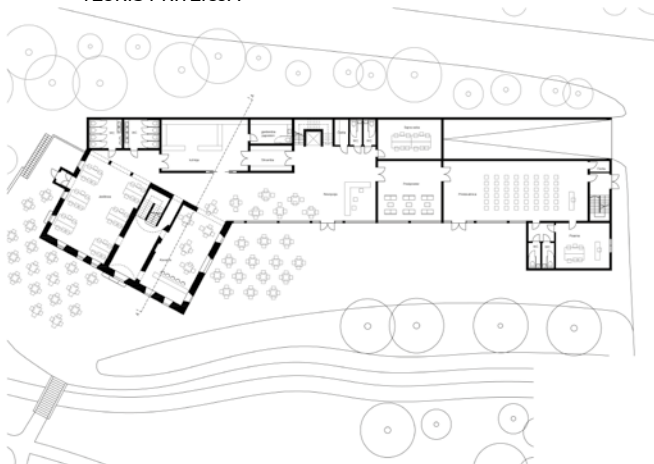
Grafični prikaz: Žana Posavec, Jožef Štern, Ožbalt Zevnik

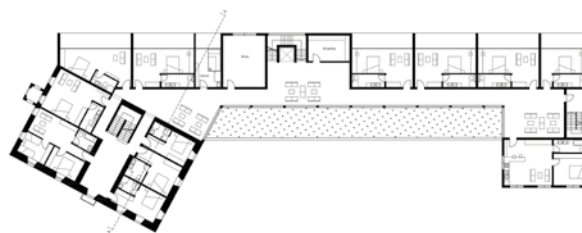
ZAHODNA FASADA

TLORIS PRITLIČJA

TLORIS 1. NADSTROPJA

Viri in literatura

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

- SI AS 173 – Imenjska knjiga za Kranjsko
- SI AS 176/N/N175/g/A08 – Franciscejski kataster za Kranjsko (k. o. Gorenja Vas pri Ribnici), 1823
- SI AS 176/N/N232/g/A03 – Franciscejski kataster za Kranjsko (k. o. Ribnica), 1823
- SI AS 176/N/N206/g/A03 in A07 – Franciscejski kataster za Kranjsko (k. o. Velike Poljane), 1823
- SI AS 764 – Gospodstvo Ortnek, 1589–1903
- SI AS 774 – Gospodstvo Ribnica, 1432–2005

DM – Dolenjski muzej Novo mesto

- Zbirka starih razglednic dolenskih gradov: Ribnica, Ortnek

INDOK – INDOK center pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije

- Fototeka (Breg pri Ribnici, Ribnica na Dolenjskem, Ortnek)
- Zbirka akvarelov (Breg pri Ribnici, avtor: Janko Trošt)
- Zbirka načrtov (Ribnica)
- Zbirka dopisov (Ribnica)
- Komelj, Ivan: Dolenjski gradovi. Terenski zapiski iz let 1945 – 1949. Pretipkani zapiski o gradu Ribnica na devetih straneh. 15. 4. 1945 (Zapiski I); 23. 4. 1949 (Zapiski XII); pretipkani zapiski o gradu Ortnek na šestih straneh. 20. 7. 1948. (Prepis se nekoliko razlikuje od prepisa istih zapiskov v Knjižnici Mirana Jarca v Novem mestu).
- Stele, France: Pretipkani terenski zapiski iz let 1925, 1929 in 1933: Ortnek in Ribnica.

KMJ – Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto

- Posebne zbirke: Stare razglednice: Ribnica, Ortnek
- Posebne zbirke: Fototeka (Zbirka fotografij dolenskih gradov iz obdobja okoli leta 1890 in kmalu po koncu druge svetovne vojne: Ribnica, Ortnek)
- Komelj, Ivan: Dolenjski gradovi. Pretipkani terenski zapiski iz let 1945–1949, zvezki I–XV. Rokopisni oddelek – mapa CLXVIII (Inventarna knjiga rokopisov), Ms 81, št. 1 (leto dobave: 1956): Pretipkani zapiski o gradovih Breg, Ribnica in Ortnek s prostoročnimi skicami.

MR – Muzej Ribnica

- Fototeka (Zbirka fotografij gradov Breg in Ribnica iz obdobja pred drugo svetovno vojno)

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

- Zbirka fotografij: Lergetporer, Benedikt: *Schloss in Reifnitz*. [Veldes] : Photogr. Atelier B. Lergetporer, [med letoma 1880 in 1900]

UL FF – Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek pri geografijo

- Fototeka: Arhiv negativov na steklih: Naselja: Fotografija gradu Ortnek z južne strani iz okoli leta 1930

ZVKDS – Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Ljubljana

- Fototeka: Fotografije in stare razglednice gradov Breg, Ribnica in Ortnek pred letom 1990 ter nekdanje ortneške pristave v Pugledu pri Karlovcu
- Zbirka dopisov (Pugled pri Karlovcu – stavbi Pugled pri Karlovcu št. 2 in 3)
- Zbirka načrtov (Ortnek – grad, cerkev sv. Jurija in dvorec; Ribnica – grad; Pugled pri Karlovcu – stavba Pugled pri Karlovcu št. 3)

OBJAVLJENI VIRI IN LITERATURA

- Adam, Lucijan: Donesek k zgodovini Ortenburžanov na Dolenjskem. *Kronika*, 43/3, 1995, str. 7–13.
- Ahammer, Andreas: Die Ortenburg – Eine ausgedehnte Hanganlage in Oberkärnten. *Burgen im Alpenraum*. Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2012, str. 48–52.
- Arko-Johanov, Andrej: Kozlerjev grad propada. Po vojni smo za kulturne spomenike slabo skrbeli. *Dolenjski list*, letnik 33, št. 10, 11. 3. 1982, str. 5.
- Bar-Janša, Ada: Pugled pri Karlovcu. Konservatorsko poročilo. *Varstvo spomenikov*, 22, 1979, str. 375–376.
- Cevc, Emilijan: *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*. Ljubljana: Slovenska matica, 1981.
- Costa, Heinrich: *Reiseerinnerungen aus Krain*. Laibach: Eger'sche Gubernial-Buchdruckerei, 1848.
- Costa, Heinrich: Zwei mittelalterliche Grabdenkmale an der Kathedrale zu Laibach. *Mittheilungen des historischen Vereines für Krain*, 13/7, avgust 1858, str. 62–64.
- Curk, Jože: *Mariborski grad*. Maribor: Pokrajinski muzej Maribor, 2007 (Osvetljena dediščina; 3).
- Čeč, Dragica: »Nisem kradel lesa, samo veje sem pobiral!« *Kronika*, 52/1, 2004, str. 17–34.
- Črne bukve o delu komunistične osvobodilne fronte proti slovenskemu narodu. Ljubljana 1944.
- Čepič, Zdenko in Guštin, Damijan in Troha, Nevenka. *Slovenija v vojni. 1941–1945*. Ljubljana: Modrijan, 2017.
- Čufar, Katarina in Lozar Štamcar, Maja: Dendrokronološko datiranje lesenega stropa iz dvorca Šteberk na Cerkljanskem. *Argo*, 47/2, 2004, str. 74–80.
- D., M.: Kaj storiti z ortneškim gradom?, *Delo*, 20. 1. 1988.
- Debeljak, Janez: *Park kulturnikov v Ribnici*. Ribnica: Skupščina občine, 1982.
- Elze, Theodor: Urkunden-Regesten aus dem Archiv des Schlosses Ortenegg. *Mittheilungen des historischen Vereines für Krain*, 16/7, 1861, str. 61–62.
- Fajfar, Simona: Obnovili »zlata oltarja« iz grajske kapele. Virov o nastanku oltarjev iz kapele na gradu Ortnek ni. *Delo*, letnik 42, št. 236, 10. 10. 2000, str. 7.
- Fajfar, Simona: Ortniški oltar s popolnim sijajem. *Delo*, letnik 46, št. 291, 15. 12. 2004, str. 7.
- Fajfar, Simona: »Zlati oltarji« bodo kmalu spet zablesteli. V restavratorski delavnici Akademije za likovno umetnost so obnovili glavni oltar iz kapele sv. Jurija z Ortneka. *Delo*, letnik 44, št. 66, 21. 3. 2002, str. 7.
- Ferenc, Tone: *Dies irae. Četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943*. Ljubljana: Modrijan, 2002.
- Ferenc, Tone: Ribnica. Zgodovina (po 1941). *Enciklopedija Slovenije*, 10, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996, str. 207.
- First, Blaženka: Ribniško obdobje Mojstra HGG. *Kronika*, 66/3, 2018, str. 479–506.
- Fister, Peter: *Arhitektura slovenskih protiturških taborov*. Ljubljana: Slovenska matica, 1975.
- Gerlanc, Bogomil (ur.): *Kočevo. Zemljepisni, zgodovinski in umetnostno-kulturni oris kočevskega okraja. Vodnik z adresarjem*. Kočevje: Turistično olepševalno društvo, 1956.
- Gestrin, Ferdo: Reformacija v Ribnici in okolici. *Kronika*, 30/2, 1982, str. 95–101.
- Glavan, Mihael: *Trubarjev album. Romanje s Trubarjem*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Glavonjič, Milan: Za grad Ortnek ni rešitve. Prepozno za popravilo tega kulturnega spomenika?. *Dolenjski list*, letnik 33, št. 8, 25. 2. 1982, str. 5.
- Golec, Boris: *Družba v mestih in trgih Dolenjske in Notranjske od poznega srednjega veka do srede 18. stoletja*. Ljubljana, 1999 (Doktorska disertacija na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani).
- Golec, Boris: »Ribnica, narlepši terg na Krajskim«. Trg Ribnica do odprave trške avtonomije v začetku 19. stoletja. *Kronika*, 66/3, 2018, str. 327–348.
- Gostiša, Lojze (ur.): *Plečnikova šola v Ljubljani*. Katalog razstave. Ljubljana: Arhitekturni muzej, 1996.
- Gradišnik, Marina: *Ribnica, veličina majhnosti. Ribniška zgodovina od prazgodovinske naselbine pri Žlebiču do devetdesetih let prejšnjega stoletja*. Ribnica: Muzej Miklova hiša, 2007.
- Gradišnik, Marina: *Ribniški trg v XIX. in prvi polovici XX. stoletja*. Ribnica: Muzej, 2017.
- Gradišnik, Marina: *Utrinki iz zgodovine ribniškega gradu*. Ribnica: Muzej Miklova hiša, 2010.
- Gradišnik, Marina in Viler, Darko in Kovačič, Nadja: *Janko Trošt. 1894–1975*. Ribnica: Rokodelski center, 2011.
- Grafenauer, Bogo: *Kmečki upori na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1962.
- Grahornik, Matjaž: Betnava v obdobju od začetka 17. do konca prve četrtine 18. stoletja. *Dvorec Betnava*. Ljubljana: Založba ZRC, 2018 (Castellologica Slovenica; 1), str. 113–148.
- Granda, Stane: Izvajanje agrarne reforme na veleposestvu Oskarja Kozlerja iz Ortneka. *Kronika*, 30/2, 1982, str. 152–159.
- Granda, Stane: Preobrazba fevdalnega zemljiškega gospostva Turjak v kapitalistično veleposestvo. *Grad Turjak*. Ljubljana: Založba ZRC, 2020 (Castellologica Slovenica; 2) (v tisku).
- Granda, Stane: Rudež. *Enciklopedija Slovenije*, 10, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996, str. 309.
- Gros, Ben: *Gradovi grofov Ortenburških*. Diplomsko delo na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Kranj, 2014.
- Hočevar, Teja: *Gospostvo Ortnek*. Velike Lašče: samozaložba, 2015.
- Höfler, Janez: *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem. K razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku*. Ljubljana: Viharnik, 2013.
- Höfler, Janez: *Srednjeveške freske v Sloveniji, III. Okolica Ljubljane z Notranjsko, Dolenjsko in Belo krajino*. Ljubljana: Družina, 2004.
- Jakič, Ivan: Grad in graščina Ortnek. *Rodna gruda*, leto 45, št. 6, junij 1998, str. 52.
- Jakič, Ivan: Grad Ribnica. *Rodna gruda*, leto 42, št. 12, december 1995, str. 52.
- Jakič, Ivan: *Sto gradov na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba, 2001.
- Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana: DZS, 1997.
- Kambič, Mirko: Fotograf Kristijan Pajer. *Kronika*, 23/1, 1975, str. 47–49.

- Kapper, Anton: Mittheilungen aus dem K. k. Statthaltereiarhiv in Gratz. *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen*, 32, 1902, str. 99.
- Komac, Andrej: Vzpon Turjaških v srednjem veku. *Zgodovinski časopis* 54, 2000, št. 1, str. 15–48, št. 2, str. 151–178.
- Komelj, Ivan: Leto 1945 in varstvo kulturnih spomenikov na Slovenskem. *Varstvo spomenikov*, XX, 1975 (1976), str. 5–52.
- Komelj, Ivan: Srednjeveška grajska arhitektura na Dolenjskem. Stavbno zgodovinski oris. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta I, 1951, str. 37–85.
- Kos, Franc: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. Peta knjiga. Ljubljana: Leonova družba, 1928.
- Kos, Dušan: *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenjšajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1994.
- Kos, Dušan: Ortenburžani. *Enciklopedija Slovenije*, 8, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994, str. 171–173.
- Kos, Dušan: *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
- Kosi, Miha: Grajska politika – primer grofov Celjskih, *Kronika*, 60/3, 2012 (Iz zgodovine slovenskih gradov), str. 465–494.
- Kosi, Miha: Turjaški in plemiški svet od 12. do 14. stoletja. *Grad Turjak*. Ljubljana: Založba ZRC, 2020 (Castellologica Slovenica; 2) (v tisku).
- Krajevni leksikon Dravske banovine*. Ljubljana: Zveza za tujski promet za Slovenijo, 1937.
- Krajevni leksikon Slovenije. II. knjiga* (Roman Savnik ur.). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1971.
- Krahe, Friedrich-Wilhelm: *Burgen des deutschen Mittelalters. Grundriss-Lexikon*. Würzburg: Flechsig, 2000.
- Kraševac, Velimir - Igor: *Deveta kočevska brigada*. Ljubljana: Revija Obramba, 1991 (Knjižnica NOV in POS; 13).
- Krečič, Peter: Tavčar, Ciril. *Enciklopedija Slovenije*, 13. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999, str. 190.
- Kulturni spomeniki v Sloveniji. Spomeniki prve kategorije*. Ljubljana: Zavod za spomeniško varstvo SR Slovenije, 1974.
- Lah, Borivoj - Boris: *Ljubljanska brigada*. Ljubljana: Odbor skupnosti borcev Ljubljanske brigade, 1990 (Knjižnica NOV in POS; 14).
- Lazar, Tomaž: Oborožitev slovenskih dežel v začetku 16. stoletja: münchenski rokopis Cod.icon 222. *Zgodovinski časopis*, 71/1–2, 2017, str. 106–162.
- Lésar, Anton: *Ribniška dolina na Kranjskem*. Ljubljana: A. Lésar, 1864.
- Leskovšek-Svete, Mojca: Razstavljen in obenem shranjen. V Miklovi hiši so odprli razstavo »Veliki ortneški oltar«. Obnovili že oba stranska in glavni oltar. *Dolenjski list*, leto 53, št. 48, 28. 11. 2002, str. 7.
- Levec, Wladimir: Das Archiv der Herrschaft Ortenegg in Unterkrain. *Mittheilungen des Musealvereines für Krain*, 11, 1898, str. 44–54.
- Mihelič, Jaka: *Možnost prezentacije prižnice iz kapele sv. Jurija pri gradu Ortnek*. Magistrsko delo na Akademiji za likovno umetnost in oblikovanje Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 2002.
- Mlinarič, Jože: *Stiška opatija 1136–1784*. Novo mesto: Dolenjska založba, 1995.
- Močnik, Lucija: *Obnova zlatih oltarjev*. Diplomatska naloga na podiplomskem študiju Akademije za likovno umetnost in oblikovanje Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 1999.
- Močnik, Lucija: Restavriranje stranskih oltarjev iz grajske kapele sv. Jurija z gradu Ortnek. *Varstvo spomenikov*, 40, 2003, str. 103–116.
- Močnik, Lucija in Breščak, Mateja: *Veliki Ortneski oltar*. Ribnica: Galerija Miklova hiša, 2002.
- Oblak, Marija: *Koslerjevi v prostoru in času*. Velike Lašče: Osnovna šola Primoža Trubarja, 1994/1995.
- Orožen, Fran: *Vojvodina Kranjska. Zgodovinski opis*. Ljubljana: Matica Slovenska, 1902.
- Otorepec, Božo: Doneski k zgodovini Ribnice in okolice v srednjem veku. *Kronika*, 30/2, 1982, str. 79–87.
- Otorepec, Božo: Lamberg. *Enciklopedija Slovenije*, 6, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992, str. 94–95.
- Oven Stanič, Maja in Mikuž, Marjeta: *Možnost umestitve ortneških oltarjev v kapelo sv. Jurija v Ortneku. Mnenje Službe za premično dediščino in muzeje*. Ljubljana: Služba za premično dediščino in muzeje, 2011 (tipkopis).
- Pahor, Daša: *Tradicija gotike v arhitekturi 16. in 17. stoletja na Slovenskem*. Doktorska disertacija na Oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 2006.
- Peskar, Robert: *Arhitektura in arhitekturna plastika okoli leta 1400 v Sloveniji*. Doktorska disertacija na Oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 2005.
- Pettauer, Leopold: Imena važnejših starejših gradov na Slovenskem nekdaj in sedaj. Imensko zgodovinska razprava, *Kronika slovenskih mest*, 5, 1938, str. 7–17, 107–109, 189–192.
- Pirjevec, Avgust: Kozler, Peter (1824–1879). *Slovenski biografski leksikon*. 4. zvezek. Ljubljana, Zadržna gospodarska banka: 1932.
- Plaček, Miroslav in Dejmal, Miroslav: *Veseli nad Moravou. Středověký hrad v říční nivě*. Brno: Archaia, 2015.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005.
- Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem. 16. stoletje. 1. del. Od Barbov do Zetscherjev*. Ljubljana: Viharnik, 2016 (Zbirka Blagoslovljeni in prekleti; 5).
- Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem. 17. stoletje. 1. del. Od Billichgrätzov do Zanettijev*. Ljubljana: Viharnik, 2014 (Zbirka Blagoslovljeni in prekleti; 4).
- Preinfalk, Miha: Rodbina Moscon. Plemiške rodbine na Slovenskem. *Gea*, 18, september 2008, str. 68–71.
- Preinfalk, Miha in Bizjak, Matjaž: *Turjaška knjiga listin I. Listine zasebnih arhivov kranjske grofovke in knežje linije Turjaških (Auerspergov) 1 (1218–1400)*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2008.
- Preinfalk, Miha in Bizjak, Matjaž: *Turjaška knjiga listin II. Dokumenti 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2009.
- Primc, J.: Grad Ortnek spet »svoboden«. Puljčani ga bodo zapustili. Dobil ga bo najugodnejši ponudnik. *Dolenjski list*, 1974.
- Pungerčar, Majda: *Razglednice dolenjskih gradov iz depojev Dolenjskega muzeja*. Novo mesto: Dolenjski muzej, 2014.
- Radics, P(eter) v.(on): Zur Geschichte der Auersperge. *Archiv für Heimatkunde. II. Band*. Laibach: Franz Schumi, 1884 in 1887, str. 238–242.
- Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 1. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU in Arhiv Republike Slovenije, 1995.
- Rudež Kosler, Olga: *Dnevnik Olge Rudež Kosler. Utrinki iz slovenske zgodovine*. Ribnica: samozaložba (Katja Zorc Kobi in Jurij Rudež), 2001.
- Sapač, Igor: Arhitekturna zgodovina gradu Ribnica na Dolenjskem. *Kronika*, 66/3, 2018, str. 377–434.
- Sapač, Igor: Arhitekturnozgodovinski oris gradu Turjak. *Grad Turjak*. Ljubljana: Založba ZRC, 2020 (Castellologica Slovenica; 2) (v tisku).
- Sapač, Igor: Grad Breg pri Ribnici na Dolenjskem in njegov arhitekturnozgodovinski pomen. *Kronika*, 66/3, 2018, str. 435–460.

- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. III. Notranjska. Med Idrijo in Snežnikom*. Ljubljana: Viharnik, 2006 (Grajske stavbe 18).
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. I. Zgornja Vipavska dolina*. Ljubljana: Viharnik, 2008 (Grajske stavbe 20).
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. III. Območje Nove Gorice in Gorice*. Ljubljana: Viharnik, 2010 (Grajske stavbe 22).
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. V. Kras in Primorje*. Ljubljana: Viharnik, 2011 (Grajske stavbe 24).
- Sapač, Igor: Kaj je grad? Problematika terminološke oznake in temeljne definicije. *Kronika*, 60/3, 2012, str. 391–412.
- Sapač, Igor: *Razvoj grajske arhitekture na Dolenjskem in v Beli krajini*. Ljubljana, 2003 (Diplomsko delo na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani).
- Sapač, Igor in Lazarini, Franci: *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Muzej za arhitekturo in oblikovanje, 2015.
- Sartori, Franz: *Die Burgvesten und Ritterschlösser der österreichischen Monarchie. Nebst der topographisch-pittoresken Schilderung ihrer Umgebungen, der Familienkunde ihrer ehemaligen und jetzigen Besitzer, der Lebensweise und Charakteristik des Ritterthums und den Geschichten und Sagen der österreichischen Vorzeit. Fünfter Teil*, Wien: Lechner Verlag, 1839 (Drugi dopolnjeni ponatis istoimenskega dela, Brünn: J. G. Traßler Verlag, 1819/1820).
- Semič - Daki, Stane: *Najboljši so padli. Spomini*. 3 knjige. Ljubljana: samozaložba, 1971–1972.
- Simoniti, Vasko: Organizacija obrambe pred Turki na ribniškem območju v 16. stoletju. *Kronika*, 30/2, 1982, str. 101–109.
- Simoniti, Vasko: *Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje: Mohorjeva družba, 1990.
- Simoniti, Vasko: *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991.
- Skubic, Anton: *Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine*. Buenos Aires: Editorial Baraga, 1976.
- Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48/1–2, 2000, št. 1–2, str. 20–41.
- Slana, Lidija: Lichtenbergi na Tuštanju. *Kronika*, 57/2, 2009, str. 171–200.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Smole, Majda: *Graščina Ribnica*. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1980.
- Snoj, Marko: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan; Založba ZRC, 2009.
- Stele, France: Ribnica, bivši grajski vrt, glorieta. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, XIV, 1936/1937, str. 64.
- Steska, Viktor: Naši stavbarji minule dobe. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 3/1–2, 1923, str. 1–9.
- Stopar, Ivan: *Gradovi*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1991 (Zbirka Slovenska dediščina).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. II. Dolenjska. Med Igom, Ribnico in Kočevjem*. Ljubljana: Viharnik, 2003. (Grajske stavbe 15).
- Stopar, Ivan: *Ostra kopja, bridki meči*. Ljubljana: Viharnik, 2007 (Zbirka Življenje na srednjeveških gradovih na Slovenskem).
- Strle, Franci: *Tomšičeva brigada. 1943. 3. del*. Ljubljana: Republiška konferenca Zveze rezervnih vojaških starešin Slovenije: Naša obramba, 1989.
- Štuhec, Marko: *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren. Plemiški zapuščinski inventarji 17. stoletja kot zgodovinski vir*. Ljubljana: ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995.
- Šumi, Nace: *Arhitektura 18. stoletja na Slovenskem. Obdobje zrelega baroka*. Ljubljana: Arhitekturni muzej, 2007.
- Šumi, Nace: Ribnica. Adaptacija in razširitev ostankov gradu. *Varstvo spomenikov*, VIII, 1958–1959, str. 219.
- Tangl, Karlmann: Die Grafen von Ortenburg in Kärnten. Erste Abtheilung von 1058 bis 1256. *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen*, 30/2, 1864, str. 203–352.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga*. Faksimiliran natis originala iz Metropolitanske knjižnice v Zagrebu. Ljubljana: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 2001.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogtums Crain*. Laybach-Nürnberg, 1689.
- Valvasor, Johann Weikhard: *Topographia arcium Lambergianarum id est arces, castella et dominia in Carniolia habita ... possident comites a Lamberg*. Bagenspergi: per Ioannem Weichardum Valvasor, 1679.
- Valvasor, Johann Weichart: *Topographia Ducatus Carnioliae Moderna. Wagensperg in Crain, 1679. Faksimilirana izdaja*. Ljubljana: Cankarjeva založba; München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 1970.
- Vlašič, Stella: *Ribniški grad v obdobju med obema in po drugi svetovni vojni*. Ljubljana, 2016 (Diplomsko delo na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani).
- Voje, Ignacij: *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.
- Vrhovec, Joh(ann): Der schwäbische Chronist Burghardt Zink und eine interessante Schule zu Reifnitz in Unterkrain. *Mittheilungen des Musealvereines für Krain*, 18/1, 1900, str. 1–16.
- Wiessner, Hermann in Vyoral-Tschapka, Margareta: *Burgen und Schlösser in Kärnten. Hermagor, Spittal/Drau, Villach. 2 erweiterte Auflage*. Wien: Birken, 1986.
- Wurzbach, Constant: *Das Biographische Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. 14. Teil. Laichardng–Lenzi und Nachträge (II. Folge)*. Wien: Hof und Staatsdruckerei, 1865.
- Zadnikar, Marijan in Komelj, Drago: Ortnek – grajska kapela. Konservatorska poročila za leti 1953 in 1954. *Varstvo spomenikov*, 5, 1953/1954 (1955), str. 152.
- Zakrajšek, Vojko: Mrtva graščina Ortnek. Propadajoča graščina ne zbujajo nobene pozornosti. Kje so nekdanji lastniki? Vsa stavba propada, le streha je kar v redu. *Slovenske novice*, 9. 3. 1994, str. 10.
- Zbornik fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda 1941–1945. 2. knjiga: november 1942 – september 1943*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja; Muzej narodne osvoboditve LRS, 1961 (Fotografski dokumenti o boju Komunistične partije Slovenije II/2).
- Zeune, Joachim: Okkupationsburgen. *Burgen in Mitteleuropa. Band II. Geschichte und Burgenlandschaften*. Stuttgart: Theiss, 1999, str. 79–81.
- Zdunič, Drago (ur.): *Ribnica skozi stoletja*. Ribnica: Skupščina občine; Zagreb: Spektar, 1982.
- Zorc Kobi, Katja: Iz vsakdanjega življenja v gradovih. *Drevesa. Bilten slovenskih rodoslovcev*, 14, št. 1 (junij 2007), str. 58–59.
- Žabota, Barbara: Rodbina Khisl – novoveška zgodba o uspehu. *Kronika*, 51/1, 2003, str. 1–26.
- Železnik, Milan: Rezbarstvo XVII. stoletja na Slovenskem. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta 7, 1965, str. 171–190.
- Žvanut, Maja: *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: Viharnik: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.
- Žvanut, Maja: *Plemiške zgodbe. Kranjsko plemstvo v šestnajstem in sedemnajstem stoletju*. Ljubljana: Viharnik, 2009.

15 €

978-961-94418-6-2

